

Ісаєнко В.М., Ніколаєв К.Д.,
Бабікова К.О., Білявський Г.О., Смирнов І.Г.

СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

(туристична галузь)

Навчальний посібник висвітлює низку сучасних, науково-методичних і теоретичних підходів щодо встановлення концептуальних засад сталого розвитку туристичної діяльності, прийняття управлінських рішень на шляху до мінімізації антропогенних впливів туризму на довкілля.

Запропоновано та обґрунтовано шляхи комплексної екологізації туристичної діяльності, а також основні підходи щодо розвитку сільського й аграрного туризму в Україні.

Навчальний посібник розрахований на широке коло читачів: викладачі, студенти вищих навчальних закладів, аспіранти, слухачі курсів підвищення кваліфікації за напрямом «Туризм» та «Екологія».

Рецензенти:

Запорожець О.І. - доктор технічних наук, професор, директор інституту екологічної безпеки Національного авіаційного університету

Бондар О.І. - доктор біологічних наук, член-кореспондент НААН України, ректор Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Мінприроди

Гомеля М.Д. – доктор технічних наук, професор, завідувач кафедрою екології та технології рослинних полімерів ІХФ НТУУ «КПІ».

Рекомендовано до друку Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова

(протокол № 12 від 26 квітня 2013 р.)

ВСТУП

Стратегія сталого розвитку є однією із ключових та пріоритетних в усіх галузях промисловості, народного господарства та економіки. Її принципи та основні положення направлені на досягнення гармонії між ростом економічних показників, стабільністю в соціальній сфері та охороною довкілля. Збереження природних ресурсів, підтримка їх сталості та перехід до ресурсозберігаючих, енергоефективних технологій є чи не одним із ключових завдань на порядку денному.

Основні критерії сталого розвитку започатковані на конференції ООН з проблем навколишнього природного середовища і розвитку ще у 1992 році (Ріо-де-Жанейро), переосмислені на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоханезбурзі у 2002 році (конкретизовано план реалізації сталого розвитку) та закріплені на конференції «Ріо+20» у 2012 році.

Однією із галузей економіки, яка стрімко розвивається та спричинює антропогенні навантаження на природні екосистеми є туристична. Попит на туристичний продукт і туристичні послуги зумовлений як бажанням підвищити рівень економічної дохідності, створити нові робочі місця та історико-культурною зацікавленістю туристів, так і фізіологічною потребою людини в оздоровленні, лікуванні, відпочинку. Забезпечення охорони довкілля на ряду із отриманням соціально-економічних перспектив має бути одним із першочергових завдань на усіх рівнях.

Саме тому актуальним та надзвичайно важливим кроком на шляху до введення туризму в русло сталого розвитку є розробка та впровадження в дію шляхів та програм екологізації. Це в свою чергу дозволить знайти правильні, екологічно-обґрунтовані напрями розвитку туристичної діяльності, забезпечить охорону та раціональне використання природних багатств, визначить шляхи відновлення пошкоджених природних територій та об'єктів.

1. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

1.1. Сутність, теорії та принципи сталого розвитку

Сьогодні проблема сталого розвитку є однією із найактуальніших і невідкладних у світі, спричинена ускладненням взаємозв'язків між людиною та навколишнім природним середовищем. Виходячи з цього, на міжнародному рівні всерйоз почали обговорюватись й вирішуватись глобальні соціально-економічні та екологічні проблеми, першочерговими з яких є:

- незворотні деградаційні процеси, забруднення довкілля;
- демографічний вибух, нестача продовольства, безробіття;
- виснаження природних ресурсів, знищення й збідніння видового (флористичного та фауністичного) різноманіття;
- нерівномірність розвитку та зростаюча прірва між економічно розвиненими і бідними країнами тощо.

Гострою залишається демографічна ситуація в світі, викликана стрімким зростанням народонаселення; омолодженням населення у групі країн, що розвиваються, і старінням – в економічно розвинених державах; диспропорціями у розміщенні світового економічного потенціалу й всієї сукупності соціальних благ, які надаються населенню, що зумовлює високий ступінь розриву в рівнях економічного розвитку основних світових центрів та периферії; зростанням кількості біженців і мігрантів тощо [1].

Нестача продовольства, його висока вартість зумовлюється рядом факторів, що стримують розвиток сільськогосподарської діяльності та гальмують процес залучення інвестицій. До них належать:

- деградація сільськогосподарських земель (непридатні або потребують значних капіталовкладень для відновлення понад 15% усіх оброблюваних земель у світі);
- скорочення та надмірне забруднення запасів водних ресурсів, що використовуються у сільському господарстві;
- перенасичення земель мінеральними добривами й засобами хімічного захисту рослин;
- нераціональне ведення сільськогосподарської діяльності тощо[1].

Першочерговими для вирішення є екологічні проблеми, спричинені посиленням антропогенних тисків на НПС. До них належать:

- забруднення атмосферного повітря (викиди шкідливих речовин від промислових підприємств, автотранспортних засобів тощо);
- погіршення якості водних ресурсів (виснаження водойм, зникнення малих річок, забруднення водних об'єктів мало очищеними стоками підприємств та житлово-комунальних господарств, потрапляння у ґрунті і поверхневі води отрутохімікатів, біогенних та органічних речовин, які використовуються у сільськогосподарській діяльності тощо);
- деградація і забруднення ґрунтового покриву залишками пестицидів, важкими металами (в світі залишається все менше вільного для оранки ґрунту, втрачено понад 2 млрд. гектарів родючих земель, які перетворені на пустелі або непридатні землі);
- вплив на лісові ресурси (вирубка значних площ лісових масивів під будівництво тощо).

З огляду на сучасну екологічну ситуацію, людство поступово прийшло до усвідомлення реальної загрози екологічної катастрофи. Саме на цьому тлі з'явилась триєдина концепція сталого розвитку, яка багато в чому співзвучна із концепцією ноосфери, висунутою В.І. Вернадським, який майже століття тому створив вчення про єдність людини і природи, їх тісний взаємозв'язок і взаємний вплив.

Перехід до сталого розвитку у всіх сферах людської діяльності є однією із першочергових та актуальних тенденцій в сучасному світі, якою опікуються світові лідери, присвячені сотні урядових і міжурядових програм. Основним завданням даної концепції є поєднання необхідності забезпечення економічного зростання, соціального розвитку людства із збереженням та охороною довкілля.

Ключові положення триєдиної концепції наголошують, що економічне зростання повинно відбуватись в контексті збереження довкілля, дотримання екологічних обмежень і стандартів, супроводжуватись соціальними перетвореннями та сприяти підвищенню рівня соціально-культурної сфери.

Існує багато теорій сталого розвитку. Ще у першій половині ХІХ ст. Д. Мілль звернув увагу на суперечності між економічним зростанням й обмеженістю природних ресурсів і висунув ідею підтримки у майбутньому «стаціонарного стану» економіки.

В 30-х роках ХХ століття А. Пігу виділив такі економічні функції навколишнього природного середовища: 1) суспільне споживання; 2) розміщення відходів; 3) територіальна база для господарської діяльності економічних суб'єктів; 4) запас сировини [4].

Кожна з цих функцій, враховуючи обмеженість (вичерпність, граничність) факторів виробництва, зменшує потенціал економічного зростання внаслідок кількісного і

якісного виснаження. «Неокласична теорія» екологічного регулювання А. Пігу доводить ефективність такого господарського механізму природокористування, який дозволив би трансформувати так звані зовнішні витрати на компенсацію екологічних збитків у внутрішні витрати по їх запобіганню, які мають включатись у собівартість та ціну продукції.

В цей же період ідеї гармонізації взаємин між суспільством і середовищем на екологічних засадах були висловлені академіком В.І. Вернадським, який невід'ємним атрибутом ноосфери вважав високий рівень розвитку науково-технічної думки, який би дозволив розумно регламентувати відносини суспільства і біосфери.

На думку В.І. Вернадського однією із основних властивостей природних ресурсів є те, що чим більше оборотів здійснить одиниця маси кожного з них, втілюючись у кожному новому циклі в більш досконалі субстанції, тим більшу користь, більшу масу споживчої вартості даватиме людству ця ресурсна одиниця. Кульмінацією концепції ноосфери В.І. Вернадського, яка має особливе значення у методології сталого розвитку, є вимога до людини та суспільства адаптуватись до об'єктивних законів біосфери, забезпечуючи її рівновагу. Перехід від ресурсної до біосферної концепції розвитку складає суть сталого, гармонійного, збалансованого розвитку, здатного забезпечити коеволюцію суспільства і природи [4].

Питання стійкості економіки та рівноваги розглядалися і в багатьох економічних теоріях. Так, наприклад, теорія самопідтримуваного зростання У. Ростоу базується на стимулюванні розвитку техніко-економічних елементів господарської системи: рівня розвитку техніки, галузевої структури господарства, частки виробничого накопичення у національному доході, структури споживання тощо.

Ці імпульси здатні ущільнити в часі перехід від промислової стадії розвитку через стадії “зрілості” і масового виробництва до інформаційної. Інвестиції як каталізатор розвитку трактуються у теоріях Р. Харрода-Е. Домара і Дж. Кейнса.

Суттєвий доробок у теорію збалансованого (сталого) розвитку внесли вчені, які віддають перевагу економічним регуляторам еколого-виробничої збалансованості, удосконаленню ринкового регулювання процесів суспільно-природної взаємодії (Д. Макінтош, Р. Солоу, Р. Коуз, А. Ендрес та інші).

У 1960 році Р. Коуз запропонував теорію зовнішніх ефектів, під якими розуміються екологічні проблеми, що обумовлює необхідність прагматичного еколого-політичного підходу до процесів прийняття рішень з питань використання природних ресурсів [1].

А. Ендрес пропонує систему прийняття рішень, засновану «на інтерналізації зовнішніх ефектів», оскільки сили стихійного ринку не в змозі захистити суспільство від екологічних втрат. Така система має включати податки, збори і сертифікати, як стимул еколого-технічного прогресу. Важливу роль має відігравати і державна політика, заснована на таких принципах природо-користування, як:

а) встановлення державних нормативів, виходячи з прийнятих стандартів на продукцію, стічні води, атмосферні викиди тощо;

б) самоконтроль компаній або галузей за своїм виробництвом шляхом проведення екологічного моніторингу;

в) регулювання ринкової вартості ціни, товарів, послуг з допомогою державних структур. Саме поєднання економічних методів і елементів самоконтролю дозволить послабити господарські тиски на довкілля.

В 70-ті роки поняття «стійкість» використовувалось для опису економіки у рівновазі з екологічними системами підтримки. Група вчених Римського клубу під керівництвом Д. Медоуза в книзі «Межі зростання» (1972, доповідь Римському клубу) змодельовала наслідки існуючої моделі світової економічної системи. Вони розглянули п'ять основних змінних (світове населення, індустріалізація, забруднення довкілля, виробництво продовольства та виснаження ресурсів) і визначили, що за існуючих умов, технології забезпечують тільки лінійне зростання, що призведе до накопичення негативних наслідків (особливо екологічних), економічного та соціального краху. Вченими було запропоновано як альтернативу - «стійкий стан економіки» [5].

Кожна з охарактеризованих теорій охоплювала певні аспекти сталого розвитку. До зазначеного слід додати теорію Хікса-Ліндаля щодо максимального сукупного доходу, який може бути вироблений за умови щонайменше збереження сукупного капіталу, за допомогою якого виробляється цей дохід. Ця концепція передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів та використання екологічних, природо-, енерго-, ресурсо- та матеріалозберігаючих технологій, включаючи видобування та переробку сировини, виготовлення якісної, екологічно безпечної продукції, мінімізацію відходів тощо.

Беручи до уваги зазначені вище теорії, окремими науковцями сформовано власні підходи до визначення поняття сталий розвиток. Як зазначає Редкліфт (1991 р.) - невизначеність поняття «сталого» розвитку є однією з причин підвищеної уваги до нього та зумовлює його значимість для подальшого розвитку суспільства.

Еволюцію підходів до поняття сталий розвиток можна побачити із наведених нижче визначень, де під ним розуміють:

- ... ситуацію, коли вектор розвитку постійно зростає. Можна сформулювати потрібні умови (для сталого розвитку) як наявність запасу природного капіталу (1988 р.);

- ...підтримку росту загального рівня економіки, що визначається як рівень економічного благополуччя на одну людину (1989 р.);

- ...рівень споживання, що може залишатись незмінним протягом тривалого часу, без негативного впливу на основні фонди (1991 р.);

- ...комплекс дій, які покращать життя людини та залишать його на досягнутому рівні (1995 р.);

- ...процес управління соціальними потребами без зниження якості соціальних механізмів забезпечення рівня життя (1997 р.);

- ... раціональний підхід до економічної політики, що показує повагу до майбутніх поколінь, додаючи екологічний аспект до процесу прийняття рішень, та націлений на постійне збільшення участі всіх зацікавлених сторін (2000 р.)[2].

Окремої уваги заслуговують визначення даного поняття, запропоновані [3]:

1. Всесвітнім банком: *сталий розвиток – це управління сукупним капіталом суспільства в інтересах збереження та примноження людських можливостей.*

2. В.І. Даниловим-Данильяхном: *сталий розвиток – це такий розвиток, при якому вплив на природне середовище залишається в рамках господарської ємкості біосфери, так, що не руйнується природна основа для відтворення життя людини. Під господарською ємкістю біосфери розуміється «допустиме антропогенне навантаження», вихід за рамки якого веде до незворотних деградаційних змін в біосфері [6].*

3. Х. Дейлі: *сталий розвиток – це розвиток без росту.*

4. А.Г. Гранбергом: *сталий розвиток – це стійкий збалансований соціально-економічний розвиток, який не руйнує навколишнє природне середовище та забезпечує безперервний прогрес суспільства[3].*

Проте, найбільш розповсюдженим і загальноприйнятим поняттям сталого розвитку залишається визначення із доповіді Світової комісії з питань навколишнього середовища та розвитку (WECED, 1987 р.) – «Наше спільне майбутнє», де під «*сталим розвитком*» розуміють такий розвиток, що задовольняє потреби сьогодення і гарантує таку ж можливість майбутнім поколінням.

Як відомо концепція сталого розвитку включає три основні складові: економічну, соціальну та екологічну.

Економічна - базується на теорії максимізації сукупного доходу, який виробляється за умови збереження сукупного капіталу, що виробляє цей дохід. Ця концепція передбачає оптимальне використання обмежених природних ресурсів, використання екологічних, природо-, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, а також відповідних форм капіталу (природного й штучного).

Соціальна - орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, в тому числі на зменшення руйнівних конфліктів між людьми. Невід'ємною складовою є справедливий розподіл матеріальних і духовних благ, а також збереження історико-культурного надбання.

Екологічна - спрямовується на збереження цілісності природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери.

Більше того, поняття «природні системи» та ареали проживання слід розуміти більш широко і включати в них

створене людиною середовище (урболандшафти). Основна увага в концепції приділяється збереженню здатності до самовідтворення та динамічної адаптації таких систем до змін. Деградація природних ресурсів, забруднення довкілля, втрата біологічного різноманіття та інші негативні явища зменшують здатність екосистем до самовідновлення.

Узгодження вище зазначених напрямків, переведення їх у площину конкретних задач – завдання величезної складності, оскільки всі три елементи мають бути збалансовані та чітко відпрацьовані. Економічний та соціальний елементи, взаємодіючи один з одним, породжують нові задачі, такі як досягнення справедливості всередині одного покоління (розподіл доходів), а також надання цілеспрямованої допомоги бідним верствам населення [1].

Виходячи із вище зазначеного, можна окремо виділити вихідні положення триєдиної концепції сталого розвитку, які ґрунтуються на:

- забезпеченні природно-екологічної стійкості навколишнього середовища (на основі теорії біотичної регуляції);
- організації економічного розвитку (на основі радикально модифікованої ринкової системи);
- забезпеченні сталого соціального розвитку (на основі принципів справедливості і солідарності);
- екологізації суспільної свідомості (на основі використання системи освіти та засобів масової інформації);
- забезпеченні тісного міжнародного співробітництва та кооперації для досягнення цілей сталого розвитку.

Таким чином, у всіх основних положеннях йде мова про перехід від стихійності у діях до їх керованості (спрямованості) в економічних та соціальних напрямках, що має призвести до трансформації соціосфери в ноосферу [1].

1.2. Міжнародний досвід та роль ООН у визначенні засад сталого розвитку

Вперше концепція сталого розвитку була сформульована у доповіді Міжнародної комісії ООН з питань розвитку і довкілля «Наше спільне майбутнє» (доповідь Брундтланд Г.Х.), докладніше розкрита на конференції ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро у 1992 році, на якій було схвалено стратегію дій «Порядок денний на XXI століття».

В доповіді Г.Х. Брундтланд постало питання про необхідність пошуку нової моделі розвитку цивілізації, сформульовано ідею сталого розвитку, як основу взаємодії природи і суспільства на засадах економічно-, соціально- та еколого-збалансованого розвитку, що передбачає можливість задоволення людських потреб не лише сьогодні, але й в майбутньому.

З того моменту у загальний вжиток вводиться термін «сталий розвиток», а концепція сталого розвитку стала невід'ємною частиною на порядку денному і включена до стратегій розвитку багатьох держав.

Проте конференції у Ріо-де-Жанейро передувала низка заходів, що знаменували включення світової спільноти у вирішення екологічних проблем.

Так, у Стокгольмі у 1972 році була проведена Конференція ООН з навколишнього середовища і створена Програма ООН з довкілля (ЮНЕП) (результати конференції стали поштовхом до розвитку екологічної політики і дипломатії, появи міністерств та відомств з навколишнього середовища) [1].

У 80-х роках почали вести мову про екологічний розвиток, тобто такий, що не спричиняє руйнування природних комплексів та екосистем. У 1980 році була прийнята Всесвітня стратегія охорони природи (ВСОП), де вперше містилася згадка про «сталий розвиток».

Друга редакція ВСОП під назвою «Турбота про планету Земля – Стратегія сталого життя» була опублікована в жовтні 1991 року. Вона підкреслювала, що будь-який розвиток повинен базуватися на збереженні живої природи, захисті структури, функцій та різноманіття природних систем, від яких залежать біологічні види. Для цього необхідно зберігати системи підтримки життя (життєзабезпечення), біорізноманіття й забезпечувати раціональне використання не відновлюваних ресурсів.

В грудні 1989 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію, яка закликала організувати проведення на рівні керівників держав та урядів спеціальної конференції, присвяченої розробці стратегії стійкого, екологічно прийняттого економічного розвитку цивілізації. Робота з підготовки конференції включала проведення першої сесії в 1990 р. у Найробі, другої та третьої – в 1991 р. у Женеві та четвертої – в березні 1992 р. у Нью-Йорку.

У складі Підготовчого комітету діяли три робочі групи: перша розробляла питання захисту атмосфери, ресурсів суходолу та біологічного різноманіття, друга – проблеми океанів, морів, прибережних зон та ресурсів прісної води, третя – обговорювала правові, інституційні та організаційні аспекти. В його роботі брали участь представники більш ніж 170 країн світу. Паралельно проходила робота спеціального Міжурядового переговорного комітету ООН з підготовки Рамкової конвенції про зміну клімату та в межах ЮНЕП – Конвенції про біологічне різноманіття.

На конференції було визнано факт того, що екологічні проблеми і проблеми соціально-економічного розвитку не можуть розглядатися окремо.

У 1992 році було створено Комісію ООН зі сталого розвитку, яка існує і сьогодні. За підсумками роботи комісії були прийняті важливі рішення, а саме:

- у 1996 р. – розроблені та опубліковані індикатори сталого розвитку, за допомогою яких держави зможуть співставляти рівень розвитку і поетапно вирішувати існуючі проблеми;

- у 2003 році на сесії ГА ООН у Нью-Йорку - прийнято тематичну програму заходів для забезпечення сталого розвитку на період до 2017 року, яка базується на дворічних «циклах виконання» окремих завдань.

Україна також не є винятком і її співробітництво з Програмою розвитку ООН (ПРООН) здійснюється в рамках спеціальних програм («Належне управління», «Людський розвиток і людська безпека», «Захист навколишнього середовища і сталий розвиток», «Програма сприяння сталому розвитку в Україні») тощо.

Відданість основним ідеям, закладеним на конференції в Ріо-де-Жанейро, була підтверджена на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі у 2002 році та продовжена на конференції зі сталого розвитку «Ріо+20» вже у 2012 році, порядком денним якої передбачалося конструктивне розв'язання проблем «переходу до зеленої економіки в контексті збалансованого (сталого) розвитку та подолання бідності і створення інституційної платформи сталого розвитку». «Ріо+20» можна вважати наймасовішим з усіх попередніх самітів, так як в його роботі прийняло участь понад 45 тисяч осіб з різних країн світу.

Говорячи про підсумки «Ріо+20», слід зазначити що і цей авторитетний форум не ухвалив достатньо конструктивних рішень. Через відсутність консенсусу він не повністю реалізував основні цілі, зафіксовані у його порядку денному. Глибокий за змістом підсумковий документ саміту «Ріо+20» - «Майбутнє, якого ми хочемо» — знову не вмістив положень обов'язкової юридичної сили.

Однією з найвпливовіших організацій, яка може координувати дії, спрямовані на вирішення глобальних

проблем у масштабі світової спільноти, є Організація Об'єднаних Націй (ООН). Станом на 2012 рік вона об'єднує більше 195 країни, а тому має найкращі можливості для узгодження та спрямування дій практично всіх країн світу в сфері подолання глобальних екологічних проблем.

Саме Організація Об'єднаних Націй вперше запропонувала і взяла на себе впровадження концепції збалансованого (сталого) розвитку, започаткувала глобальний процес переосмислення суті та переоцінки результатів попереднього (споживацького) розвитку цивілізації, орієнтованого на досягнення економічного зростання без огляду на можливі негативні для довкілля наслідки.

Поява глобальних проблем у різних сферах життєдіяльності людей свідчить про системний характер небезпечних змін, що виникають під впливом антропогенних чинників глобального масштабу. Відповідь на нові загрози вимагає загальнопланетарного підходу, глобального мислення, спільних та узгоджених дій в межах всього світу.

1.3. Сталий туризм: основні передумови, концепції та стратегії

Вже з 60-х років впливи масового туризму призвели до загальної критики та дискусій щодо розвитку туризму та засадах сталості.

Вперше термін «сталий туризм» був використаний у 80-х роках, коли і дослідники, і фахівці туристичної галузі працювали над Брундтланською доповіддю, а конференція «Тіні зеленого кольору» (Лідсі, Англія, 1990 р.) була присвячена діяльності, що пізніше отримала назву «сталий туризм».

Появі триєдиної концепції передували дві основні проблеми - потреба розвитку прибуткового туризму з одного боку, а з іншого - врахування обмежень щодо наявних природних ресурсів та необхідності їх збереження.

Вже на початку 90-х років термін «сталий туризм» почали використовувати частіше, а «Конвенція з питань біологічного різноманіття», і «План дій 21», прийняті в 1992р. підкреслили необхідність додати туризм до складових міжнародної політики захисту довкілля [2].

Всесвітня Туристична Організація запропонувала власне визначення «сталого туризму», під яким розуміють: *«туристичну діяльність, за якої управління всіма ресурсами проходить таким чином, що економічні, соціальні, естетичні потреби задовольняються та зберігається культурна складова, екологічні процеси, біологічне різноманіття та системи підтримки життя».*

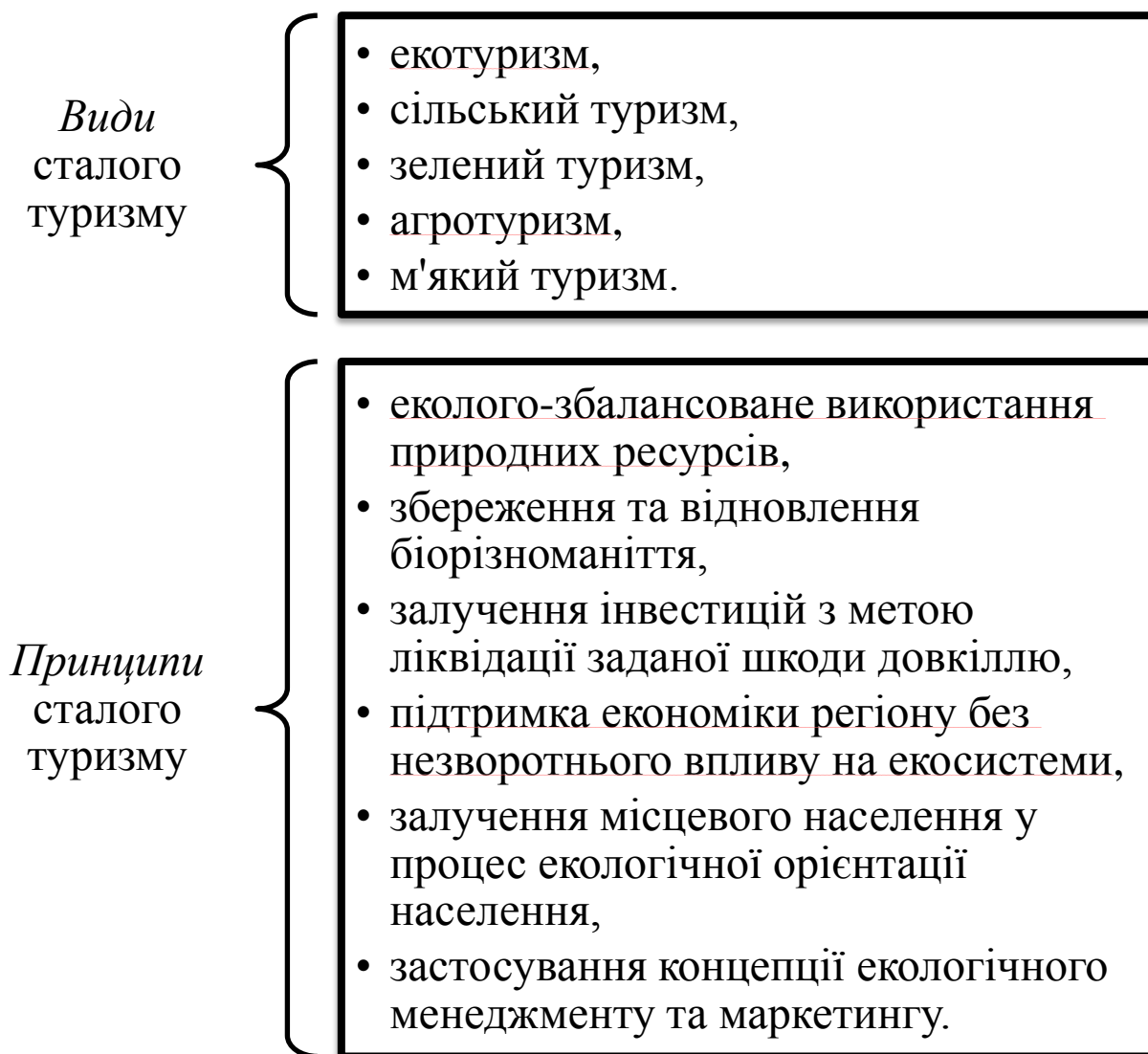
Сталий туризм - це процес, який здатний задовольнити потреби відвідувачів, туристів та місцевостей, які їх приймають, і в той же час, зберігає та розвиває можливості для майбутнього» (ВТО, 1996 р.).

У Хартії зі сталого туризму (1995р.) зазначено, що: *«сталий туризм базується на критерії сталості, тобто це означає, що він має бути екологічно нешкідливим в довготривалій перспективі, економічно доцільним та соціально рівним для місцевих громад».*

Світовий саміт з питань сталого розвитку, або Саміт Землі, який відбувся в Йоганнесбурзі (ПАР) у 2002 році, підкреслює важливість впровадження принципів сталості в розвиток туризму, зважаючи на значну енергомісткість даного сектору економіки.

«Правила та принципи розвитку сталого туризму можна застосовувати до усіх форм туризму та типів місць розміщення, включаючи масовий туризм та інші туристичні продукти. Принципи сталості стосуються

екологічних, економічних та соціокультурних аспектів розвитку туризму. Потрібно збалансувати ці три аспекти для досягнення довготривалої сталості» - (ВТО, 2004 р.) [2].

*Рис.1.1 Принципи та різновиди сталого туризму
(узагальнено авторами)*

Виходячи з цього, сталий туризм повинен:

1) раціонально використовувати природні ресурси, підтримуючи при цьому основні екологічні процеси, сприяти збереженню природної спадщини та біорізноманіття.

2) підтримувати соціально-культурну, історичну спадщину та традиції регіону, задіяного в туристичній сфері.

3) забезпечити отримання економічної дохідності та створення умов для соціального розвитку місцевого населення.

Організація туризму на засадах сталості повинна базуватись не лише на захисті довкілля й повазі до природних екосистеми, але враховувати всі економічні, соціальні та культурні особливості туристичного регіону.

Зважаючи на різноманітність видів туризму, необхідно кожен з них ввести в русло збалансованого розвитку. Це можливо за умови, якщо повага до місцевого населення та раціональність споживання природних ресурсів будуть їх невід'ємною складовою.

1.4. Показники сталого розвитку туризму

Проведення належного контролю й моніторингу за досягненням цілей і втіленням основних ідей сталого (збалансованого) розвитку, оцінка ефективності використаних інструментів вимагають розробки та реалізації відповідних критеріїв і показників – індикаторів сталого розвитку, які відіграють ключову роль в діагностиці стану складної системи «природа – економіка – людина», відкривають можливість виділення існуючих проблем за рахунок розробки відповідних міжнародних, державних, регіональних програм.

Завдання розробки показників (індикаторів) було поставлене у 1987 році Міжнародною комісією з довкілля та розвитку (комісія Г.Х. Брундтланд), а їх необхідність була відзначена в «Порядку денному на XXI століття», прийнятому Конференцією ООН з навколишнього середовища й розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) [7].

У главі 40 цього документа *«Інформація для прийняття рішень»* відзначено: *«З метою створення надійної основи для процесу прийняття рішень на всіх рівнях і сприяння полегшенню саморегульованої стійкості комплексних екологічних систем і систем розвитку, необхідно розробити індикатори сталого розвитку»*.

В світі активно проводиться розробка критеріїв та індикаторів сталого розвитку. Цими питаннями займаються провідні міжнародні організації, такі як: ООН, Всесвітній Банк, Організація країн економічної співпраці та розвитку, Європейська комісія, Науковий комітет з проблем навколишнього середовища та інші.

Процес розробки індикаторів ще повністю не завершено, проте вже запропоновані проекти індикаторів для систем різних масштабів: глобального, регіонального, національного, локального, галузевого і навіть для окремих населених пунктів та підприємств.

Не можливо не відзначити такі проекти по розробці індикаторів сталого розвитку як:

- система індикаторів збалансованого (сталого) розвитку, запропонована Комісією ООН по сталому розвитку, яка складається з 132 індикаторів;

- система інтегрованих екологічних та економічних національних рахунків (System for Integrated Environmental and Economic Accounting), запропонована Статистичним відділом ООН;

- програма екологічних індикаторів тощо.

Індикатори сталого розвитку (лат. indicator – показник) – це певні, доступні для спостереження та вимірювання, характеристики, нормативи і умови, які дозволяють робити висновки про стан та зміни, які відбуваються в навколишньому середовищі.

На світовому рівні проблемою розробки індикаторів сталого розвитку займаються Департамент політичної координації та сталого розвитку ООН, Комісія Об'єднаних націй зі сталого розвитку, Міжнародний інститут сталого розвитку (Канада), Науковий комітет з проблем навколишнього середовища (SCOPE). Ця проблема розглядається та постійно обговорюється на різних міжнародних конференціях і семінарах.

Необхідно запроваджувати систему індикаторів сталого розвитку і для туристичної галузі, які дозволять простежувати зміни в процесі економічного розвитку туризму, його соціально-культурне значення для розвитку регіону, систематизувати впливи на довкілля тощо[12-13].

Нині вже існує ряд показників сталого розвитку туризму, до яких належать:

- показники раннього попередження (зменшення кількості туристів, які повторно приїжджають, розрахунок допустимих туристичних навантажень);
- показники стресу природної системи (якість води, рівень шумового забруднення, поводження з відходами тощо);
- вимірювання сучасного стану туристичного сектора (рівень зайнятості населення в туристичному бізнесі, рівень економічної ефективності);
- вимірювання впливу туризму в біофізичній та соціально-економічній сфері (втрата лісових ресурсів, втрата робочих місць в туризмі, зниження рівня доходів місцевих громад);

- вимірювання результативності управлінських рішень (правила прийому гостей, зміна рівня забруднення, більша кількість туристів, що повертаються).

Існують показники, що використовуються в стратегії збалансованого розвитку туризму, а саме:

1. Обсяг туризму:

- кількість відпочиваючих, кількість днів, ночей та грошей, витрачених в регіоні;

- кількість туристів, які відвідали визначні історико-культурні пам'ятки;

- щомісячна кількість туристів в закладах розміщення та харчування;

- кількість транспортних засобів;

- кількість проектів з розвитку туризму, що отримують дозвіл на впровадження;

- кількість визначних пам'яток та агенцій, що пропонують відпочинок та відкриті цілий рік.

2. Рівень задоволення відвідувачів:

- відсоток задоволених відвідувачів (взагалі та за типами послуг/місць);

- кількість відвідувачів, що повернулись;

- кількість отриманих скарг.

3. Якість діяльності туристичних закладів та рівень задоволення туристичних потреб:

- щомісячний рівень зайнятості готелів, кількість відвідувачів;

- покращення чи погіршення рівня якості обслуговування порівняно з минулим роком;

- кількість робочих місць в туризмі (на повний день, з частковою зайнятістю, на весь рік чи сезон);

- кількість сертифікованих та ліцензованих туристичних підприємств;

- кількість підприємств, що використовують місцевий продукт.

4. Реакція громади:

- відсоток опитаних жителів, які задоволені якістю місцевих туристичних послуг;
- кількість скарг, пов'язаних з туристичною діяльністю.

5. Вплив на довкілля:

- стан якості повітря, ґрунтів та водних об'єктів;
- рівень забруднення природних ландшафтів;
- кількість відвідувачів, що прибувають громадським транспортом;
- кількість підприємств, що вживають заходів для захисту довкілля, наприклад, здійснюють повторну переробку сміття.

Розробка індикаторів сталого розвитку, в тому числі і для туристичної галузі, являється комплексною, дорогоцінною процедурою, яка потребує великої кількості інформації, отримати яку не рідко буває складно, а інколи просто неможливо. Ці та інші проблемні питання потребують подальшого доопрацювання на міжнародному й державному рівнях.

2. ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Передумови проведення екологізації туристичної діяльності

Туристична галузь є важливим сектором економіки й суспільного життя, забезпечує місцеве населення робочими місцями, зберігає історико-культурну спадщину і природні ресурси, сприяє інвестуванню в туристичну інфраструктуру, що в свою чергою дає соціальні та культурні переваги.

На ряду з цим, туризм спричиняє ряд екологічних проблем, які пов'язані здебільшого зі збільшенням концентрацій туристичних потоків (особливо в межах природно-заповідних територій), інтенсифікацією ресурсоспоживання та природокористування (в умовах функціонування туристичної інфраструктури і створення туристичного продукту) тощо.

Єдиним напрямом впровадження принципів сталого розвитку, їх реалізації має стати екологізація туризму. За рахунок її комплексності та узгодженості управлінських механізмів можливо буде досягти визначеного принципами сталого розвитку балансу між реалізацією туристичного продукту, отримання економічної дохідності та раціональним природокористуванням.

В основі екологізації закладена й екологічна освіта, що в свою чергу являється важливим механізмом підвищення екологічної культури та розвитку екологічної свідомості населення. Екологізація дозволить провести повну переорієнтацію туристичної галузі не лише на рівні окремого регіону, але й у глобальних, планетарних масштабах.

Питання екологізації туризму є вкрай важливими для мінімізації негативного антропогенного впливу на довкілля, збереження та підтримання якісного екологічного стану основних його компонентів, а тому починають віднаходити себе в реальному запровадженні. За приклад можна назвати організацію екологічного, сільського, зеленого й агротуризму, створення та прокладання екологічних стежок, маршрутів, використання ресурсо- та енергозберігаючих технологій в туристичній індустрії, екологічно освітні заходи під час туристичної подорожі тощо.

Проблемними питаннями на шляху проведення екологізації туристичної діяльності є:

- відсутність дієвої нормативно-правової бази, яка б ефективно регулювала, встановлювала основні поняття та особливості запровадження екологічно-орієнтованих видів туризму на території України;

- недостатність фінансування, відсутність належного кадрового забезпечення;

- відсутність досвіду організації екологічно-орієнтованих видів туризму тощо [18,19].

На наш погляд, розвиток екологічно-орієнтованого туризму зможе позитивно вплинути на зростання економічної дохідності туристичних регіонів, покращити їх екологічний стан (за рахунок раціонального споживання та збереження природних ресурсів), а також підвищити рівень екологічної обізнаності та культури як місцевого населення, так і самих туристів.

Екологізація дозволить знайти науково-обґрунтовані, екологічно-направлені шляхи розвитку туристичної діяльності, забезпечить охорону і дбайливе використання природних багатств, визначить напрями відновлення раніше пошкоджених природних територій та об'єктів.

2.1.1. Вплив туризму на основні компоненти довкілля

Туризм перебуває у прямій залежності від якості довкілля (чистота та екологічний стан ландшафтів, ґрунтів, водних об'єктів, лісів, пляжів, повітря). Це зумовлюється тим, що для більшості туристів оптимальним та найбільш комфортним місцем відпочинку є первозданне природне середовище, в якому відсутні (або зведені до мінімуму) шкідливі впливи підприємств, транспортних засобів тощо на довкілля.

Зважаючи на це, виникає замкнуте коло: унікальні, екологічно сприятливі природні території з найменшими показниками забрудненості приваблюють туристів, а численні (нерегульовані) кількості яких в свою чергу порушують їх природно-екологічний стан. Найбільш значимі та небезпечні з них проявляються у:

- забрудненні основних компонентів довкілля (атмосферне повітря, водні об'єкти, ґрунти);
- руйнуванні ареалів цінних видів рослин;
- деградації природних ландшафтів внаслідок будівництва розважальних комплексів та об'єктів туристичної інфраструктури;
- інтенсивному використанні водних, земельних ресурсів туристичними й відпочинковими об'єктами;
- споживанні значної кількості енергії;
- утворенні великої кількості відходів;
- ущільненні ґрунтового покриву;
- порушенні спокою представників фауни внаслідок шумового забруднення;
- зростанні кількості туристів, що відвідують вразливі природні зони (природні парки, заповідники);

- виникненні небезпечних природних явищ (лавини, зсуви, селі) внаслідок вирубування лісових масивів з метою проведення різноманітних форм відпочинку [20].

Інтенсивність впливів туризму на довкілля залежить здебільшого від масштабів й видів туристичної діяльності на тій чи іншій території. Звичайно, окремих турист здійснює незначний вплив на оточуюче середовище, однак екологічні проблеми з'являються вже при збільшенні численності туристів або при зміні ступеня використання ресурсів. Різкі темпи збільшення кількості туристів, поява нових видів туристичної діяльності, можуть поставити під загрозу найбільш вразливі в екологічному сенсі регіони, включаючи національні парки, природно-заповідні території, які є загально громадською спадщиною.

Окрім цього, існує ряд інших факторів, які також спонукають до розвитку сталого туризму, а саме:

- надмірна концентрація об'єктів туристичної інфраструктури на незначних за площею територіях (санаторно-курортних закладів, готелів, туристичних баз, закладів тимчасового розміщення, ресторанів, паркінгів, автозаправочних станцій, пунктів технічного обслуговування тощо), внаслідок чого втрачається їх природна екологічна стійкість і здатність до самовідновлення;

- нераціональне використання природних лікувальних ресурсів (гострою залишається проблема збереження пляжних територій, джерел мінеральних вод і родовищ цілющих грязей, проведення берегоукріплювальних і протизсувних робіт), відсутність дієвого державного контролю за їх експлуатацією, в тому числі і комерційними структурами;

- забудова закладами туристичного розміщення значних територій, внаслідок чого нерідко відбувається деградація земельних ресурсів, зниження родючості ґрунтів,

знищення рослинного покриву та погіршення естетичних властивостей ландшафтів;

- забруднення і засмічування земельних ділянок, водних об'єктів (морів, озер, річок, ставків) внаслідок утворення несанкціонованих звалищ та куп сміття, розкидання по всій території побутових і харчових відходів відпочиваючими (пластикові пакети, посуд, пляшки, папір, скло), розташування хаотичних вбиралень без належного контролю й біоочистки;

- зменшення популяцій риб та тварин, що зумовлено надмірною (без наявності відповідних ліцензій) рибною ловлею, мисливством.

Найбільш небезпечними є впливи туризму на:

I. Рослинний та тваринний світ.

Нерегульована туристична діяльність прямим чином впливає на видовий склад рослинності конкретно визначеної території (особливо це характерно для приземного шару). Збір рослин для гербаріїв, букетів, при якому вони часто вириваються з корінням, призводить до зникнення деяких, часто – рідкісних видів, а проходження туристських транспортних засобів за межами доріг завдає шкоди рослинності, веде до локальної деградації трав'яного покриву і утворення значної кількості неупорядкованих доріг, що порушує красу природних територій [20,21].

Що стосується тваринного світу, то найбільшої шкоди він зазнає від несанкціонованого полювання та рибної ловлі, які скорочують їх популяції.

Браконьєрство сьогодні завдає дуже великої шкоди природі України. Проте відомо, що й сама присутність людей також здатна порушити життєдіяльність диких тварин, особливо - птахів та ссавців. Часто незручності тваринам завдають не самі люди, а устаткування, яким вони користуються на відпочинку. Так, наприклад, шум

радіоприймачів і двигунів автомобілів призводить до порушення життєдіяльності дикої фауни [67,94]. Великої шкоди риbam завдають розважальні швидкісні водні скутери, катери, моторні човни в районах пляжів.

II. Санітарний стан території.

Сміття та відходи, які залишаються після відвідування туристами певних територій чи об'єктів, як правило створюють санітарно-гігієнічні проблеми та впливають на екологічний стан як самої туристичної території, так і прилеглих ландшафтних елементів. В першу чергу, накопичення відходів (особливо вироби з пластику та поліетилен) негативно впливають на якість питної води, ґрунтів, рослинності та повітря. В багатьох країнах світу, вироби з матеріалів, які мають тривалий період саморозкладу вилучені із масового використання (ЮАР, Австралія, США, країни ЄС) [20,21].

Для вирішення вище зазначених проблем одним із найефективніших способів може стати попередження їх накопичення, що виражатиметься у:

- постійному екологічному контролі як за індивідуальними, так і за організованими туристами, активізації еколого-просвітницької діяльності серед туристів;
- збільшенні кількості спеціальних баків для сміття в межах туристичних територій;
- збільшенні розміру штрафів для туристів у разі засмічення території;
- розміщенні еколого-пізнавальних, попереджувальних стендів та аншлаків;
- активізації волонтерських робіт і діяльності громадських організацій.

Рис. 2.1 Туристичне сміття в зоні відпочинку

Рис. 2.2 Приклад попереджувального стенду

III. Атмосферне повітря.

Якість атмосферного повітря є важливим індикатором здоров'я населення, придатності території для оздоровлення та лікування.

Саме тому важливо забезпечити проведення постійних моніторингових спостережень за станом атмосферного повітря та впровадження програм щодо його очищення.

Забруднення повітря здебільшого відбувається внаслідок використання транспортних засобів під час туристичних подорожей та перевезень. Шкідливі речовини, що містяться у відпрацьованих газах автомобілів, вкрай негативно впливають як на здоров'я людини, так і на екологічний стан довкілля. Під час експлуатації автомобіля з двигунами внутрішнього згоряння джерелами викидів шкідливих речовин є відпрацьовані гази, випаровування з систем живлення, неконтрольований вплив на ґрунт паливно-мастильних матеріалів тощо. Для туристичних перевезень характерними є часті зупинки, з метою огляду об'єктів екскурсії, насолоди красою природи, а також рух на незначних швидкостях, що значно підвищує обсяги викидів [20].

IV. Водні об'єкти.

Основним ресурсом, який використовується для відпочинку, спорту та купання, забезпечення функціонування закладів туристичного розміщення в особистих потребах відпочиваючих є водні об'єкти.

Здатність водних ресурсів задовольняти туристичні потреби різна, але в основному, чим більше туристи використовують певну територію, тим більший ризик погіршення якості води. Окремі види туристичної діяльності сприяють погіршенню якісного складу водних ресурсів, що пов'язано з використанням моторних видів водного транспорту, які зумовлюють розвиток берегової ерозії, поширення та розмноження водних бур'янів,

помутніння води (особливо в мілких водоймах) та викликають хімічне забруднення.

Багато готелів й закладів туристичного розміщення використовують різноманітні хімікати (хлорне вапно або каустичну соду) для знищення запаху стічних вод або для розчинення жирів і масел. Деякі готелі навіть скидають хлоровану воду з басейнів прямо у водні об'єкти. Хлорорганічні сполуки, які використовуються для дезинфекції води є дуже токсичними для флори та фауни і можуть спричинити їх загибель [20,21].

Будівництво готельних та розважальних комплексів дуже часто призводить до перевантаження каналізаційних систем. Очисні споруди в пік туристичного сезону не завжди справляються з великими об'ємами стічних вод, а тому останні скидаються у водні об'єкти (річки, моря, озера). Стічні води, які потрапляють від закладів будівництва та обслуговування, сприяють розмноженню водоростей у водоймах (цвітіння водоростей), що призводить до гіпоксії (низький вміст кисню). Для водних екосистем низький вміст кисню означає, що його концентрація в літрі води менше ніж 2-3 мг/л. Це, в свою чергу веде до загибелі риби та зміни видового різноманіття.

V. Ґрунт та рельєф.

Вплив туризму на ґрунт може мати різний характер, який залежатиме від конкретних видів туризму, що організовуються на відповідній території. Ущільнення ґрунту спричинюється переважно численними пішохідними екскурсіями великих груп туристів або в результаті кінних прогулянок.

Особливо сильно руйнується ґрунт під дією копит коней (кінний туризм, який розвинений практично на всій території України). Тривале руйнування листяної підстилки згубно впливає на екосистеми, оскільки при цьому знижується кількісний вміст азоту в ґрунті. Крім того

гинуть мікроорганізми, що забезпечують його утворення і кругообіг.

В ґрунтах, внаслідок ущільнення погіршується структура, здатність відновлювати рослинний покрив. Внаслідок ушкодження коріння рослин порушується дренаж, який викликає змив ґрунту та може слугувати причиною виникнення ерозії, ускладнюється доступ вологи та повітря до коренів рослин і ґрунтових організмів, знижується мікробіологічна активність (в 2-3 рази), зменшується інтенсивність виділення вуглекислого газу. Дані процеси призводять до скорочення видового складу рослин, а іноді до їх загибелі [20,21].

Ми бачимо, що відсутність контролю та управлінських підходів призводить до неорганізованості туристичних потоків, які носять як правило хаотичний характер. Наслідками цього є:

- витоптування трав'яного покриву, який росте поруч із туристичними стежками та місцями для ночівлі;
- руйнування й ущільнення ґрунту, який в свою чергу починає гірше пропускати вологу та повітря, що призводить до зміни мікроклімату приґрунтового шару;
- зменшення кількості комах та інших живих організмів;
- ерозія ґрунтів (як правило на туристичних стежках).

На основі вище сказаного, нами узагальнено схему впливів туризму на довкілля (рис. 2.3).

Підсумовуючи вище сказане, необхідно на державному та регіональному рівнях розробляти ефективні, науково-обґрунтовані шляхи екологізації усієї туристичної галузі, яка дозволить забезпечити охорону, відновлення, раціональне використання природних ресурсів і культурно-історичних цінностей територій та об'єктів, що являють собою туристичний інтерес.

Санітарний стан території:

- накопичування побутових відходів,
- утворення несанкціонованих сміттєзвалищ.

Флора та фауна:

- деградація рослинного покриву,
- руйнування та знищення біорізноманіття,
- зниження чисельності популяцій.

Ґрунт та рельєф:

- ущільнення,
- витоптування,
- деградація приземного шару,
- ерозія, вилуговування,
- зменшення естетичної привабливості ландшафтів,
- стимулювання розвитку небезпечних інженерно-геологічних явищ.

Атмосферне повітря:

- забруднення від туристичного транспорту,
- забруднення від пожеж.

Водні об'єкти:

- забруднення від стихійних звалищ,
- забруднення від неочищених скидів закладами туристичного обслуговування,
- перевантаження каналізаційно-очисних систем туристичних готельних комплексів.

Рис. 2.3 Схеми впливів туризму на основні компоненти довкілля

Екологізація туристичної діяльності має супроводжуватись застосуванням особливих матеріально-технічних засобів, а саме:

- впровадження в санаторно-курортній справі системи очищення пляжів, річок, прибережних зон морів, озер і водосховищ;
- широкомасштабного застосування техніки для спостереження за станом природи і поведінкою відпочиваючих;
- забезпечення туристів новітніми, екологічно безпечними видами транспорту, спорядженням і устаткуванням, використання яких зведе до мінімуму нанесення шкоди природним об'єктам.

2.1.2. Поняття екологізації туризму та її значення для сталого розвитку

Екологізація туризму являє собою науково-обґрунтовану, екологічно-орієнтовану управлінську діяльність, яка направлена на:

- поліпшення екологічного стану природних комплексів й об'єктів територій туристичної зацікавленості;
- збереження та відновлення порушених або змінених (деградованих) екосистем за рахунок зміни режиму (способу) їх використання;
- розрахунок і встановлення допустимої кількості туристів за певний туристичний сезон;
- модернізацію обладнання та очисних споруд, що застосовуються в туристичній інфраструктурі;
- підвищення культури виробництва туристичних послуг;
- екологічну просвіту тощо.

Виходячи із основного призначення екологізації – збереження якісного, екологічного стану всіх компонентів довкілля, вона повинна являти собою сукупність можливих та існуючих засобів, які допоможуть раціонально використовувати, охороняти та відтворювати природні ресурси [22,23].

В загальному розумінні екологізація - це стабілізація, поліпшення екологічного стану природних комплексів, екосистем за рахунок зміни взаємовідносин у системі природа - людина. До цього можна віднести:

- підвищення потенціалу самовідтворення екосистем;
- зменшення рівня забруднення всіх компонентів довкілля процесами і продуктами життєдіяльності людини;
- антропогенне оздоровлення середовища життєдіяльності людини.

Змін властивостей компонентів природних або антропогенних систем, які сприяють поліпшенню екологічного стану останніх, можна досягти за рахунок активізації обмінних процесів в екосистемі, зменшення рівнів шкідливих впливів на НПС, підвищення рівня екологічної свідомості населення.

Згідно до визначення терміну, приведеного з Екологічної енциклопедії, екологізація це: 1) поліпшення екологічного стану природних або соціальних систем (зменшення рівня забруднення довкілля, підсилення потенціалу самовідновлення екосистем, оздоровлення середовища життєдіяльності людини тощо); 2) діяльність, спрямована на поліпшення екологічного стану природних чи соціальних систем або екологічно орієнтовану зміну властивостей їхніх складових [24].

Під *екологізацію рекреаційної діяльності* розуміють процес організації рекреаційної діяльності на засадах впровадження ідей збереження природного та історико-культурного середовища [24].

Предметами екологізації є: компоненти природних систем (повітряний басейн, водні об'єкти, ландшафти, біологічні об'єкти тощо), суспільні системи (економіка країни або регіону, сектори господарства, галузі підприємства), виробничі системи та їхні компоненти (технології, обладнання, інструменти, виробничі процеси), компоненти економічної сфери, суспільні відносини, властивості людини (знання, навички, потреби).

Екологізація є дієвим механізмом врівноваження антропо- й техногенного навантаження на природно-туристичні комплекси України, як вагома передумова забезпечення належної якості та ефективності оздоровлення і відпочинку населення. Забезпечення раціонального, еколого-збалансованого туристичного природо-користування має охоплювати заходи стосовно:

- дослідження природно-ресурсного потенціалу туристичних регіонів України, визначення допустимого антропогенного навантаження;

- вдосконалення нормативно-правової бази у відповідності з вимогами міжнародного законодавства, в тому числі впровадження комплексу стандартів на туристичний продукт та суміжні послуги (готельні, послуги ресторанного господарства, транспорту, торгівлі тощо);

- поширення практики стандартизації та сертифікації туристичних послуг, а також ліцензування закладів, що їх надають;

- оптимізації механізмів залучення до туристичної інфраструктури вітчизняних і зарубіжних інвесторів;

- обґрунтування місткості (норм і нормативів використання) об'єктів, розташованих в туристичних зонах і центрах;

- розвиток найбільш перспективних видів туристичної діяльності, якими є санаторно-курортне оздоровлення, лікування, водний, мисливський, пішохідний, кінний,

культурно-пізнавальний, екологічний, сільський, зелений та агротуризм (тобто види туризму, найтісніше пов'язані з природою і найменш для неї загрозливі);

- вдосконалення рекламно-інформаційної діяльності, у тому числі активізація участі держави в рекламуванні національного туристичного продукту на зовнішньому ринку;

- сприяння створенню мережі інформаційних туристичних і курортних порталів в мережі Інтернет.

Виходячи із вище зазначеного, встановлено основні значення екологізації туризму для сталого розвитку, які полягають у:

- збереженні та відновленні вразливих, екологічно нестійких природних територій;

- усуненні існуючих джерел впливів на довкілля в процесі туристичної діяльності;

- узгодженому плануванні туристичної активності з іншими видами економічної діяльності;

- впровадженні в туристичну галузь екологічно м'яких технологій;

- мінімізації тисків на навколишнє середовище за рахунок рівномірного розподілу туристів (у часі і просторі), створенні альтернативних зон відпочинку.

2.2. Екологізація системи управління туристичною діяльністю в Україні

Важливе місце для туристичної діяльності посідає екологізація системи управління. Вона полягає у запровадженні нової, екологічно-орієнтованої системи менеджменту туризму, яка направлена на раціональне, збалансоване природокористування, охорону довкілля.

Екологізація управлінської діяльності повинна сприяти гармонізації туристичної діяльності, забезпечувати екологічну орієнтацію всіх функцій управління, планомірну

діяльність з охорони природи, забезпечення екологічної безпеки, ефективну економічну діяльність туристичного підприємства та соціально-економічний розвиток туристичних регіонів [25].

Введення в практику системи ефективного еколого-орієнтованого управління, дозволить досягнути значних економічних прибутків від туризму шляхом розробки цікавих, відносно нових, екологічно безпечних туристичних продуктів (екотури, екостежки, екоекскурсії, змістовні екотуристичні програми, лекції, семінари тощо), які охоплюватимуть широкий спектр послуг.

На думку Дмитрука О.Ю. [25], функціонування системи організаційно-управлінської діяльності повинно ґрунтуватись на виконанні загальних та спеціальних організаційних і управлінських функцій, використанні різноманітних методів, засобів, форм і структур управління обробкою великих обсягів інформації, необхідної для підготовки і прийняття екологічно-орієнтованих управлінських рішень.

За допомогою даної системи плануються, розробляються і здійснюються різноманітні заходи такі, як маркетинг, інновації, менеджмент людських, фінансових та матеріальних ресурсів, оцінюються продуктивність, соціальна відповідальність, прибуток тощо.

Часткові результати кожного етапу еколого-управлінської діяльності взаємодіють і взаємно впливають один на одного, сполучаються в решті-решт в єдиний результат екологічного менеджменту, що виражається у вигляді отриманого прибутку.

Сучасна система екологічного менеджменту туризму, повинна орієнтуватись на нові ідеї та інновації, які дозволять інтегрувати туристичну галузь в русло збалансованого розвитку, створити перспективно нові екотуристичні продукти, постійно вдосконалювати всі

аспекти туристичної діяльності.

В основі екологічного менеджменту туризму закладені такі принципи:

- орієнтації на екологічну свідомість туристів й організаторів туристичної діяльності;
- економічної результативності та прибутковості туристичної галузі;
- своєчасного, ефективного вирішення і попередження екологічних проблем;
- відповідальності за екологічні наслідки управлінської діяльності тощо.

На шляху до впровадження в практику системи екологічного менеджменту туризму, необхідно враховувати наступні чинники:

- інноваційний характер (еколого-орієнтоване управління може сприйматись з певним побоюванням як з боку природоохоронних та природогосподарських організацій, так і, безпосередньо, туристичних організацій);
- специфіка туризму вимагає значно більших зусиль для заняття свого сегмента на туристичному ринку;
- вихід якісного екотуристичного продукту на туристичний ринок часто пов'язаний з достатньо високими початковими затратами, що робить його кінцевий продукт досить коштовним;
- інтелектуальну, просвітню, виховну функції туризму можна реалізувати лише за наявності відповідної інфраструктури та кваліфікованих фахівців (менеджерів з екологічною освітою в туризмі, гідів-природознавців тощо), яких сьогодні не вистачає[25].

Екологічний менеджмент передбачає більші первинні ринкові та інтелектуальні затрати, які в кінцевому результаті виправдані за рахунок вирішення ряду соціально-економічних, екологічних і природоохоронних проблем, що в свою чергу і відрізняє його від менеджменту туризму в

його традиційному розумінні.

На нашу думку, основними завданнями та пріоритетами екологізації управлінської діяльності в туризмі є:

- орієнтація на інтелектуальний розвиток як туристів, так і місцевого населення, їх екологічну просвіту;

- підвищення рівня екологічної культури взаємовідносин між туристами та навколишнім природним середовищем за рахунок проектування, прокладання екотуристичних маршрутів, проведення екологічних тренінгів тощо;

- розробка і впровадження екокультурних норм та правил поведінки в природному середовищі з поступовим переходом на рівень високої екологічної культури спілкування;

- виховання у туристів потреби не лише насолоджуватись природним середовищем, але й дбати про його збереження;

- забезпечення сталого розвитку вже розвинених і потенційно можливих туристичних центрів;

- підвищення рівня зайнятості населення у сфері еколого-орієнтованих видів туризму (екологічного, зеленого, сільського та аграрного).

Процес екологізації системи управління в туризмі поєднує у собі планувальний, організаційний, мотиваційний та контрольний аспекти.

Планувальний аспект реалізується за рахунок намічуваної діяльності на природні ресурси. Природні ресурси ним розглядаються саме як об'єкт організаційно-управлінської діяльності поряд з людськими, матеріальними, фінансовими ресурсами, а не як обов'язкова складова туристичних ресурсів [25].

Управління природокористуванням передбачатиме систему планомірного, цілеспрямованого формування,

регулювання і контролю за використанням природних ресурсів у процесі лікування, оздоровлення, купання, проведення дозвілля, ігор, прогулянок тощо з найбільшою екологічною та економічною ефективністю.

Організаційний аспект екологічного менеджменту туризму орієнтований на створення більш якісного, екологічного туристичного продукту, отримання економічного прибутку від його реалізації.

Він включатиме розробку і виконання комплексу заходів управлінського, організаційного, економічного, соціально-культурного, психолого-педагогічного, матеріально-технічного, кадрового та іншого характеру, які орієнтовані на туристів і суб'єктів туристичної діяльності з метою підвищення рівня їх екологічної свідомості та культури.

Для цього необхідно:

а) створити різноманітні науково-методичні, еколого-інформаційні центри, музеї природи, візит-центри тощо;

б) розробити тематичні програми, відео сюжети, налагодити друк буклетів, брошур та довідників екологічного спрямування;

в) створити різноманітні рекомендації та пам'ятки туристам;

г) проводити семінари, симпозіуми, презентації, круглі столи, екотуристські збори і змагання, екотренінги, екоігри тощо.

Специфічна роль в екологічному менеджменті відводиться мотивації, яка є однією із найважливіших функцій управління, справляє найбільший вплив на характер відносин між людьми, які прямо чи опосередковано залучені до туристичної діяльності (мотивація самих працівників турорганізацій, мотивація персоналу природогосподарських та природоохоронних організацій, мотивація населення (відпочиваючих та

туристів)).

Функція контролю реалізується через пряму відповідальність за умови дотримання правил і норм поведінки туристів у природному середовищі. Вона повинна покладатись безпосередньо на менеджерів туризму або турфірму (турагентів, туроператорів) і обумовлюватись в угодах з природогосподарськими та природоохоронними організаціями.

Одним із важливих аспектів запровадження системи екологізації управління є підготовка висококваліфікованих фахівців – менеджерів з екологічною освітою.

Виходячи з вище наведеного, екологізація управління в туризмі повинна створити таку діяльність туристичного підприємства, яка спрямовуватиметься на задоволення потреб туристів в активному відпочинку, лікуванні, оздоровленні, інтелектуальному розвитку (прогулянки, екскурсії, тури, подорожі), реалізовуватиметься через усвідомлене та дбайливе спілкування з оточуючим природним середовищем на основі раціонального ресурсоспоживання і взаємної вигоди.

2.3. Екологістичний менеджмент як складова сталого розвитку туризму

Згідно визначення ЮНВТО, сталий розвиток туризму означає ефективне управління всіма видами ресурсів, забезпечення задоволення економічних, спеціальних та естетичних потреб туристів за умов збереження культурної цілісності, екологічної безпеки, біологічного різноманіття та систем життєзабезпечення відпочинкового середовища [26].

Таке завдання вимагає не тільки збільшувати привабливість туристичних ресурсів країн світу (шляхом міжнародної реклами, інформації, участі в міжнародних туристичних виставках тощо), але й забезпечити їхню

сталість в умовах зростаючого туристичного споживання. Допомогти в цьому може логістика туризму, як новітній науково-практичний напрямок, що досліджує та регулює потокові явища в туристичній сфері, зокрема туристопотоки.

Логістична модель збалансованого розвитку [27] має на меті узгодження логістичних потенціалів ресурсної бази туризму, матеріально-технічної бази туризму та вхідного туристопотоку в країну або регіон.

Під логістичним потенціалом при цьому розуміється максимально допустиме туристичне навантаження (тобто туристопотоки) на рекреаційно-туристичні ресурси країни або регіону, що не порушить стійкість середовища та забезпечить можливість відтворення природо-ресурсної бази туристичного регіону.

Актуальність даної проблеми посилюється в зв'язку з тим, що в сфері туризму існує низка об'єктів туристичної зацікавленості, які не є відтворювальними. Неможливість відтворення деяких об'єктів полягає не в необхідності надто великого фінансування, а в тому, що ці об'єкти не схильні до відтворення за своєю сутністю. Це передусім об'єкти культурно-історичного потенціалу – туристичні ресурси, що формують туристичну зацікавленість. Неможливість їхнього відтворення закладена вже в самому визначенні даного ресурсу з домінуючим наголосом на «історичний».

Незважаючи на те, що нині є достатні технічні та фінансові можливості відновлення багатьох культурно-історичних цінностей, в тому числі в Україні, практика свідчить, що дані об'єкти після їхнього відтворення стають менш привабливими з точки зору культурно-пізнавального інтересу. Внаслідок цього відбувається скорочення туристопотоків, а відтак зниження доходів від туризму.

Велика популярність міжнародного туризму та зростаюча чисельність туристів у світі, а відтак і доходів від

міжнародних подорожей – це реалії ХХІ ст.. Між тим ресурсна база для швидко зростаючого попиту та споживання рекреаційно-туристичних послуг як у світовому мірилі, так і в масштабі окремих країн та регіонів, залишається величиною суворо обмеженою наявними на земній кулі ресурсними можливостями. Тому в основу формування та раціонального використання туристичних ресурсів окремих регіонів слід покласти засаду максимально допустимого навантаження на ресурсну базу туризму, перевищення якої спричиняє негативні наслідки фізичного, екологічного, соціального та медико-психологічного характеру.

Концепція допустимого навантаження бере початок у менеджменті ресурсів. Нині вона є особливо важливою в міжнародному туризмі, коли обмежені ресурси найбільш популярних світових регіонів підлягають постійно зростаючому тиску з боку користувачів.

Під допустимим туристичним навантаженням розуміють максимальне навантаження (тобто чисельність туристів, туристопотік), яке може прийняти туристична територія (або конкретний туристичний об'єкт) без будь-якої шкоди для місцевих ресурсів, без негативних вражень та погіршення стану здоров'я туристів від подорожі та виникнення екологічних, соціально-економічних проблем у місцевих мешканців.

Допустиме туристичне навантаження можна поділити на чотири основних види.

По-перше, це фізично допустиме навантаження, або рівень відвідуваності туристичної дестинації, перевищення якого призводить до фізичної руйнації ресурсної бази туризму.

По-друге, це екологічно допустиме навантаження, тобто той рівень відвідуваності туристичної дестинації, перевищення якого призводить до шкідливих екологічних

наслідків (як результат дій туристів, або функціонування обслуговуючої туризм інфраструктури).

По-третє, це туристичне психологічно та медично-допустиме навантаження, або рівень відвідуваності туристичної дестинації, перевищення якого призводить до погіршення вражень від подорожі чи навіть погіршення самопочуття туристів.

По-четверте, це місцеве соціально-допустиме навантаження, тобто такий рівень відвідуваності туристичної дестинації, перевищення якого призводить до негативних наслідків для способу життя місцевого населення і погіршення його взаємовідносин з туристами (наприклад, прийнятий на міжнародному рівні коефіцієнт гостинності визначає за оптимальне співвідношення числа туристів та місцевих мешканців не вище, ніж один до трьох).

В умовах динамічно зростаючих туристопотоків, які за останні 60 років збільшилися в 40 разів (з 25 млн. у 1950 р. до понад 1 млрд. осіб у 2011 р.) постійно зростає туристичне навантаження на світові рекреаційно-туристичні ресурси, яке в окремих місцях підвищеної концентрації туристопотоків вже досягло критичних меж. Прикладами цього можуть бути побоювання в країнах Африки (зокрема, в Кенії, Замбії, ПАР та інших), що зростаючий туристопотік може зашкодити унікальній екосистемі африканських саван з їхнім різноманіттям флори і фауни; обмеження числа туристів-відвідувачів до одного з семи сучасних чудес світу – скельного міста Мачу-Пікчу в Перу; негативний вплив величезної кількості туристів на давньогрецьку статую Давида в Паризькому Луврі (Франція,); заборона туристам, що мають взуття на підборах – «шпильках», відвідувати древній Акрополь у Афінах (Греція) тощо. Недарма нині ЮНЕСКО складає «Список об'єктів світової спадщини під загрозою».

Подібні приклади є і в Україні, зокрема у Києві, на який припадає майже 50% потоку іноземних туристів, що щорічно відвідують Україну, та понад 50 % внутрішніх туристів [28]. Підвищене туристичне навантаження на ресурсну базу туризму в м. Києві вже призвело до випадків фізичної руйнації найбільш відвідуваних об'єктів. Зокрема це стосується Києво-Печерської Лаври, що належить до списку Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО та має на своїй території 122 пам'ятника архітектури. Внаслідок негативного впливу низки чинників, у тому числі щоденного неконтрольованого надмірного туристопотоку протягом декількох останніх десятиріч, цей Національний історико-культурний заповідник (нині він контролює Верхню частину Лаври, а в Нижній знаходиться чоловічий монастир Української православної церкви) пережив декілька випадків саморуйнації окремих об'єктів: у 2005 р. відбувся обвал ґрунту в Ближніх печерах, у 2007 р. обрушилася брама при в'їзді до Нижньої Лаври, у 2009 р. – обвалилася частина підпільного муру на вул. Ближньопечерській. У 2010 р. до пам'яток Києва, що не витримали зростаючого потоку відвідувачів, додалися пам'ятник засновникам Києва на Набережному шосе (споруджений в честь 1500-річчя Києва та відкритий у 1982 році), фонтан Самсон на Контрактовій площі (рік спорудження 1749 р.) та фундамент Десятинної церкви біля Історичного музею.

Типові проблеми є і в Криму (другий щодо відвідуваності інтуристами регіон України – майже 20 % їх кількості, надмірний потік туристів до реліктових хвойних лісів на Південному березі спричинює лісові пожежі), Карпатах (зокрема, стежки на Говерлу) та в інших популярних туристичних регіонах України.

З наведених прикладів зрозуміла актуальність світової проблеми регулювання міжнародних туристичних потоків,

навіть їх обмеження в деякі туристичні райони, і Україна тут не є винятком. Суттєвий внесок у вирішення глобальної проблеми збалансованого (сталого) туризму може зробити логістична модель, основою якої є визначення логістичного потенціалу (тобто максимально допустимого туристичного навантаження) ресурсної бази туризму в країні (регіоні), матеріально-технічної бази туризму та вхідного туристопотоку та встановлення певного (безпечного щодо збереження ресурсної основи туризму) співвідношення між ними (рис. 2.1).

Нагадаємо, що за цією моделлю початковою і програмуючою (вихідною) ланкою розвитку туризму в країні (регіоні) мають бути рекреаційно-туристичні ресурси, відповідно до логістичного потенціалу (пропускної спроможності або рекреаційної ємності) яких повинні визначитися потоки туристів, а їхні потреби в комплексі необхідних послуг (проживання, харчування, перевезення, інформаційно-програмне та екскурсійне забезпечення) мають забезпечуватися розвитком відповідної матеріально-технічної бази туризму.

Необхідною умовою сталого розвитку туризму в країні (регіоні) є менший обсяг *логістичного потенціалу* матеріально-технічної бази (ЛП МТБ) по відношенню до ЛП РБТ, тобто перше рівняння моделі. Воно виступає в ролі запобіжника першого рівня щодо збереження туристичних ресурсів країни.

Друге рівняння логістичної моделі сталого туризму, яке визначає, що ЛП МТБ має бути більшим (або рівним) ЛП ТП, окрім того, що виступає запобіжником другого рівня щодо збереження РБТ, ще й має метою забезпечити бізнесову ефективність використання туристичних ресурсів країни (оскільки дозволяє МТБ прийняти максимальну кількість туристів). Інформаційні потоки в цій моделі теж бувають двох видів: перший – це інформація – вимога щодо

максимального допустимого навантаження на РБТ (цей показник слід попередньо визначити та вказати в рекреаційному паспорті ресурсу (об'єкту)); другий – це інформація, що надається туроператорами (які звичайно володіють МТБ у дестинаціях) фірмам-турагенціям – скільки і яких путівок пропонується на продаж.

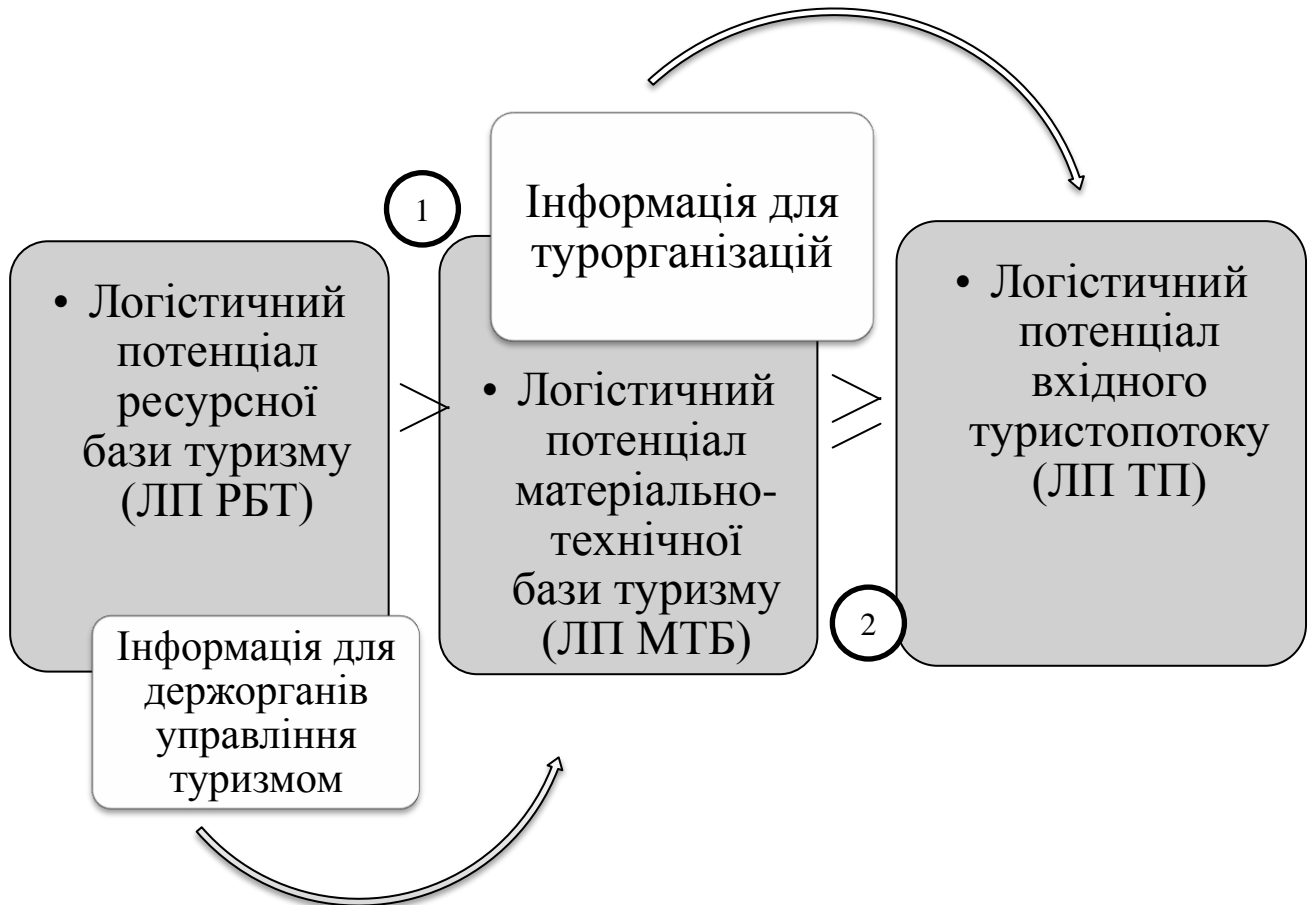

Рис. 2.4 Логістична модель сталого розвитку туризму[26]

При здійсненні логістичної оцінки ресурсної бази туризму необхідно зважати на їхню класифікацію, яка досить детально представлена в літературі [29,30,31]. Але при всій різноманітності туристичних ресурсів найбільшого

значення для розвитку туризму в певній країні (регіоні) набули [26]:

- а) наявність морського узбережжя з відносно м'яким кліматом;
- б) можливість створення гірськолижних курортів;
- в) існування джерел з мінеральною водою та лікувальними грязями;
- г) історико-архітектурні та інші культурні пам'ятки.

При подальшому укрупненні різновидів рекреаційно-туристичних ресурсів країни відповідно до їхньої логістичної ролі в розвитку міжнародного туризму та до потреб їхньої логістичної оцінки нами були визначені два основних напрямки:

1) визначення туристично-логістичного потенціалу (допустимого туристичного навантаження) для приморського курортного центру (відпочинковий туризм);

2) визначення туристично-логістичного потенціалу (допустимого туристичного навантаження) для великого міста (пізнавальний туризм). Розглянемо їх детальніше.

1. Визначення туристично-логістичного потенціалу (допустимого туристичного навантаження) для приморського курортного центру.

Визначальним чинником та каталізатором розвитку санаторно-курортної діяльності в цьому випадку є природно-ресурсний потенціал, основу якого складає сукупність рекреаційних та лікувальних чинників: кліматичних умов, запасів мінеральних вод, морської акваторії, рельєфу тощо.

Основний природний чинник рекреації для приморського курортного центру – море. Логістичний потенціал морської рекреації можна оцінити за допомогою показника максимально можливої ємності пляжів. Пропускна спроможність пляжів практично визначає допустиме туристичне навантаження (пропускну здатність)

курорту в теплий сезон, оскільки практично всі туристи, що розміщуються в межах прибережної зони, вважають морські купання та засмагання головною метою подорожі (або однією з головних).

При цьому, як мета поїздки, морські купання можуть носити умовний, не зовсім точний характер, оскільки значна кількість туристів приїжджає в міста-курорти з лікувальною метою, враховуючи, що поряд з морськими та кліматичними ресурсами важливими рекреаційними чинниками виступають мінеральні води та лікувальні грязі.

Визначити логістичний потенціал (максимально допустиме навантаження) морського пляжу під літній відпочинок можливо на підставі санітарної норми довжини пляжу в розрахунку на одну людину (вона становить 0,2 метра).

Для цього рекомендується наступний алгоритм розрахунків, запропонований автором (рис. 2.5) [26,27].

Розрахункові формули за цим алгоритмом наводяться нижче:

1. Показник забезпеченості берегової лінії пляжами:

$$Z_n = L_n / L_{заг},$$

де Z_n – забезпеченість пляжами (м/км);

L_n – довжина пляжу (км);

$L_{заг}$ – довжина берегової лінії (км).

2. Показник максимальної одноразової місткості пляжу:

$$E_n = L_n / C_n,$$

де E_n – максимальна одноразова місткість пляжу (чол.);

L_n – довжина пляжу (м);

C_n – санітарна норма довжини пляжу в розрахунку на одну людину.

Нижче наведено (рис. 2.5) алгоритм визначення допустимого туристичного навантаження, який полягає у послідовності визначення допустимого туристичного навантаження (тобто логістичного потенціалу) морських пляжних ресурсів.

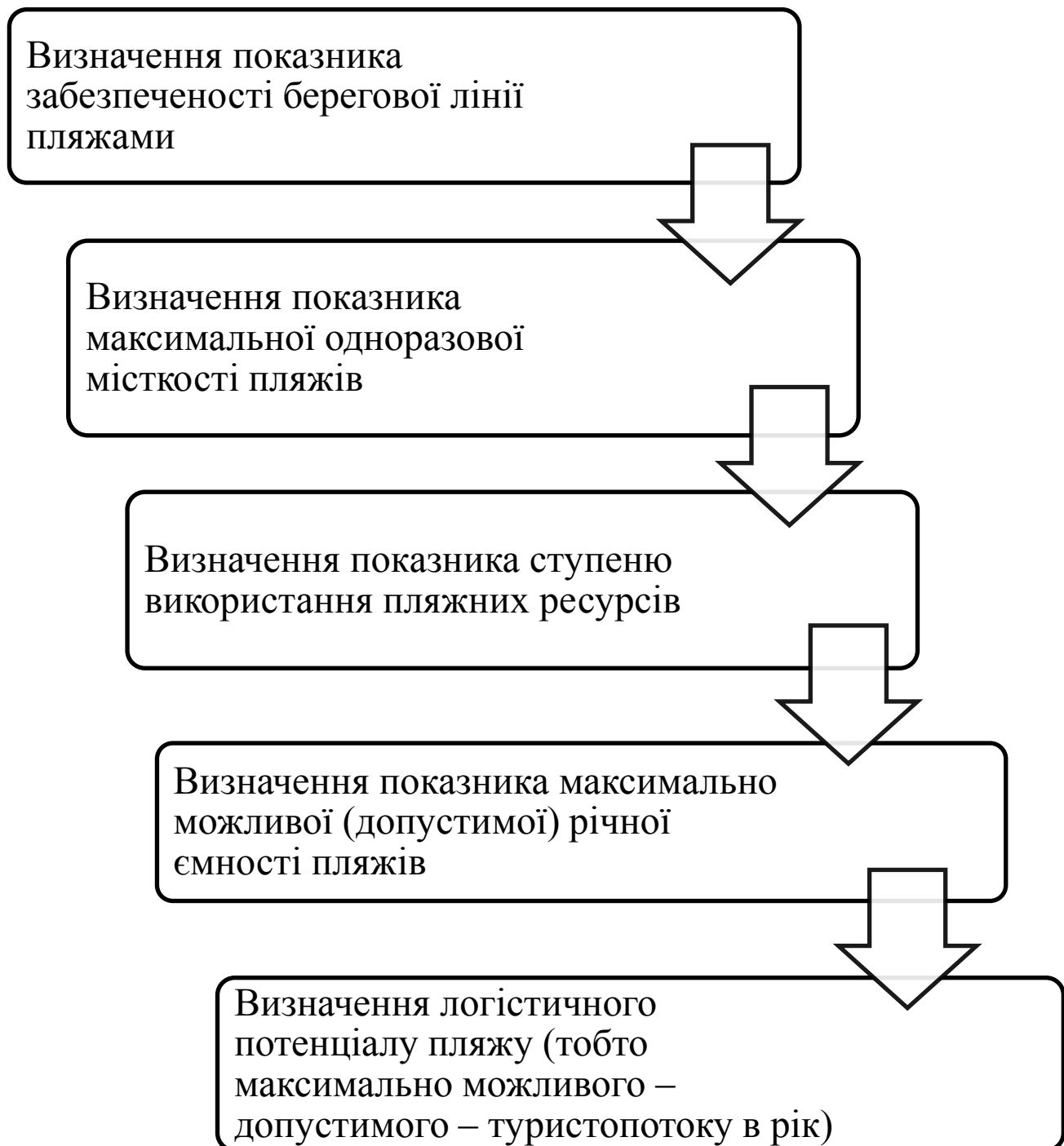

Рис. 2.5 Алгоритм визначення допустимого туристичного навантаження (тобто логістичного потенціалу) морських пляжних ресурсів

3. Показник ступеню використання пляжних ресурсів:

$$B_n = \epsilon_p / \epsilon_n ,$$

де B_n – ступінь використання пляжних ресурсів (%);

ϵ_p – ємність рекреаційних закладів (чол.);

ϵ_n - максимальна одноразова місткість пляжу (чол.).

4. Показник максимально можливої (допустимої) річної ємності пляжу:

$$\epsilon_{mp} = \epsilon_n \cdot T ,$$

де ϵ_{mp} – максимально можлива (допустима) річна ємність пляжу (чол.);

ϵ_n - максимальна одноразова місткість пляжу (чол.);

T – тривалість періоду з сприятливими кліматичними умовами (днів).

5. Показник максимально можливого (допустимого) туристопотоку (тобто логістичний потенціал пляжу):

$$P_{mp} = \epsilon_{mp} / T_{ст} ,$$

де P_{mp} – максимально можливий річний туристопотік (чол.);

ϵ_{mp} - максимальна річна ємність пляжу (чол.);

$T_{ст}$ – середня тривалість туру (діб).

2.Визначення туристично-логістичного потенціалу (допустимого туристичного навантаження) для великого міста.

Визначення допустимого туристичного навантаження на велике місто є складнішим, ніж для інших туристичних дестинацій. Це зумовлене особливостями великих міст та специфікою розвитку в них туризму. Пропонований підхід з визначення допустимого туристичного навантаження орієнтований, насамперед, на великі міста, що є центрами пізнавального туризму – Київ, Одесу, Рим, Париж, Санкт-Петербург та інші.

Сутність підходу полягає у визначенні взаємозв'язку пропускної спроможності об'єктів культурно-історичного потенціалу великого міста з необхідністю та достатністю розвитку готельного комплексу в ньому, а також інших елементів туристичної інфраструктури. Основу пропонованого підходу становить цільова туристична спрямованість міста, насамперед, на пізнавальний туризм та методика ЮНВТО з розрахунку пропускного потенціалу історико-архітектурних та виставкових об'єктів [26,31]. Отже в розрахунках виділяються наступні етапи:

2.1. Диференціація за цілями подорожі на основі моніторингу туристичних потоків. Це надзвичайно важливе для визначення мети та програми перебування туриста в місті. Весь туристичний потік (D) приймається за 100 % та визначається частка кожного конкретного виду туризму.

$$D = d_1 + d_2 + d_3 + \dots d_n,$$

де d_1 – пізнавальний туризм (%);

d_2 – діловий туризм (%), d_3 – паломницький туризм (%);

d_n – інші види туризму (%).

2.2. Визначення щоденної пропускної здатності найбільш відомих та відвідуваних туристичних об'єктів, що формують культурно-історичний потенціал великого міста, який і притягує туристів (C):

$$C = (c_1 + c_2 + c_3 + \dots) (1 - I_r),$$

де c_1 – пропускна спроможність об'єкту 1;

c_2 – пропускна спроможність об'єкту 2;

c_3 – пропускна спроможність об'єкту 3;

I_r – коефіцієнт коригування відвіданя об'єкту місцевими мешканцями та неорганізованими туристами.

Для визначення щоденної пропускної спроможності (логістичного потенціалу) об'єкта пропонується наступна методика, розроблена та рекомендована ЮНВТО для архітектурно-історичних та виставкових об'єктів (рис. 2.3) [26,31]:

Рис. 2.6 Алгоритм визначення допустимого туристичного навантаження на велике місто (тобто його туристично-логістичного потенціалу) [31]

2.2.1. Визначається пропускний потенціал об'єкту:

$$П = T / Щ,$$

де П – пропускний потенціал об'єкту (чол.);

T – площа об'єкту (м²);

Щ – рекомендований стандарт щільності відвідувачів (м²/туриста).

2.2.2. Визначається коефіцієнт ротації:

$$K_p = Ч / В,$$

де K_p – коефіцієнт ротації;

Ч – кількість годин на день, коли об'єкт відкритий для туристів (год.);

В – середня тривалість відвідування (год.-хвил.).

2.2.3. Визначається максимально допустима кількість щоденних відвідувачів (максимальний щоденний потік туристів - логістичний потенціал об'єкту):

$$M_v = П \cdot K_p,$$

де M_v – максимальна допустима кількість щоденних відвідувачів (чол.);

П – пропускний потенціал об'єкту (чол.);

K_p – коефіцієнт ротації.

Як приклад наведемо розрахунок логістичного потенціалу (тобто максимально можливого туристопотоку) для туристичного об'єкту – середньовічної фортеці площею 10 000 м² (T = 10 000 м²) та стандартом щільності відвідувачів Щ = 5 м²/1 туриста.

Отже, спочатку визначаємо пропускний потенціал об'єкту:

П = 10 000/5 = 2000 чол. Далі розраховуємо коефіцієнт ротації: K_p = 8 год/1 год. 40 хв. = 4,8. Нарешті отримуємо значення логістичного потенціалу фортеці, тобто максимально можливий туристопотік становитиме M_v = 2000 · 4,8 = 9600 чол./день.

Тезу можна продовжити на прикладі національного заповідника «Софія Київська», де знаходиться унікальна архітектурна пам'ятка XI ст. – Софіївський собор.

Зрозуміло, що тут спостерігається щоденний (крім вихідного – четвер) інтенсивний потік відвідувачів. Як же його можна оцінити з точки зору логістики туризму?

Будівля Софіївського собору має два поверхи, але для відвідувачів відкритий перший поверх. Його площа, визначена як добуток довжини та ширини приміщення собору, становить $37 \times 55 = 2035 \text{ м}^2$.

За думкою екскурсоводів – працівників музею оптимальною кількістю екскурсійних груп, що одночасно можуть знаходитися в соборі, є три. Враховуючи що число відвідувачів в одній групі дорівнює 50-60 осіб, це дає цифру одночасного оптимального туристопотоку в соборі – 150-180 осіб. Відповідно можна визначити показник стандарту щільності відвідувачів для собору (або норматив допустимої щільності туристів):

$$\text{Щ} = \frac{2035}{180} = 11,3 \text{ м}^2/\text{турист}.$$

Софіївський собор відкритий для відвідування щоденно (крім четверга) з 10^{00} до 18^{00} (вісім годин), а тривалість екскурсії (разом з перервою) складає біля 1 год. (45 хв. - екскурсія + 10 хв. - перерва). Отже, коефіцієнт ротації складе:

$$K_p = 8/1 = 8.$$

За формулою визначення максимального щоденного потоку відвідувачів (логістичного потенціалу), для історико-архітектурного об'єкту розрахуємо цей показник для Софії Київської:

$$M_g = 180 \cdot 8 = 1440 \text{ осіб}.$$

Зазначимо, що нині за інформацією працівників музею, у соборі одночасно можуть перебувати 5-6 екскурсійних груп, отже рекреаційне навантаження та показник щільності відвідувачів зростає вдвічі проти оптимальних норм. Зрозуміло, що таке значне перевищення величини туристопотоку в соборі порівняно з оптимальними показниками не впливає позитивно ні на якість проведення

екскурсій (якість турпродукту), ні на стан самого Софіївського собору, де, як відомо, знаходяться унікальні фрески та мозаїка, виконані в XI ст.

3. Визначення розміру існуючого номерного фонду засобів розміщення великого міста, що задовольняють певним стандартам якості та потреби різних сегментів туристичного потоку (Н):

$$H = h_1 + h_2 + h_3 + I_n,$$

де - h_1 – кількість місць у готелях вищої категорії;

h_2 – кількість місць у готелях середньої категорії;

h_3 – кількість місць у готелях нижньої категорії;

I_n – кількість місць на туристичних поромах, що прибувають у місто (для приморських міст-портів).

4. Визначення кількості розміщень із розрахунку «1 гість – 1 ліжко-місце» для туристів, що прибули безпосередньо або опосередковано з метою пізнавального туризму (К). При цьому слід врахувати, що існує певний відсоток гостей, які суміщають головну мету свого перебування у великому місті з пізнавальним туризмом (наприклад, організація культурної програми в межах ділових перемовин у випадку ділового туризму). Номерний фонд засобів розміщення міста слід скоригувати на кількість місць на туристичних поромах (або круїзних суднах), що прибувають до великого міста, оскільки основною метою круїзних туристів є власне пізнавальний туризм:

$$T = (H - I_n) d_1,$$

$$K = [(H - I_n) - T] I_o + T + I_n,$$

де T – кількість місць у засобах розміщення великого міста, що відповідає кількості туристів, мета приїзду яких – пізнавальний туризм;

d_1 – частка пізнавального туризму в туристичному потоці;

I_0 – коефіцієнт туристів, що відвідують об'єкти туристичного показу, але чия мета візиту не відповідає пізнавальному туризму.

5. Визначення допустимої норми збільшення номерного фонду засобів розміщення в місті (ліжко-місць) для туристів, що прибувають з пізнавальною метою, враховуючи допустиму пропускну здатність об'єктів культурно-історичного потенціалу великого міста (P):

$$P = C - K.$$

Важливим критерієм пропонованого підходу виступають відомі об'єкти туристичного показу, тому чим більш розвинутим є культурно-історичний потенціал великого міста і чим вищий ступінь його диференційованості, тим ширшими є межі максимальної пропускну здатності. При цьому під культурно-історичним потенціалом слід розуміти як результати діяльності людського суспільства в матеріальній формі, так і результати духовного розвитку, тобто матеріальні та духовні цінності, створені попередніми поколіннями, що відбивають їхні традиції, звичаї та особливості побутової та господарчої діяльності. Як правило чим старішим (в історичному плані) є велике місто, тим більш багатою є його культура та тим вищим є його культурно-історичний потенціал. Усе це впливає на розвиток туризму, зокрема пізнавального.

Для розвитку туризму та збільшення пропускну здатності туристичного регіону повинна проводитися спільна робота на рівнях:

- адміністрації (просування та позиціонування об'єктів туристичної атрактивності на туристичному ринку;
- об'єктів туристичної атрактивності;
- туристичних фірм (розробка нових екскурсійних програм з включенням до них об'єктів, що є новими та

атраکتивними для туристів, тобто диверсифікація діяльності).

Тісна та взаємопов'язана робота на всіх трьох рівнях дозволить розширити межі використання культурно-історичного потенціалу міста, а його розвиненість та диференційованість надасть суттєву допомогу в розвитку пізнавального туризму, як свідчення туристичного освоєння культурно-історичного потенціалу туристичного регіону. Структурно-оціночна таблиця логістичного потенціалу туристичних ресурсів наводиться нижче (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Структурно-оціночна таблиця логістичного потенціалу туристичних ресурсів дестинації

Категорія тур. ресурсів	Вид ресурсу	Критерії оцінки	Лімітуючі чинники	Загальний лімітуючий чинник
Культурно-історичні	Об'єкти туристично-екскурсійного показу	Світовий рівень	Норма пропускної спроможності об'єкту	Допустиме туристичне навантаження на дестинацію та її об'єкти
		Національний рівень		
		Місцевий рівень		
Інфраструктурні	Засоби розміщення	Класність (зірковість)	Кількість місць номерного фонду	
		Орієнтованість підприємства на певні споживчі сегменти		
		Інші		

Категорія тур. ресурсів	Вид ресурсу	Критерії оцінки	Лімітуючі чинники	Загальний лімітуючий чинник
		критерії		
	Підприємства харчування	Тип підприємства	Кількість посадкових місць або страв, що надаються	
		Класність підприємства		
		Кухонна спрямованість		
		Інші критерії		
	Транспортна інфраструктура	Види транспортної доступності	Пропускна спроможність транспортної системи	
		Інтенсивність руху		
		Інші критерії		
	Торгівля	Види продукції	Насиченість ринку товарами	
		Інші критерії		
	Банківська система (банки)	Види послуг	Кредитні можливості банку	
		Інші критерії		
	Інша обслуговую	Різноманітна	Критерії можливост	

Категорія тур. ресурсів	Вид ресурсу	Критерії оцінки	Лімітуючі чинники	Загальний лімітуючий чинник
	Частина туристичної інфраструктури	сукупність критеріїв	і обслуговування	
Природно-рекреаційні	Кліматичний чинник	Температурний режим	Режим впливу	
		Режим опадів		
		Атмосферна циркуляція		
		Вітровий режим		
		Інші критерії		
	Водний ресурс	Вид ресурсу	Допустиме антропогенно-туристичне навантаження: технологічне та психологічне	
		Оцінка берегу		
		Характеристика дна		
		Санітарно-логістичні характеристики		
		Застосування в розвитку туризму		

Категорія тур. ресурсів	Вид ресурсу	Критерії оцінки	Лімітуючі чинники	Загальний лімітуючий чинник
		Інші критерії		
	Садово-парковий ресурс	Види ресурсу	Екологічно обґрунтована пропускна спроможність	
		Тематика ресурсу		
		Інші критерії		

У туристичному регіоні потрібна робота спеціальної служби (відділу) маркетингу, яка має завданням вивчення стану справ з точки зору перспектив розвитку туризму. Маркетингова служба також має доповнювати статистичні дані проведенням власних маркетингових досліджень у сфері туризму регіону з метою оцінки можливостей та прихованих резервів розвитку останньої, виявлення потреб та можливостей туристів, аналізу перспектив розвитку окремих видів туризму, визначення нових об'єктів, що зацікавлять туристів, тощо. Така інформація допоможе точно встановити рівень допустимого туристичного навантаження на туристичний регіон та її об'єкти з боку туристів, а це дозволить:

- забезпечити раціональне та стале функціонування регіону, а також запобігання негативним, проблемним ситуаціям для життєдіяльності місцевого соціуму (наприклад, загострення транспортної ситуації в місті тощо);

- запропонувати якісний туристичний продукт, що забезпечить максимальний ступінь комфорту під час перебування туристів у регіоні та надасть можливість вільного доступу до об'єктів туристичної привабливості;

- знизити негативні наслідки культури, наприклад, її надмірну комерціалізацію, та поліпшити міжособистісні взаємовідносини місцевого населення та туристів.

Запропонована методика логістичного оцінювання (аудиту) рівня сталості туристичної індустрії в регіоні та наступного визначення трьох відмінних стратегій (моделей) розвитку туризму (моделі розвитку туризму, моделі розвитку МТБ та кризової моделі) [27], яку (методику) з успіхом можна застосувати і в міжнародному туризмі.

Серцевиною алгоритму здійснення логістичного аудиту є складання логістичної моделі сталого розвитку туризму в країні або регіоні, для чого попередньо необхідно здійснити логістичну оцінку природно-рекреаційних та історико-культурних ресурсів та визначити логістичний потенціал ресурсної бази туризму в країні або регіоні (ЛП РБТ), логістичний потенціал наявної матеріально-технічної бази туризму в країні або регіоні (ЛП МТБ) та логістичний потенціал вхідного туристопотоку в країні або регіоні (ЛП ТП).

Застосувавши принципову логістичну модель збалансованого (сталого) розвитку туризму (рис. 2.7), отримуємо три варіанти логістичної моделі стану туризму в регіоні: модель розвитку туризму, модель розвитку МТБ та кризову модель. Модель розвитку туризму відповідає ситуації $\text{ЛП РБТ} > \text{ЛП МТБ} \approx \text{ЛП ТП}$, за якої можливості ресурсної бази туризму щодо прийому туристів значно перевищують потужності матеріально-технічної бази туризму та відповідний туристопотік (ЛП МТБ та ЛП ТП у більшості випадків є близькими величинами).

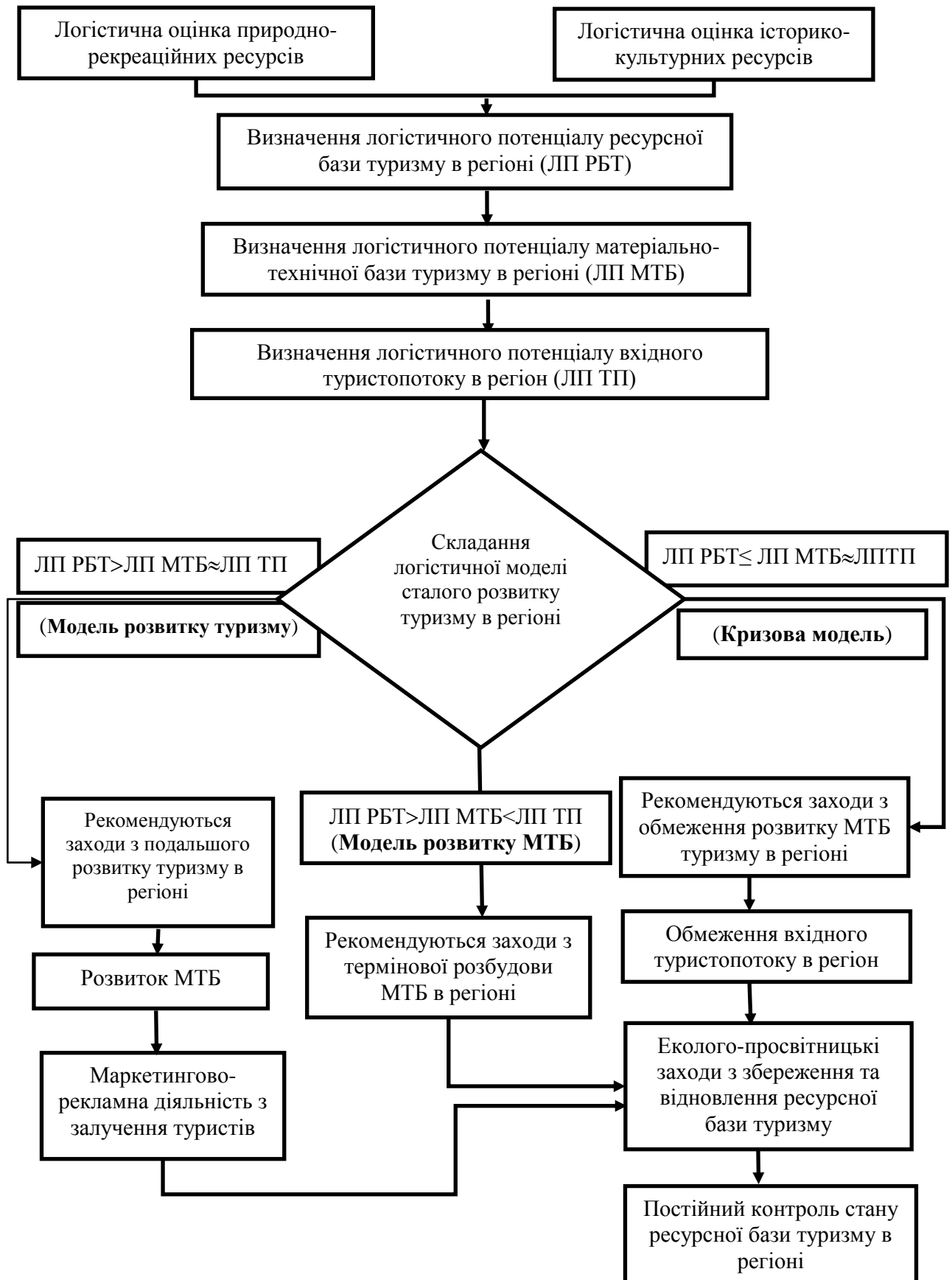

Рис. 2.7 Алгоритм логістичного аудиту рівня сталості туристичної індустрії в регіоні

За цієї моделі рекомендується стратегія (заходи) з розвитку туризму в регіоні шляхом розбудови МТБ та маркетингово-рекламної діяльності з залучення нових туристів. Натомість протилежна кризова модель виникає за ситуації, коли $ЛП РБТ \leq ЛП МТБ \approx ЛП ТП$, тобто можливості ресурсної бази туризму щодо прийому туристів вже виснажені надмірним туристопотоком, який стимулюється збільшеними потужностями матеріально-технічної бази.

За кризової моделі рекомендується стратегія (заходи) з обмеження розвитку туризму в регіоні шляхом стримування будівництва нових об'єктів МТБ та зменшення вхідного потоку туристів в регіон. Також важливі складові цієї моделі – еколого-просвітницькі заходи з збереження та відновлення ресурсної бази туризму в регіоні та постійний контроль (моніторинг) її стану.

Останні складники не є зайвими, і в моделі розвитку туризму та в моделі розвитку МТБ (про яку буде далі), які теж обов'язково мають здійснювати ці заходи з тим, щоб зберігати та підтримувати збалансований (сталий) розвиток туризму в регіоні на далекоглядну перспективу. Третя модель – модель розвитку матеріально-технічної бази туризму в регіоні, нині спостерігається в багатьох регіонах України, багатих на рекреаційно-ресурси та при наявності фактичного (або можливого за невеликих маркетингових зусиль) потужного туристопотоку. При цьому відстає розвиток матеріально-технічної бази туризму як за її величиною (потужністю), так і за якістю (відповідністю міжнародним та європейським стандартам).

Таку ситуацію відображає рівняння $ЛП РБТ > ЛП МТБ < ЛП ТП$. Стратегія (заходи), що рекомендується за цією моделлю, передбачає термінове розширення МТБ туризму в регіоні, що може принести значний соціально-економічний ефект та бізнесові прибутки за невеликих витрат.

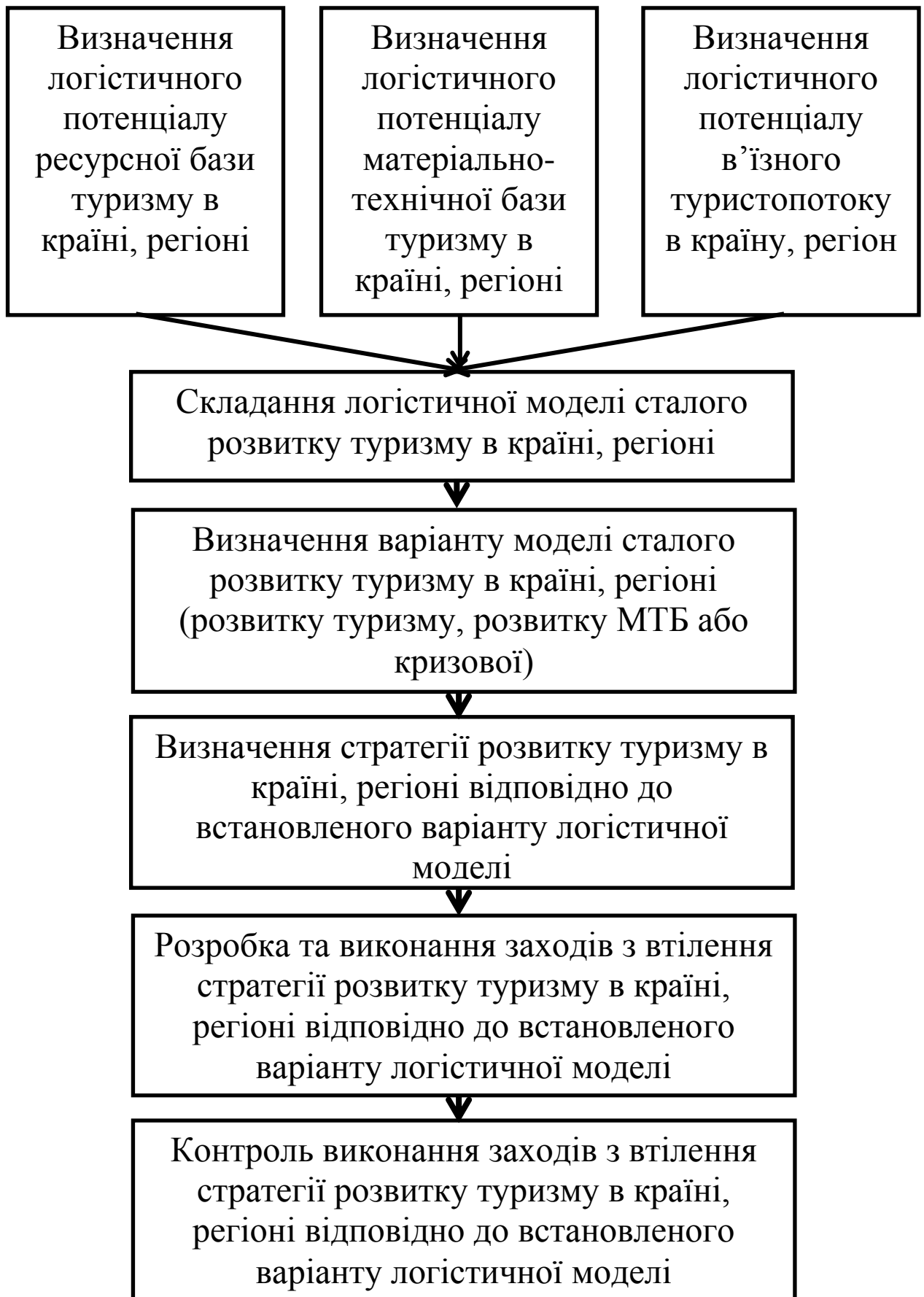

Рис. 2.8 Організаційна схему стратегічного логістичного менеджменту в міжнародному туризмі

Застосування наведеної методики в міжнародному туризмі стосовно окремих країн та регіонів дозволяє визначити, який варіант логістичної моделі сталого туризму притаманний даній країні та запропонувати відповідну стратегію розвитку туризму з набором конкретних заходів, що в сукупності відображає організаційну схему стратегічного логістичного менеджменту в міжнародному туризмі (рис. 2.8).

Отже, підсумовуючи вище наведене, слід зазначити, що логістичний менеджмент туристичних ресурсів та об'єктів туристичної зацікавленості в стані забезпечити сталий розвиток як міжнародного, так і внутрішнього туризму та високу якість пропонованого туристичного продукту.

З цією метою запропоновано вище алгоритм та практичну методику визначення допустимого туристичного навантаження на природно-рекреаційні та історико-культурні туристичні ресурси країн світу та регіонів нашої держави.

На прикладі відпочинкового морського туризму та пізнавального туризму у великому місті розглянуто проблему та запропоновано методику визначення безпечного туристичного навантаження та регулювання туристопотоків у туристичних дестинаціях.

На базі застосування алгоритму логістичного аудиту рівня сталості туристичної індустрії країни, регіону запропоновано організаційну схему стратегічного логістичного менеджменту в міжнародному туризмі.

3. ШЛЯХИ ТА НАПРЯМИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Основні шляхи проведення екологізації в туризмі

На основі проведеного ряду аналітичних досліджень нами визначено основні шляхи екологізації туристичної діяльності в Україні, які сприятимуть зниженню існуючих і потенційних антропогенних навантажень на природні комплекси та об'єкти, збереженню історико-культурних, архітектурних об'єктів, а також дозволять реалізувати рекомендації щодо розвитку еколого-орієнтованих видів туризму.

Для цього колективом авторів розроблено схему сучасної туристичної діяльності (рис. 3.1), яка являє собою сукупність критеріїв, за якими можна виділити й класифікувати існуючі на сьогоднішній день види туристичної діяльності. Основними з них є: способи пересування, цілі туризму та рівні екологічності.

Основний акцент при розробці даної схеми був зроблений саме на екологічну складову. Це зумовлено тим, що саме рівень екологічності кожного з видів туризму впливатиме на стан довкілля, визначатиме екологічну привабливість регіону, рівень економічної дохідності та туристичної популярності.

Нами проведено розподіл існуючих видів туризму у такій послідовності: «екологічно небезпечні», «частково екологічно безпечні» та «екологічно безпечні» (рис.3.1).

Види туристичної діяльності:

за цілями
туризму:

- *релігійна:*
 - паломництво,
 - релігійно-архітектурний
- *пізнавальний відпочинок:*
 - історико-культурний,
 - археологічний,
 - музейний,
 - геолого-географічний.
- *науковий,*
- *діловий,*
- *етнічний,*
- *пригодницький,*
- *міський,*
- *екологічний,*
- *сільський,*
- *елітарний,*
- *заповідний,*
- *промисловий,*
- *гастрономічний,*
- *секс-туризм,*
- *навчальний,*
- *спортивний,*
- *військовий,*
- *хоббі-туризм,*
- *екскурсійний,*
- *соціальний,*
- *розважальний,*
- *екстримальний,*
- *весільний,*
- *космічний.*
- *пізнавальна:*
 - натуралістична,
 - культурно-історична.

Види туристичної діяльності:

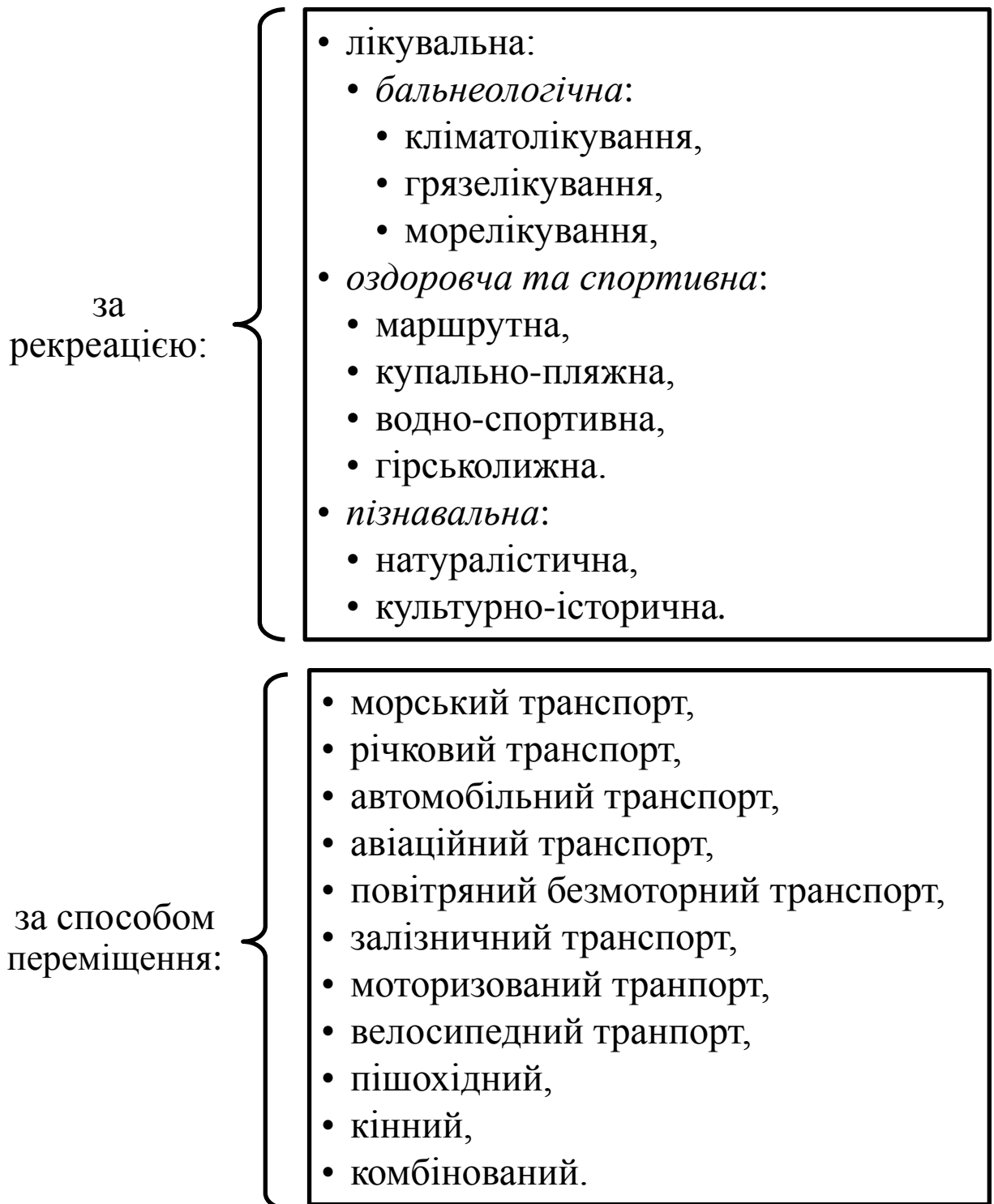

Рис. 3.1(а) Схема сучасних видів туристичної діяльності

Види туристичної діяльності за рівнем екологічності:
Екологічно небезпечні:

Автомобільний туризм:

- звичайний автомобіль,
- авторалі,
- мотоциклетний,
- караванінг.

Водний туризм:

- надводний (*аквабайк, водні мотоцикли, катерний*)
- підводний (*підводна археологія*)

Залізничний туризм

Неконтрольовані мисливство та рибальство

Екзотичний туризм:

- космічний туризм,
- туризм на Пн. та Пд. полюси,
- джайлоотуризм,
- подорожі в джунглі.

Екстремальний туризм:

- маунтбайкінг,
- лазіння по льодовим скелям,
- підкорення вулканів та спуски до кратеру,
- гірський туризм по небезпечним маршрутам,
- багатоденна їзда верхи по складному маршруту,
- треккінг (подорож пішки по горах).

Секс-туризм

Частково екологічні безпечні:

Сільський туризм

- активний (риболовля, кінні прогулянки)
- пасивний (культурно-етнічний)

Зелений туризм

- активний (збиральництво, кінний, річковий, велосипедний)
- пасивний (вивчення флори та фауни, знайомство з місцевими звичаями)

Водний туризм

- надводний (риболовля, яхтенний)
- підводний (підводне мисливство)

Повітряний туризм

- дельтапланеризм,
- паратрайк

Гірський туризм

- маунтін-бордінг
- санний спорт
- скелелазіння
- сноубордінг, гірські лижі
- сендбордінг

Міський туризм

- цвинтарний
- музейний
- релігійний

Спелеотуризм

Лісовий туризм

Екологічно безпечні:

Екологічний туризм

- пішохідний оглядовий,
- фотозйомка,
- кінозйомка.

Водний туризм

- надводний (рафтинг, кайтсерфінг, вітрильний, каякінг, серфінг, віндсерфінг, байдарочник, вейкбординг),
- підводний (фото та кінозйомка, дайвінг)

Заповідний туризм

- орнітологічний,
- екологічні стежки,
- фітологічний,
- зоологічний,
- фотомисливство.

Повітряний туризм

- повітряні кулі,
- бейсджампінг,
- парабалунінг,
- планеризм,
- роупдджампінг,
- парашутизм,
- фрістайл.

Лісовий туризм

- оглядово-пізнавальний
- спортивне орієнтування

Етнокультурний туризм

Медичний туризм

Рис. 3.1 (б) Схема сучасних видів туристичної діяльності

Беручи за основу схеми (рис. 3.1 (а,б)), можливо чітко визначати впливи кожного з видів туризму на довкілля, передбачати відповідні заходи щодо їх усунення, екологізації та збалансованого природокористування. Схема слугує основою для розроблення регіональних програм з розвитку еколого-орієнтованого туризму, наприклад: екологічний, сільський, зелений та агротуризм.

За схемою бачимо, що більшість сучасних видів туризму є екологічно небезпечними для довкілля, викликаючи ряд незворотних змін у природних екосистемах.

Поєднуючи інформацію про впливи різних видів туризму на навколишнє середовище, розроблено узагальнюючу схему, яка чітко визначає для кожного з них відповідні шляхи екологізації туристичної діяльності (рис. 3.2).

За способом переміщення:

автомобільний:

- розроблення та впровадження спеціальних маршрутів для автомтранспорту,
- встановлення допустимої кількості автомобільного транспорту для пересування на ООПТ,
- заборона проїзду важких транспортних засобів на ООПТ,
- використання екологічно чистого палива,
- здійснення екологічного контролю за станом автотранспорту, вдосконалення екологічних нормативів.

водний:

- встановлення заборони на експлуатації водного транспорту, що спричинює значне шумове забруднення,
- встановлення дистанцій для пересування на водних видах транспорту від берегової зони,
- заборона риболовлі на зникаючі або рідкісні види риб,
- визначення видів водного транспорту, яким дозволено пересування поблизу туристичного об'єкта,
- здійснення екологічного контролю за станом водного транспорту,
- раціональне використання водних ресурсів,
- проведення екологічної експертизи за станом водних об'єктів,
- встановлення лімітів на скиди,
- розрахунок навантаження від водного транспорту,
- додержання стандартів у сфері використання водних ресурсів та вдосконалення нормативів

залізничний:

- зменшення електромагнітного забруднення,
- заходи по зменшенню біологічного забруднення,
- мінімізація споживання паливних, лісових та земельних ресурсів,
- здійснення контролю за забрудненням землі нафтопродуктами,
- впровадження шляхів по зниженню вібрацій.

повітряний:

- вдосконалення нормативів та стандартизації в галузі охорони атмосферного повітря,
- здійснення контролю за додержанням вимог законодавства,
- здійснення польотів в межах ПВФ лише на безмоторних повітряних засобах.

За цілями туристичної діяльності:

сіЛЬСЬКИЙ:

- *активний*:
 - заборона вирубки лісових масивів для будівництва туристичних садиб,
 - екологізація житла та використання енергозберігаючих технологій,
 - зменшення подорожей на конях,
 - зменшення утрамбовування ґрунту,
 - отримання ліцензій на риболовлю та полювання.
- *пасивний*:
 - регулювання туристичних потоків в історико-місцях,
 - розрахунок допустимої кількості туристів у відповідних історико-культурних місцях.

зелений:

- *активний*:
 - проїзд на велосипедах по відведених стежках,
 - зменшення подорожей на конях,
 - зменшення утрамбовування ґрунту,
 - розташування таборів лише у дозволених та обладнаних місцях.
- *пасивний*:
 - заборона полювання на різні види тварин,
 - обмеження на збирання грибів та ягід.

екзотичний:

- регулювання кількості туристичних потоків,
- заходи по зниженню руйнуванню озонового шару під час туристичних польотів у космос,
- заборона на полювання та риболовлю екзотичних тварин.

спелеотуризм:

- забезпечення туристичних походів лише в обладнані та розвідані печери, охорона мінералів,
- організація турів без завдання шкоди та порушення життєвого циклу кажанів.

За цілями туристичної діяльності:

лісовий:

- заборона полювання на рідкісні види тварин,
- особливий нагляд за курінням та розведенням багать туристами,
- встановлення відповідальності за порушення законодавства,
- контроль за збиранням рослин. Заборона збирання рідкісних видів рослин,
- обмеження туристичного будівництва, використання локальної нічліжної бази, житла місцевих жителів,
- контроль за охороною, захистом та відновленням лісових ресурсів.

гірський:

- зменшення утрамбування ґрунтів,
- розроблення та проектування спеціально відведених стежок для організації туристичних походів,
- зменшення подорожей на конях, розроблення спеціально укріплених трас для їх проїзду,
- проведення щорічних укріплень схилів шляхом насадження рослин.

заповідний:

- встановлення дистанцій для фотографування та відео зйомок,
- впровадження економічного механізму за надання рекреаційних послуг та використання природних ресурсів в межах ПВФ,
- встановлення допустимих антропогенних навантажень на об'єкти ПВФ,
- заборона проведення будь-якої туристичної діяльності, що суперечить встановленому природоохоронному режиму території,
- заборона поїзду важкого транспорту,
- дотримання заповідного режиму на ПВФ.

Загальні шляхи екологізації туристичної діяльності

- Здійснення заходів по зниженню хімічного забруднення
- Проведення контролю за шумовим забрудненням, визначення допустимих рівнів шумів на ООПТ
- Модернізація транспортних засобів
- Використання екологічно чистих видів транспорту

- Регулювання та організація збору та вивезення сміття
- Організація екоосвітніх програм
- Проведення моніторингу за станом компонентів НС
- Здійснення консультацій з екологічної естетики та поведінки для туристів

- Встановлення відповідальності за порушення законодавства
- Контроль за концентрацією туристичних потоків
- Підготовка кваліфікованих фахівців – гідів з екологічною освітою
- Розробка екологічного паспорту території
- Організація ефективного екологічного менеджменту і управління

Рис. 3.2 Схеми екологізації туристичної діяльності

В Україні державне регулювання екологізацією туризму повинно реалізуватись шляхом економічного, правового й адміністративного впливу через нормативно-правові акти; державні та міждержавні стандарти; ліцензування окремих видів діяльності; державні цільові програми й плани; фінансово-податкове, грошово-кредитне, тарифне регулювання; інвестиційну, антимонопольну, соціальну, екологічну політику тощо.

Екологізація туристичної діяльності є пріоритетним завданням на державному й регіональному рівнях, а тому повинна забезпечуватись виконанням ряду завдань, до яких належать:

I. організація еколого-орієнтованих видів туристичної діяльності, а саме:

а) екологічного туризму.

Екологічний туризм є комплексним, міждисциплінарним феноменом, який поширений у більшості країн світу і є одним із найперспективніших напрямків на шляху до сталого розвитку туристичної галузі в цілому.

Вперше термін «екологічний туризм» було запропоновано Гектором Ласкуріаном у 1987 році, під яким він розумів подорож у відносно непорушені і незабруднені зони, з конкретною навчальною метою, а також з метою спостережень за дикими тваринами, рослинами чи за будь-якими культурними проявами[40].

Подібного трактування і на сьогоднішній день дотримуються деякі фахівці Австралії, США, Канади. Модель екологічного туризму, прийнята в цих і низці інших країн, отримала назву «австралійської» через своє значне поширення і популярність на австралійському континенті.

Австралійська модель трактує екотуризм як подорож в мало змінений, слабо пошкодженій природі, на територіях,

що особливо охороняються, з метою пізнання незайманої природи.

У Західній же Європі на основі концепції «м'якого туризму» сформувалася інша, «західноєвропейська» модель екотуризму, що ґрунтується на розвитку форм туризму в культурному ландшафті і робить акцент на принципах еколого-безпечного туризму, збереженні тих природних ресурсів, які ще залишилися в Європі.

Дана концепція особливо приділяє увагу таким властивостям екотуризму, як турбота про соціальне, культурне і економічне благополуччя.

Серед науковців існує багато підходів до визначення поняття «*екологічний туризм*», основними з яких є:

- туризм, що включає подорожі в місця з відносно недоторканою природою з метою отримання уявлень про культурно-етнографічні особливості місцевості, який не порушує при цьому цілісності екосистем і створює такі економічні умови, при яких охорона природи і природних ресурсів стає вигідною для місцевого населення (Т. Whelan, 1991) [38].

- стійкий, природно-орієнтований туризм і рекреація (К. Lindberg, 1993) [39].

- подорож з відповідальністю перед довкіллям на відносно непорушених природних територіях з метою вивчення і насолоди природою, культурними пам'ятками, яка сприяє охороні природи, забезпечує соціально-економічну вигоду місцевому населенню (МСОП, по Н. Ceballos-Lascurain, 1993) [40].

- природний туризм, сприяючий охороні природи (WWF, по Е. Воо, 1994) [41].

- цілеспрямовані подорожі на природні території з метою глибшого розуміння місцевої культури і природного середовища, які не порушують цілісності екосистем, при

цьому роблять охорону природних ресурсів вигідною для місцевих жителів (USA Ecotourism Society, 1994) [42].

- туризм, що включає всі форми природного туризму, при яких основною мотивацією туристів є спостереження і залучення до вивчення й охорони природи (WTO, 2001) [43].

- туризм, сумісний з сучасними екологічними і соціальними вимогами, відповідальний перед природою, сприяючий її захисту, такий, що підвищує культуру мандрівників, виконує просвітницьку функцію, сприяє дбайливому відношенню до традиційних культур і місцевих співтовариств (Е.Ю.Ледовских, Н.В.Моральова, А.В.Дроздов) [44].

- відвідування унікальних природних територій, що мало змінені господарською діяльністю, зберегли традиційний устрій життя місцевого населення; підвищення рівня екологічної культури всіх учасників туристського процесу і підвищення життєвого рівня місцевого населення, дотримання природоохоронних норм і технологій при реалізації екологічних турів і програм (Т.В. Сергеева) [45].

- здійснення самодіяльних або організованих (регламентованих) подорожей з метою відвідування природних ландшафтів для ознайомлення з геологічними і водними об'єктами, з рослинним і тваринним світом, з пам'ятками природи, історії і національної культури, характерними для даної території, включаючи пізнавальну і природоохоронну діяльність, враховуючи інтереси місцевого населення (Д.В. Севастьянов) [46].

- активна форма невиснажливої для довкілля рекреації, заснована на використанні природних благ (Ю.Л. Мазуров) [47].

- вид туризму, який використовує доступні екологічні технології з тим, аби максимально зменшити негативну антропогенну дію на екосистеми (А.В. Дроздов) [48].

Проаналізуємо також визначення екотуризму, наведені вітчизняними авторами:

- форма активного відпочинку з екологічно значущим наповненням. Це особлива форма життєдіяльності людей, що будують свої взаємовідносини з природою на основі взаємної вигоди. Людина отримує від такого спілкування певний фізичний, психологічний, інтелектуальний, емоційний запас міцності та здоров'я, а природа при цьому зазнає мінімальних впливів або втрат [50].

- інтегруючий напрям у туристичній діяльності. Екологічним може бути будь-який вид туризму, що реалізується в умовах активного перебування людини у природному середовищі не тільки з використанням його рекреаційних, пізнавальних та інших можливостей, а й з урахуванням можливості їх відновлення, зберігання, відтворення як на рівні спостереження, так і на практичному рівні [50].

- подорож з обмеженою кількістю учасників у природні зони з можливим відвідуванням місць, що представляють культурну цінність та з метою реалізації різних проектів охорони й раціонального використання природних ресурсів [51].

Однак, вище наведені визначення не повною мірою характеризують всю сутність та принципи даного виду туризму, тому нами запропоновано власне визначення, згідно якого **«екологічний туризм»** - це активний (або пасивний – отримання лише екологічної інформації та знань) вид туристичної діяльності, спрямований на охорону навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів, відновлення раніше змінених (пошкоджених) природних комплексів й екосистем, під час якого у туристів формується екологічна свідомість і культура, підвищується рівень екологічних знань та навиків їх практичного застосування, а також активно виконуються

заходи збереження природно-ресурсних цінностей конкретної місцевості.

Перші кроки на шляху організації екологічного туризму в Україні пов'язані з розвитком сільського (зеленого) туризму, а також з розвитком туристичної діяльності в межах об'єктів природно-заповідного фонду.

Основними принципами для України, на яких повинен базуватись подальший розвиток екологічного туризму мають стати:

- 1) збереження біологічного та ландшафтного різноманіття природно-туристичних територій;
- 2) підвищення рівня економічної стійкості регіонів, задіяних в сфері екологічного туризму;
- 3) підвищення екологічної культури всіх учасників екологічної туристичної діяльності;
- 4) збереження етнографічного статусу природно-туристичних територій.
- 5) екологічна освіта й просвітництво.

Концепція екологічного туризму в Україні повинна стати провідною на шляху проведення комплексної екологізації.

До основних функцій, які покладені на даний вид туризму можна віднести:

- 1) природо-пізнавальну (головна мета – вивчення красот і особливостей конкретного ландшафту, його географічних, геологічних, біологічних цінностей);
- 2) природоохоронну (пізнання форм і заходів природоохоронної діяльності в межах об'єкту та шляхів її вдосконалення, визначення екологічної ємкості території);
- 3) еколого-освітньо-виховну (підвищення рівня екологічної культури й свідомості як туристів, так і місцевих жителів з використанням лекцій, семінарів, фотовиставок, екологічних тематичних фільмів тощо);

4) рекреаційно-оздоровчу (покращення здоров'я туристів за рахунок здорового активного способу життя, позитивних емоцій від спілкування, виконання добродійних акцій й отримання цінних знань та інформації);

5) соціально-економічну (виконання соціально-екологічного моніторингу з метою виявлення причин екологічних негараздів регіону, анкетування населення, допомога у розробленні програм, планів покращення екологічних і соціально-економічних умов регіону).

Екологічний туризм в Україні може включати всі види пішохідного, кінного, велосипедного, гірського, сільського, водного й спелеотуризму; зоологічні, орнітологічні, ботанічні, палеонтологічні та інші тури і виступати в таких формах:

- пасивній, коли туристи отримують лише екологічну інформацію та освіту;

- пасивній благодійній, при якій туристи отримують екологічну інформацію, екологічну освіту і надають деяку допомогу (фінансову, матеріальну) для вирішення проблем об'єкта екскурсії;

- активній, коли туристи приймають безпосередню участь в екологічних заходах в якості допоміжної сили;

- активній науковій, при якій туристи приймають безпосередню участь в екологічних наукових дослідженнях в якості наукового персоналу;

- активній аварійній (екстремальним), при якій туристи приймають безпосередню участь в рятувальних екологічних операціях.

Рис. 3.3 Еколого-пізнавальна стежка в Шацькому НПП
Розвиток екотуризму вже знаходить своє практичне запровадження у вигляді спеціально створених екологічних стежок.

Рис. 3.4 Еколого-пізнавальний стенд

Для того, аби вони ефективно виконували покладені на них еколого-освітні та природоохоронні завдання, їх слід оснащати дерев'яними меблями й атрактивними аншлагами, в яких буде міститись інформація про екологічний стан туристичної території, відомості про місцеву флору і фауну, а також правила раціонального природокористування.

Б) сільський та агротуризм. Дані види туризму можна сміливо віднести до екологічно безпечних, так як вони орієнтовані на охорону й збереження довкілля, раціональне ведення сільського господарства й органічне землеробство.

На нашу думку *сільський туризм* – це активна (прогулянки, екскурсії, спортивні ігри, мисливство, рибальство тощо) чи пасивна (культурно-етнічна) туристична діяльність, яка безпосередньо проходить / організовується в межах сільської території, пов'язана з сільськогосподарською діяльністю особистих (фермерських) господарств, проживанням екскурсантів в сільських (агро) садибах, знайомством з наявними природними ресурсами, звичаями, побутом, національною кухнею, фольклором, культурою та унікальними традиціями відповідного регіону.

Сільський туризм дуже тісно пов'язаний із аграрним, який являється дещо вужчим поняття та є його різновидом.

У процесі екологізації сільського та агротуризму необхідно проводити політику щодо заохочення населення до розвитку туристичної діяльності на селі, що дозволить вирішити, в першу чергу, існуючі соціально-економічні проблеми, модернізувати інфраструктуру, а також покращити благоустрій як окремих садиб та присадибних ділянок, так і сіл в цілому.

Рис. 3.5 Приклад сільської (агро) садиби (Косівський район, Івано-Франківська область)

Рис. 3.6 Народні ремесла

в) водний туризм (з використанням екологічно безпечних видів водного транспорту – безмоторні човни, катамарани, байдарки тощо). Використання саме таких видів водного транспорту зазначено у правилах користування територіями національних парків та в межах інших природно-заповідних територій.

Рис. 3.7 Водний туризм (рафтинг)

г) пішохідний туризм. Його розвиток повинен супроводжуватись екологічно-освітніми програмами (розміщення інформаційних, екологічно-наповнених стендів, створення еколого-пізнавальних стежок, проведення науково-пізнавальних екскурсій в процесі туристичної подорожі тощо).

д) велосипедний туризм. Для екологізації турів на велосипедах, необхідним є розробка та прокладання спеціальних вело-маршрутів в межах найпривабливіших природних комплексів і територій, а також спеціально створити вело-гаражі.

Рис. 3.8 Пішохідний туризм

Рис. 3.9 Велосипедний туризм

ж) науковий туризм (проведення семінарів, конференцій, засідань екологічного спрямування, а також науково-дослідницьких турів науковців та польових практик студентів) тощо.

Рис. 3.10 Наукова конференція

II. Підвищення рівня екологічної освіти

Екологічна освіта є важливою складовою екологізації туристичної діяльності і повинна бути направлена на підвищення рівня екологічних знань та свідомості як місцевих жителів (особливо працівників туристичної сфери та молоді), так і самих туристів.

В процесі туристичної подорожі основна роль екологічної освіти спрямовується на формування природоохоронного світогляду, дбайливого ставлення до вже існуючих природних ресурсів, а також дає змогу усвідомити важливість вирішення екологічних проблем, які виникають внаслідок нераціонального (споживацького) використання природних багатств. Однак, впровадження дієвої системи екологічної освіти потребує залучення значних коштів та підготовки кваліфікованих фахівців (бажано з екологічною освітою).

Тому доцільним на початковому етапі запровадження системи екологічної освіти, буде проведення екологічних семінарів, тренінгів, лекцій та розповідей під час туристичних екскурсій; поширення серед туристів буклетів, листівок, брошур і книжок, що міститимуть детальну інформацію про основні туристичні об'єкти відповідної території, їх екологічні проблеми та перспективні шляхи їх вирішення. Кожен відвідувач, турист, екскурсант має усвідомити важливість дбайливого, екологічно-спрямованого відношення до існуючих природних ресурсів.

III. Ведення статистичного обліку туристів, розрахунок максимальних кількостей туристопотоків в межах окремого об'єкта чи території

Нормування навантажень на основі кількісних показників є одним з методів еколого-орієнтованого управління розвитком туристичної діяльності. За допомогою цього методу можливим є вирішення проблем, що виникають (або можуть виникнути) при відвідуванні того чи іншого туристичного об'єкта неорганізованими туристичними потоками.

Це пов'язано з тим, що між туристичним використанням території та впливом на природне середовище регіону існує пряма й очевидна залежність: чим більша кількість відвідувачів (туристів та відпочиваючих), тим сильніший вплив на природне середовище, що викликає зміни. Саме тому ведення статистичного обліку туристів і регулювання їх чисельності на певній території дасть змогу контролювати туристичні потоки та запобігати посиленню антропогенних навантажень.

IV. Моніторинг за станом туристичних територій

Основна мета моніторингу - спостереження за станом компонентів навколишнього природного середовища для оцінки та прогнозу їх змін під впливом туристичної діяльності.

Завдання моніторингу:

- збір та аналіз еколого-економічної інформації про стан території, що є об'єктом туристичної зацікавленості;
- складання картографічної геоекологічної основи моніторингу – виділення об'єктів та ключових ділянок для проведення моніторингових спостережень;
- систематичний збір первинної екологічної інформації, що характеризує стан об'єктів;
- формування інформаційної бази даних, отриманої на основі регулярних спостережень.

В програму моніторингу обов'язково мають входити спостереження за станом основних компонентів природного комплексу відвідуваної території, що зазнає впливу від надмірних туристичних потоків, а саме:

- а) ґрунти (ущільнення ґрунтів, розвиток ерозійних процесів, втрата родючості, вивітрювання тощо);
- б) водні ресурси (забруднення джерел питної води, цвітіння, зниження видового різноманіття);
- в) атмосферне повітря (контроль за забрудненням від пересувних та стаціонарних джерел);
- г) рослинність (зниження видового різноманіття флори, механічні пошкодження дерев та чагарників);
- д) тваринний світ (зниження видового різноманіття фауни та скорочення розмірів популяції) тощо.

На основі результатів моніторингу та загальних екологічних оцінок в кінці кожного туристичного сезону адміністрацією регіону і керівництвом туристичних об'єктів повинні прийматись відповідні управлінські рішення, що мають включати:

- регулювання, стабілізацію або підвищення допустимого туристичного навантаження, його розподіл по сезонам, місяцям протягом року;
- коригування строків туристичного сезону;

- планування заходів з профілактики або усунення порушень, ліквідації негативних наслідків туристичної діяльності, покращення санітарного стану території, відновлення природних ресурсів;

- внесення змін в програму туристично-екскурсійної діяльності (у випадку її значного впливу на НПС).

V. Залучення еколого-орієнтованих інвестицій (як з боку держави так і від іноземних інвесторів).

Організацією заходу повинні займатися спеціально обрані (призначені) кваліфіковані особи з штату місцевих адміністрацій і туристичних об'єктів.

Отримані кошти дозволять більш ефективно проводити природоохоронні заходи, розширювати спектр надання еколого-туристичних послуг. На основі цього можливим буде проведення розрахунків стосовно терміну окупності від отриманих інвестицій (коштів) та величину економічного прибутку, який з часом може отримати відповідний туристичний регіон.

VI. Дотримання та введення в практику основних стандартів в сфері туристичної діяльності

Дотримання стандартів у сфері туристичних послуг повинно підвищити рівень якості товарів, робіт, послуг відповідно до потреб споживачів; забезпечити безпеку об'єктів туристичних відвідувань з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних катастроф або інших надзвичайних ситуацій. Тому для виконання вище поставлених вимог, необхідно дотримуватись наступних стандартів, прийнятих в Україні у сфері туризму:

- Міждержавний стандарт ГОСТ 28681.1-95 “Проектування туристичних послуг”, який встановлює порядок розробки документації при проектуванні туристичних послуг і призначений для підприємств, установ різних організаційно-правових форм і громадян-підприємців, котрі надають туристичні послуги. Він надає

можливість якісно спроектувати туристичну екскурсію, як пізнавальну одноденну (без ночівлі) форму відпочинку.

- Міждержавний стандарт ГОСТ 28681.2-95 “Загальні вимоги до туристично-екскурсійного обслуговування”. Ним встановлені обов’язкові і рекомендаційні вимоги до якості туристичних послуг, які надають туристичні підприємства незалежно від їх відомчої приналежності і організаційно-правової форми.

- Міждержавний стандарт ГОСТ 28681.3-95 “Вимоги щодо забезпечення безпеки туристів і екскурсантів”. Цим стандартом установлені вимоги до туристичних та екскурсійних послуг, які забезпечують безпеку життя і здоров’я туристів, методи їх контролю. Він потрібний для виконання цілей обов’язкової сертифікації туристичних послуг.

- Міждержавний стандарт ГОСТ 28681.4-95 “Класифікація готелів”. Даний стандарт встановлює класифікацію готелів (мотелів) різних організаційно-правових форм з кількістю номерів не менше 10.

- Міжнародні стандарти ISO14000 в сфері екологічного менеджменту. На відмін від багатьох інших природоохоронних стандартів, вони орієнтовані не на кількісні параметри (об’єми викидів, скидів, концентрації речовин тощо) і не на технології. Основним предметом серії стандартів ISO14000 є система екологічного менеджменту, яку доцільно застосовувати в туристичній сфері також.

- ДСТУ ISO 14004:2006. Системи екологічного управління. Загальні настанови щодо принципів, систем та засобів забезпечення (ISO 14004:2004, IDT);

- ДСТУ ISO 14020:2003. Екологічні маркування та декларації. Загальні принципи (180 14020:2000, IDT).

VII. Використання ресурсозберігаючих технологій в закладах обслуговування та розміщення туристів

Відомо, що створення туристичного продукту потребує використання значних об'ємів як природних, так і енергетичних ресурсів. Саме тому і постає питання щодо раціонального споживання останніх, мінімізації впливів енергетичного комплексу на довкілля за рахунок переходу до використання енерго та ресурсозберігаючих технологій, а також альтернативних джерел енергії (енергії сонця, вітру, потенційної енергії Землі тощо) в туристичній галузі.

Рис.3.11 Використання сонячних батарей у приватних туристично-відпочинкових комплексах

Застосування на практиці енерго- та ресурсозберігаючих технологій дозволить поліпшити екологічний стан регіону, зменшити впливи на природні об'єкти та мінімізувати споживання традиційних (нерідко невідновних) джерел енергії. Саме за рахунок даних технологій, Україна може зменшити свою енергетичну залежність, забезпечити охорону навколишнього середовища та створити необхідні умови для входження до європейської спільноти.

8. Розробка екологічних паспортів територій та об'єктів туристичної зацікавленості

Важливий захід, який значно підвищить рівень екологічного контролю і безпеки. За рахунок цього можливим стане проведення дієвих природоохоронних заходів по виявленню потенційних та наявних джерел впливів; здійсненню постійних спостережень за станом довкілля та його змінами; встановленню відповідних правових норм і правил раціонального користування природними ресурсами та видів відповідальності за їх порушення.

3.2. Особливості екологізації основних видів туризму

Характеризуючи негативні впливи від туризму, слід зазначити, що шляхи їх усунення будуть відрізнятись, враховуючи специфіку кожного з них, територію, способи організації, а також матеріально-технічне забезпечення.

Більш детально розглянемо напрями екологізації найбільш розповсюджених видів туризму на території нашої держави.

3.2.1. Гірський туризм

Туризм гірський – спеціальні категорійні походи, що передбачають проходження маршрутів пішки по гірській місцевості, подолання перевалів, проходження скельних ділянок, крутих схилів, гірських річок тощо [24].

Рис. 3.12. Гірський туризм

До частково екологічно безпечних різновидів гірського туризму можна віднести: альпінізм, скелелазіння, сноубордизм, боулдерінг, санний спорт та катання на гірських лижах.

Альпінізм - вважається найекстремальнішим і мабуть одним із найпоширеніших видів відпочинку. Він являє собою організоване сходження на вершини гір.

Сноубордизм - спуск по снігу із гірських схилів на спеціально обладнаній дошці.

Боулдерінг – це вид скелелазіння, який являє собою серію коротких допустимо складних трас.

Рис. 3.13 Скелелазіння та сноубордизм як види гірського туризму

Напрями екологізації:

а) Розробка та проектування спеціально відведених стежок для організації туристичних походів, підйомів і спусків

Туристичний маршрут по гірській місцевості слід планувати так, щоб він обходив стороною ті місця, де зустрічаються рідкісні види флори і фауни, занесені до Червоної та Зеленої книги України. Планування й створення спеціальних стежок дозволить попередити утрамбування вже пошкоджених територій, попередить можливість виникнення зсувів і обвалів.

б) Проведення щорічних укріплень гірських схилів шляхом насадження рослин

Туристичні потоки, сконцентровані в гірській місцевості, спричинюють ряд негативних екологічних процесів (зсуви, обвали, ерозія тощо), а тому слід ретельно перевіряти стан даного об'єкту, проводити щорічні укріплення, шляхом насадження низькорослих рослин, кущів і, де можливо, - дерев.

в) Зменшення кількості подорожей по гірських підйомах на конях

Особливо сильно руйнується ґрунт під дією копит коней, проведення автомобільних ралі тощо. Тривале руйнування листяної підстилки згубне для екосистем, оскільки при цьому знижується кількість азоту в ґрунті. Крім того, гинуть мікроорганізми, що забезпечують його утворення і кругообіг.

На таких територіях слід посилювати контроль та вживати управлінських заходів по зменшенню кількості поїздок по гірським схилам на конях або ж взагалі їх заборонити (де необхідно).

3.2.2. Сільський туризм

Сільський туризм – відпочинковий вид туризму, сконцентрований на сільських територіях. Він передбачає розвиток туристичних шляхів, місць для відпочинку, сільськогосподарських і народних музеїв, а також центрів з обслуговування туристів з провідниками та екскурсоводами [52].

Рис. 3.14 Різновид діяльності в сільському туризмі

Напрями екологізації сільського туризму є:

а) Заборона або обмеження вирубки значних площ лісових масивів для будівництва готельних комплексів і баз відпочинку

Привабливість території для відпочинку й оздоровлення не рідко супроводжується негативними наслідками для довкілля, одним із яких є вирубка лісових масивів. Це призводить не лише до зміни природного ландшафту, знищення біорізноманіття, порушення цілісності екосистем, але й до втрати природним середовищем здатності до самовідновлення.

б) Проведення заходів для зменшення утрамбовування ґрунтового та рослинного покриву

Пошкодження ґрунту в сільській місцевості пов'язані з організацією кінних прогулянок, що призводить до ущільнення, пошкодження рослинного покриву. Необхідно створювати та облаштовувати спеціальні дороги або стежки для організації кінного туризму і проходження туристичних груп.

в) Екологізація житла

Сільське господарство володіє величезним потенціалом альтернативної енергетики (зернові, олійні, солома, цукрові буряки тощо). За рахунок цього можливим стане економія традиційних енергетичних ресурсів [32].

Найреальнішими напрямами впровадження нетрадиційних, екологічно безпечних та ресурсовідновних джерел енергії можуть бути:

– використання енергії потоків води (гідроенергетика), шляхом будівництва нових мініГЕС;

– використання енергії вітру, за рахунок будівництва сучасних вітроенергетичних установок (ВЕУ);

– використання енергії біомаси, як через пряме спалювання, так і через конверсію її на біогаз, «біодизель», генераторний чи піролізний газ, що можуть виступати

ефективними заміниками природного газу, вугілля, моторних палив, інших нафтопродуктів і первинних енергоносіїв;

- будівництво геліоустановок;
- використання енергії Сонця (сонячні батареї).

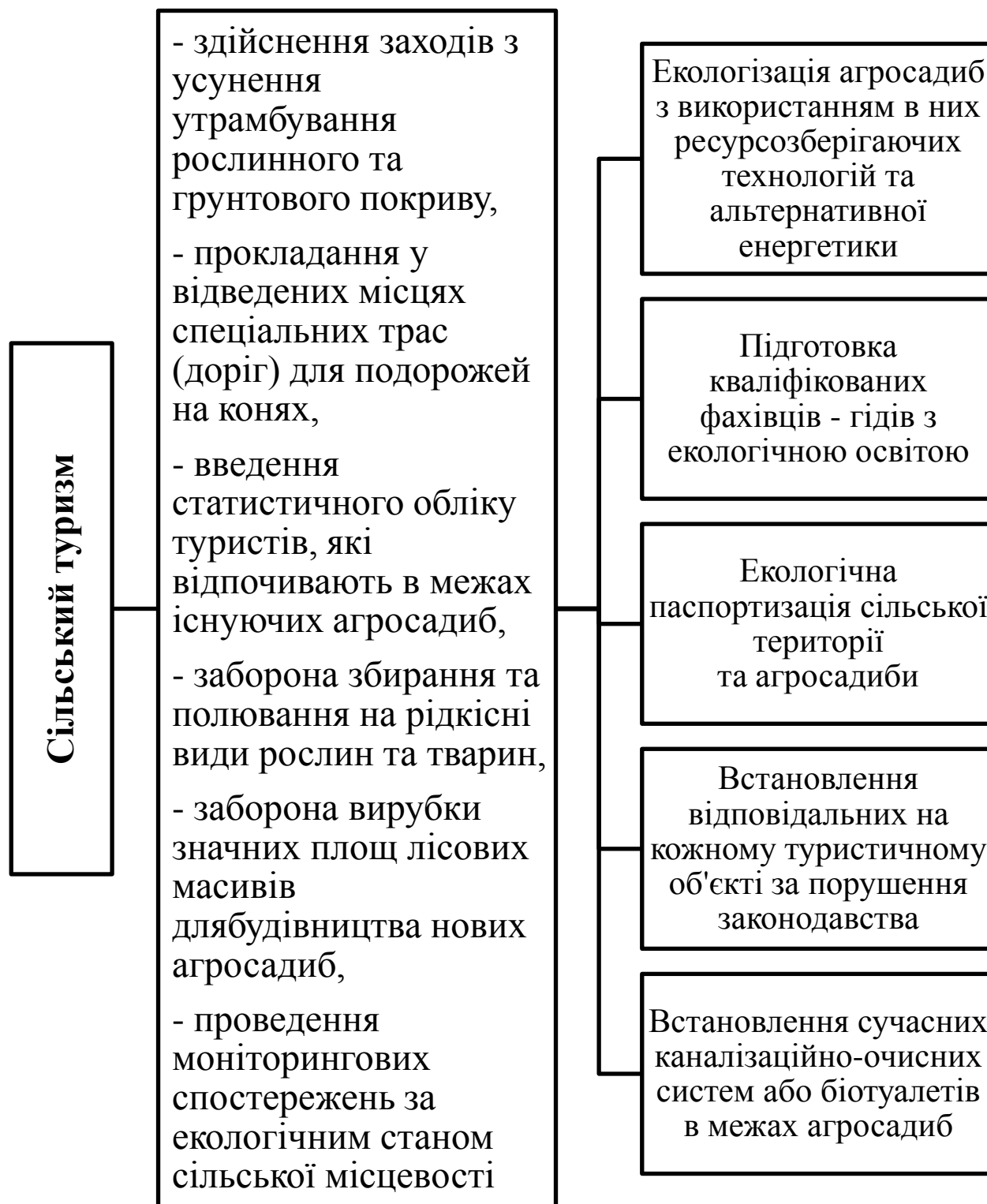

Рис. 3.15 Схеми екологізації сільського туризму

Перспективним та ефективним для окремих регіонів є впровадження у практику комбінованих джерел енергії типу: ВЕУ – мініГЕС; біогазова установка – дизельний електрогенератор; ВЕУ – мініГЕС – геліоустановка; газогенераторна установка – дизельний електрогенератор.

Узагальнюючи вище сказане, нами розроблено схему екологізації сільського туризму.

3.2.3. Агротуризм

Розвиток агротуризму невід’ємно пов’язаний із діяльністю особистих селянських господарств, які становлять одночасно нічліжну базу та головний предмет інтересу відпочиваючих. Задоволення потреб туристів у продуктах харчування не рідко супроводжується збільшенням обсягів вирощеної продукції, що може призвести до надмірного використання мінеральних добрив, пестицидів та засобів хімічного захисту рослин, а також посиленням антропогенного навантаження на сільські території, їх перевантаженістю.

Рис. 3.16 Різновид агротуристичної діяльності

Тому, одними із напрямків екологізації агротуризму мають бути:

а) перехід до альтернативного землеробства (біологічне, органічне);

б) мінімізація використання засобів хімічного захисту рослин і мінеральних добрив;

в) екологічна паспортизація й категоризація сільських (агро) садиб та присадибних земельних ділянок.

3.3.4. Зелений туризм

Зелений туризм – діяльність, яка проходить в контакт з природою, проживанням у наметах, сільській місцевості, а також пов'язана з сільськогосподарськими роботами, знайомством з життям сільських мешканців, пішохідними екскурсіями, вивченням флори і фауни, зайняттям річковим спортом тощо [24].

Напрями екологізації зеленого туризму полягають у:

а) *забезпеченні проїзду на велосипедах лише по спеціально відведених стежкам, доріжкам*(це дасть змогу зберегти рослинний покрив від утрамбовування),

б) *розташуванні наметів і таборів лише у спеціально створених місцях,*

в) *встановленні кількісних і видових обмежень на збирання грибів, ягід, лікарських рослин,*

г) *забороні полювання та риболовлі на зникаючі або рідкісні види.*

3.2.5. Заповідний туризм

Основними видами туризму на природно-заповідних територіях є:

Орнітологічний – туризм, який передбачає спостереження за рідкісними видами птахів, їх фотографування, відео зйомку тощо.

Фотомисливство - фотографування найрізноманітніших представників фауни.

Основними напрямками екологізації туризму на заповідних територіях є:

а) розробка та проектування спеціально відведених екологічних стежок для проведення екскурсій

б) заборона проїзду автотранспорту. Дозволяти його рух тільки по спеціально відведеним дорогам

в) встановлення спеціальних дистанцій для фотографування та кінозйомок рідкісних представників флори, фауни, ендеміків і реліктових видів

г) впровадження економічного механізму плати за надання рекреаційних послуг та використання природних ресурсів в межах ПЗФ

д) заборона проведення будь-яких видів туристичної діяльності, що суперечить встановленому природно заповідному режиму

ж) здійснення інвентаризації та кадастрової оцінки природно-рекреаційних ресурсів ПЗФ

з) організація рекламно-видавничої діяльності на території ПЗФ екологічного спрямування

е) встановлення підвищеної відповідальності за порушення законодавства та режиму природо заповідного режиму

3.2.6. Лісовий туризм

Лісовий туризм - багатоденна з ночівлею подорож групи людей по визначеному маршруту з метою відпочинку, фізичного розвитку, пізнання [51].

Основними напрямками мінімізації негативного туристичного впливу на лісові екосистеми можуть стати:

а) встановлення обмежень / заборони на полювання

б) проведення нагляду за розпаленням вогнищ туристами

в) посилений контроль за збором рослин (особливо рідкісних чи зникаючих)

г) обмеження туристичного будівництва

д) проведення контролю за охороною, захистом і відтворенням лісових ресурсів

ж) прокладання стежок для проходження туристичних груп, оснащених лісовими меблями й урнами для сміття

3.2.7. Спелеотуризм

Спелеотуризм - вид туристичної діяльності, що включає в себе огляд та обстеження печер[51].

а) забезпечення проведення й організації турів лише у розвідані та облаштовані печери

б) організація турів без впливу на життєві цикли кажанів

Рис. 3.17 Спелеотуризм

3.2.8. Водний туризм

Водний туризм - популярний вид туризму, при якому відпочинок здійснюється на воді з використанням байдарок, човнів, катамаранів, теплоходів [24,54].

Водні види туризму можна розділити на надводні та підводні. Однак способи екологізації можна об'єднати і визначити так:

а) посилення контролю з боку органів місцевого управління за раціональним використанням водних об'єктів в туристичних цілях

Як раніше визначалося, водні ресурси використовуються в туристичній галузі здебільшого для відпочинку і купання туристів, а також для задоволення індивідуальних потреб. Землекористувачі, забруднюючи воду за межами ООПТ, можуть впливати на якість води всередині неї.

Оскільки водні ресурси не мають юридичних меж, керівництво ООПТ повинне контролювати не тільки діяльність, пов'язану з ареалом, що охороняється, але і за його межами. Тому, основним завданням адміністрацій туристичних комплексів є спостереження та контроль за станом, якістю, способом використання водних ресурсів.

б) проведення розрахунків здійснюваного навантаження від водних видів туризму. Заборона їх організації на територіях, що вже зазнали пошкодження

в) заборона експлуатації водних видів транспорту, що спричинюють значне шумове забруднення (водні мотоцикли, скутери, моторні човни тощо)

Деякі види водного транспорту (моторні човни, скутери) завдають особливо великого збитку та спричинюють значне забруднення водних об'єктів; зумовлюють розвиток берегової ерозії, розповсюдженню водних бур'янів і хімічних забруднювачів, помутніння води в дрібних водоймищах тощо. Слід ввести заборону на

використання таких видів транспорту в межах берегової зони або ж перейти на використання більш екологічно чистих видів (катамарани, водні лижі, байдарки тощо).

г) встановлення дистанцій для пересування на водних видах транспорту від берегової зони

д) екологічний контроль за станом водного транспорту

е) проведення екологічної експертизи

є) встановлення лімітів на скиди від туристичних об'єктів та готелів

ж) визначення антропогенного навантаження від водного транспорту

*Рис. 3.18 Екологічно безпечні водні види туризму
(рафтинг та байдарки)*

3.2.9. Повітряний

Повітряний туризм - (авіатуризм, парашутний туризм) - один з різновидів туризму, в основі якого подолання маршруту в повітрі.

Напрямки екологізації:

а) використання таких видів повітряного транспорту, які б не завдавали значного шумового забруднення (дельтаплани, повітряні кулі.)

Традиційні види повітряного транспорту, що використовуються в туристичних цілях, спричинюють негативні впливи на довкілля, а саме: значне шумове забруднення, хімічне забруднення продуктами неповного згорання палива, спалювання атмосферного повітря тощо [51].

Саме для екологізації даного виду туризму, необхідно перейти до використання більш екологічно безпечних та практично нешкідливих повітряних транспортних засобів, наприклад, дельтаплани, повітряні кулі, парашути тощо.

б) здійснення польотів над територіями ПЗФ лише на безмоторних повітряних засобах

3.2.10. Автомобільний

Автомобільний туризм(автомототуризм, мототуризм, туризм на власному автомобілі, караванінг-туризм, автобусний туризм, автосафарі-туризм) - подорожі туристів до країн або місцевостей, що відмінні від їхнього постійного місця проживання в яких основним засобом пересування виступає приватний, транспорт від фірми або орендований автомототранспорт [24,51].

а) розроблення та прокладання спеціальних маршрутів для автомобільного транспорту,

б) визначення допустимої кількості автомобільного транспорту для пересування на території ООПТ,

в) встановлення заборони на проїзд важких транспортних засобів на ООПТ,

г) використання екологічно чистого палива,

д) проведення екологічного контролю за станом автомобільного транспорту.

Отже, екологізація основних видів туризму полягає у:

- раціональному використанні природних, історико-культурних і туристичних ресурсів;

- визначенні допустимих туристичних навантажень, кількостей туристів в межах окремих туристичних зон;

- обмеженні розвитку тур продуктів з негативним ефектом впливу на довкілля, введені у практику альтернативних, екологічно спрямованих видів відпочинку (екологічний, сільський, зелений та агротуризм);

- інформаційно-освітньому забезпеченні формування нової «екотуристичної» свідомості туристів і місцевих жителів через розвиток відповідної інфраструктури (візит-центри, освітні осередки) та широкій видавничій діяльності (іміджеві буклети, карти, путівники тощо);

- екологічній паспортизації туристичних об'єктів і територій;

- посиленні управлінського контролю за організацією туристичної діяльності.

Рис. 3.19 Автомобільний туризм

4.

СІЛЬСЬКИЙ ТА АГРАРНИЙ ТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

4.1. Передумови та сучасний стан розвитку сільського туризму в Україні

Однією з головних складових сталого розвитку туристичної індустрії є сільський туризм, який вже сьогодні набув значного розвитку як у світі, так і в межах нашої держави. Він являє собою специфічну форму відпочинку, яка передбачає: перебування туристів (відпочиваючих) у сільській місцевості, розміщення в приватних садибах сільського господаря, використання природного, матеріального та історико-культурного потенціалу сільського регіону.

Відмінною рисою сільського туризму є те, що в якості організатора туристичної діяльності виступає сільська родина, яка постійно проживає в регіоні, надає туристам (екскурсантам) власне житло, забезпечує їх продуктами харчування, знайомить із особливостями місцевого способу життя, побутом, традиціями, культурою.

Для зарубіжних країн сільський туризм є невід'ємною складовою комплексного соціально-економічного розвитку села та сільського господарства, а країни Європейського Союзу вбачають у ньому основний важіль економічного підйому сільських територій. Такі позиції є актуальними й для України, де сільський туризм може відіграти роль каталізатора структурної перебудови економіки,

забезпечити демографічну стабільність та розв'язання існуючих проблем в сільській місцевості.

Питаннями і проблематикою організації сільського туризму в Україні та світі, сутністю й особливостями організації займалися наступні науковці: В. Андрущак, В. Биркович, П. Брижак, В. Васильєв, В. Головацька, П. Горішевський, Г. Зінов'єв, Ю. Зінько, В. Кифяк, Т. Коберніченко, М. Костриця, Н. Кравченко, Т. Ткаченко, Я. Маєвський, Г. Михайличенко, Г. Мунін, Рутинський, І. Смаль, Н. Derek, М. Barke, S. Medlik, R. Sharpley, L. Roberts, M. Sznajder та інші. Дехто з них наводить власні визначення даного виду туризму, його тлумачення, однак єдиний підхід до цього поняття ще досі не сформовано.

Найпростіше визначення сільського туризму дає Г. Михайличенко, яка вважає, що це туризм, який проходить у сільському поселенні [55].

На думку С. Медліка, *сільський туризм* - це відпочинковий вид туризму, зосереджений на сільських територіях, який передбачає розвиток туристичних шляхів, місць для відпочинку, сільськогосподарських і народних музеїв, а також центрів з обслуговування туристів з провідниками та екскурсоводами [56].

Т. Ткаченко розглядає *сільський туризм* як туристську діяльність на території сільських поселень, де є умови для тривалого та короткочасного відпочинку, мальовничий природний ландшафт, сільське житло, придатне для прийому туристів, необхідні об'єкти обслуговування [57].

Г. Мунін та Г. Зінов'єв під *сільським туризмом* розуміють туристичну діяльність, що пов'язана із сільським середовищем, сільським будинком і заняттями, що ставлять в центр уваги природу і людину [58].

В. Васильєв надає визначення «*сільського зеленого туризму*» - форма відпочинку в селі з використанням

природного, матеріального та культурного потенціалу даної місцевості [59].

В. Биркович вкладає в зміст поняття «*сільський зелений туризм*» таке: «це специфічна форма відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону» [60].

В. Кифяк під *сільським туризмом* розуміє тимчасове переміщення туристів у сільську місцевість з метою відпочинку та ознайомлення з місцевим способом життя, культурою, традиціями, звичаями [61].

М. Рутинський визначає *сільський туризм* як відпочинковий вид туризму, сконцентрований на сільських територіях [62].

М. Костиця визначає його як вид туризму, що включає перебування та рекреаційну діяльність в сільській місцевості [52,63].

Згідно Екологічної енциклопедії [24] під *сільським зеленим туризмом* варто розуміти діяльність, яка проходить в контакт з природою, проживанням у таборах чи сільській місцевості та пов'язана з сільськогосподарськими роботами, знайомством з життям сільських мешканців, пішохідними екскурсіями, вивченням флори і фауни, заняттям річковим (водним) спортом.

Основною передумовою розвитку сільського туризму було прагнення до відпочинку поза міськими, урбанізованими територіями, знайомство з особливостями та колоритом сільського життя. Розвиток сільського туризму стимулює не лише охорону природної та культурно-історичної спадщини, але і забезпечує екологічну

просвіту селян, підвищує їх добробут та дозволяє розширити сферу їх діяльності.

Ще одним поштовхом до розвитку сільського туризму є його відносна екологічна безпечність, адже він покликаний:

- поважати й охороняти природні екосистеми, культурну спадщину та цілісність навколишнього середовища;
- мінімізувати використання ресурсів, які не відновлюються;
- споживати відновлювальні ресурси не швидше, ніж природа здатна їх відновити;
- мінімізувати забруднення та інші несприятливі впливи на довкілля;
- впроваджувати у практику основи органічного землеробства й вирощення сільськогосподарської продукції.

Сільський туризм пропонує відвідувачам дещо інше, ніж звичайні моделі туризму, а територіями його розвитку можуть бути села, сільськогосподарські ферми, особисті селянські господарства, малі міста з характерною архітектурою, побутом, зони відпочинку, національні парки, об'єкти ПЗФ, лісові території, релігійні та священні місця, які розташовані в сільській місцевості [52].

В Україні підвищений інтерес до даного виду туристичної діяльності зумовлений рядом факторів, а саме:

- зростаючим попитом мешканців українських міст та іноземців на відпочинок у відносно незмінній привабливій сільській місцевості;
- унікальною історико-етнографічною спадщиною українських сіл;
- наявністю різноманітних природно-туристичних ресурсів й об'єктів показу;
- екологічно сприятливим середовищем сільської місцевості;

- відносно вільним та дешевим сільським житловим фондом для прийому туристів,
- наявністю трудових ресурсів для обслуговування туристів;
- традиційною гостинністю господарів і доступною (в порівнянні з рекреаційно-освоєними територіями) вартістю відпочинку;
- можливістю надання комплексу додаткових послуг з екскурсій, кінних прогулянок, риболовлі, мисливства, збирання ягід, грибів тощо [60].

Зважаючи на уподобання туристів, селянин-фермер може організувати:

- відпочинок та проживання в традиційних чи адаптованих під автентичний стиль будиночках;
- активний туризм (збудувати на власній території спортивний майданчик, підйомник, розробити маршрути для велотурів та кінних прогулянок);
- екотуризм (відпочинок в екологічно чистій місцевості, споживання екологічно чистих продуктів та мінеральних вод);
- пізнавальний туризм – вивчення аграрної тематики і народної культури, а також історико-культурних пам'яток, народних ремесел тощо;
- мисливський туризм, риболовлю та збирання грибів, ягід, лікарських трав тощо;
- культурно-історичний (екскурсії, розповіді про історію краю, національні обряди, побут) тощо [62].

Для того аби забезпечити високоякісне обслуговування туристів, власники сільських агросадиб та особистих селянських господарств повинні, в першу чергу, дбати про:

- якість матеріально-технічного забезпечення садиби (наприклад, розмір та умеблювання кімнат, оснащення побутовою технікою, оснащення гігієнічного вузла, використання енергозберігаючих технологій тощо);

- емоційно-абстрактійну якість (рівень сервісного обслуговування). Це пов'язано в першу чергу з тим, що бажаючи відпочити (туристи, екскурсанти), які відвідують певну сільську місцевість, прагнуть насолодитись красою природи, а тому краєвиди села повинні мати привабливий, естетично оформлений вигляд;

- відповідність сільськогосподарської продукції, що йде на харчування туристів існуючим національним і міжнародним стандартам якості.

Важливе значення для організації сільського туризму має екологічний стан певної території. Виходячи з цього, сільська громада та самі селяни повинні дотримуватись санітарно-гігієнічних норм й умов проживання; дбати про відсутність сміттєзвалищ, оснащувати сільську територію урнами для сміття з попереднім їх сортуванням; використовувати (по можливості) енергозберігаючі технології; піклуватись про естетичний вигляд будинків, вулиць, садів, присадибних земельних ділянок; забезпечувати належне озеленення території тощо.

Враховуючи специфіку та природно-ресурсні умови регіонів України, перспективним буде розвиток наступних видів сільського туризму:

- короткотермінового (у період кількох вихідних днів). Даний вид носить собою сезонний характер і, як правило, полягає у риболовлі, збиранні ягід, грибів, полюванні, катанні на лижах, санях тощо;

- відпочинкового, кількатижневого (на період відпусток, терміном від 15 до 40 днів);

- сезонного (сімейний, колективний чи індивідуальний);

- відпочинку іноземців (наприклад – з метою поглиблення знання мови, вивчення історичної і культурної спадщини краю тощо).

До основних форм організації сільського туризму можна віднести мале підприємництво та підсобну господарську діяльність з використанням природного і культурного потенціалу регіону.

Позитивними наслідками від сільського туризму у вище зазначених формах можна вважати:

- гарантію охорони традиційної сільської забудови;
- забезпечення туристам поселення у місцях з відсутністю сучасної, розвиненої готельної інфраструктури, але в комфортних умовах;
- створення додаткових робочих місць сільському населенню та ремісникам;
- відродження етнокультурних традицій регіону;
- стимулювання виготовлення й збуту якісної, екологічно-чистої сільськогосподарської продукції;
- поліпшення еколого-економічної якості життя мешканців села;
- збереження та відтворення природних ресурсів.

Економічної дохідності від організації сільського туризму, таким чином, можна досягнути за рахунок:

- надання послуг з прийому, проживання та харчування туристів;
- облаштування туристичних маршрутів і надання платних екскурсійних послуг;
- облаштування та експлуатації стоянок для туристів / туристичних груп;
- транспортного обслуговування туристів (зустріч на вокзалі, організація екскурсій на транспорті господаря, оренда (прокат) транспортних засобів тощо);
- егерської діяльності (полювання, аматорське й спортивне рибальство);
- надання послуг з прокату спортивного туристичного спорядження;

- реалізації туристам екологічно чистих продуктів харчування, надання кулінарних послуг;
- виробництва товарів народних промислів;
- проведення культурно-розважальних заходів з урахуванням історико-етнографічної спадщини (анімації);
- роботи гідів чи екскурсуючих (з числа місцевих жителів, які отримали відповідну освіту) [64].

Узагальнюючи вище сказане, сільський туризм є актуальним напрямом розвитку сільських регіонів, проте існує ряд причин, які стримують процес його популяризації в Україні, а саме:

- політико-економічна нестабільність у державі;
- відсутність належного нормативно-правового забезпечення;
- відсутність механізму раціонального, екологічно збалансованого використання природного та історико-культурного потенціалу для потреб сільського туризму;
- невідповідність, малообізнаність сільських жителів;
- низький рівень туристичної інфраструктури та комунікацій на селі;
- недостатній рівень кадрового й рекламно-інформаційного забезпечення тощо.

Ці та інші проблеми можна вирішити за рахунок проведення виваженої політики щодо регулювання розвитку сільського туризму як на державному, так і на регіональному рівнях.

Незважаючи на ряд проблем в цій сфері, останнім часом в Україні вже чітко виділилися регіони, які стали лідерами щодо розвитку сільського туризму. До них належать:

- західний регіон: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області;

- південний регіон: АР Крим, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області;
- центральний і північний регіони: Вінницька, Київська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська області.

Загальна кількість садиб, що на сьогоднішній день вже надають послуги із сільського туризму становить понад 2000 осель. В Україні тільки починає формуватись економічна основа для організації відпочинку на селі. Відновлення діяльності закладів соціально-культурного призначення поступово формуватиме сферу нетрадиційних для села видів підприємницької діяльності та сфери розваг.

З цією метою Державним агентством України з туризму та курортів проводиться робота з активізації розвитку сільського туризму, відпрацювання механізму державної підтримки з урахуванням досвіду розвинених європейських країн та створення відповідної нормативно-правової бази.

Рис. 4.1 Логотип Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму

Значну роль у становленні сільського туризму відіграє неприбуткова громадська організація – Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, яка збирає і концентрує дані з різних регіонів нашої держави, проводить конференції, виставки з метою популяризації відпочинку на селі.

Розвиток сільського туризму в Україні підтримується спеціальними програмами Міжнародного фонду «Відродження», фонду «Євразія», Європейської федерації сільського зеленого туризму «EUROGITES» тощо. Проте, цього недостатньо для того, аби сільський туризм зміг виконати усі покладені на нього завдання. Необхідним залишається вирішення питання щодо нормативно-правового регулювання основ функціонування даного виду туристичної діяльності. Сьогодні лише окремі аспекти його діяльності регулюються законодавчо в Україні, а саме законами України «Про туризм», «Про особисте селянське господарство», «Про підприємництво». Прийнята у 2007 році Кабінетом Міністрів України Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, на жаль не передбачає жодних заходів щодо розвитку сільського туризму.

Доцільним є прийняття окремого закону «Про сільський зелений туризм», проект якого розроблений Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму та Інститутом сільського розвитку, положення якого мають визначати загальні правові, організаційні, соціально-економічні та екологічні засади, які сприятимуть заохоченню сільського населення до розвитку приватної ініціативи, забезпечення самозайнятості та підвищення рівня якості життя сільського населення.

Ще одним напрямом на шляху до еколого-орієнтованого розвитку та відродження українського села повинно стати екологічне маркування сільських агросадиб.

На сьогоднішній день для вирішення даного питання в Україні запроваджена система екологічного маркування агросадиб знаком “Зелена садиба” (Додаток А).

Екологічне маркування цими знаками дозволяє популяризувати ту чи іншу агросадибу серед екологічно-свідомих туристів та відпочиваючих (особливо серед іноземців), а також гарантує створення екологічно-чистих продуктів й послуг в сфері сільського туризму. Маркування цим знаком надається Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, а також може використовуватись в якості маркетингового інструменту (лише якісні послуги можуть бути предметом маркетингових зусиль).

Екологічне маркування вже пройшли 49 садиб із 7 областей, у тому числі отримали сертифікат першого (найнижчого) рівня – 44, другого рівня -4, третього – жодна садиба.

Основними критеріями екологічного маркування є:

- мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище;
- економічність використання природних ресурсів;
- підтримка народних традицій та ремесел;
- формування місцевої економіки;
- розвиток екологічно-сприятливих видів розваг і відпочинку.

Також Спілкою запроваджується добровільна категоризація у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба», чотири категорії якої позначаються відповідним знаком. Знак «Українська гостинна садиба» (Додаток Б) включає композицію із словосполученням українською - «українська гостинна садиба», англійською – «ukrainian guest house» та графічного символу, на якому зображена українська

хатинка. Під хатинкою розміщені одна, дві або три квітки, відповідно до якості житлових умов та рівня послуг. Вже у 2013 році категоризацію пройшли 84 садиби із 16 областей України, в тому числі отримали відповідні сертифікати.

Кількість агросадиб, які пройшли категоризацію знаком "Українська гостинна садиба"

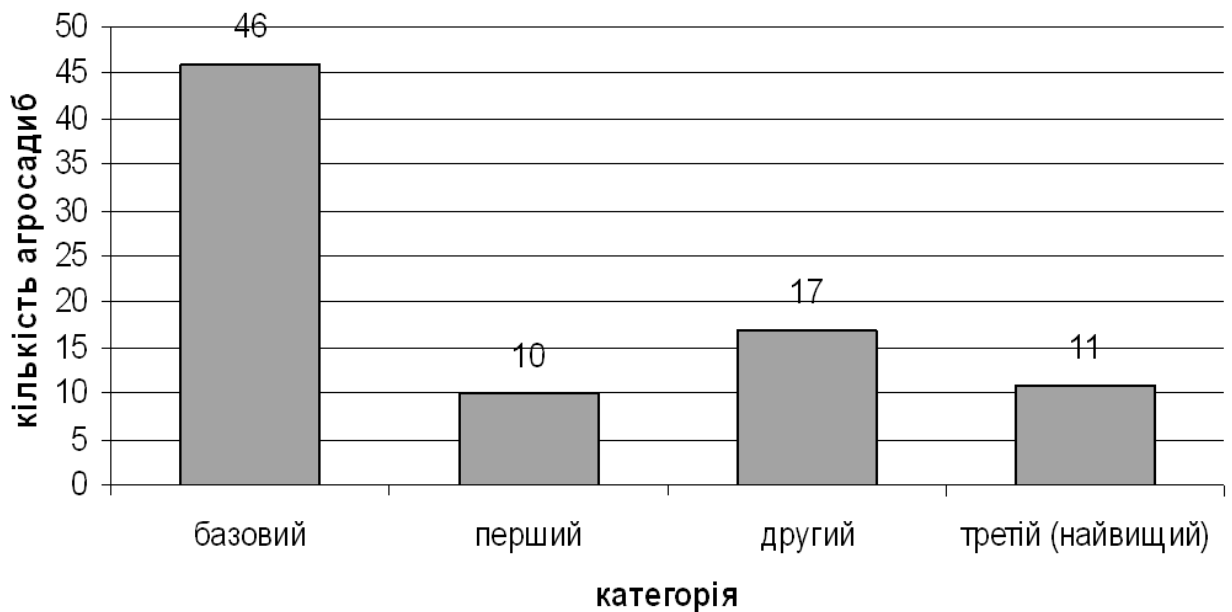

Рис.4.2 Кількість категоризованих сільських агросадиб

4.2. Сутність, поняття та перспективи розвитку агротуризму в Україні

Ситуацію, яка склалась в сільських регіонах нашої держави, виходячи із соціально-економічних показників рівня добробуту населення та стану довкілля можна вважати досить критичною. Здебільшого вона спричинена низьким рівнем ефективності сільського господарства, зубожінням сільського населення, відсутністю робочих місць, значною міграцією населення тощо.

Враховуючи ці та інші проблеми, нагальним завданням, яке постало як перед місцевою і державною владою, так і перед самими селянами є пошук нових механізмів активізації господарської та несільсько-господарської діяльності на селі.

Одним із дієвих напрямків є розвиток агротуристичної діяльності, який розширюючи спектр діяльності сільських господарів, дозволить не лише збільшити рівень їх доходів, але й вирішить ряд соціальних та екологічних проблем.

Питанням розвитку та організації агротуризму присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме: В. Васильєва, П. Горішевського, В. Головацької, Ю. Губені, Ю. Зінька, Г. Іваницької, Н. Кудли, М. Мальської, І. Прокопи, Н. Липчук, В. Липучка, Г. Черевка, С. Пономарьова, М. Сальської, В.Цибуха, О. Колодрубської, М. Рутинського, В. Триліса, М. Костриці, Я. Маєвського, Л. Пшезборської, М. Снайдера та інших. Проте у науковій літературі та практиці досі не має однозначного підходу щодо трактування даного поняття, так як агротуризм лише почав набувати свого розвитку в нашій державі.

Агротуризм являє собою специфічний вид відпочинкового туризму, який безпосередньо організовується в межах сільської місцевості, пов'язаний із діючим особистим селянським господарством і поєднує в собі окремі риси, притаманні зеленому, сільському та екологічному туризму.

Відмінною та ключовою рисою агротуризму виступає те, що туристична діяльність відбувається виключно в межах діючого (особистого) селянського господарства, у якому проводиться сільськогосподарська діяльність, а відпочиваючі (агротуристи) мають змогу самостійно прийняти участь у здійсненні технологічних процесів із вирощення сільськогосподарської продукції, догляді та

годуванні тварин тощо в поєднанні з відпочинком та оздоровленням.

Селянин запрошує до своєї оселі людину з міста подивитись на сільськогосподарське виробництво (як виробляється сир, масло, ковбаса тощо, як вирощуються кури, свині, корови, коні), познайомитись із майстерністю ремісника (як виготовляється дерев'яний та глиняний посуд, як плетуться ліжники, кошики, меблі з лози).

Згідно визначення, наведеного в британському словнику подорожей та туризму С. Медліка, *агротуризм (farm tourism)* - відпочинковий туризм, що передбачає використання сільського (фермерського) господарства. Агротуризм може проявлятися у різних формах, але завжди включає винаймання помешкання. Розрізняють дві базові форми агротуризму:

- винаймання помешкання з обслуговуванням безпосередньо в межах особистого селянського господарства;

- розміщення на нічліг з самообслуговуванням на території, що належить господарству, наприклад, в кемпінгах чи наметах [69].

В той же час, Я. Маєвський під *агротуризмом* розуміє різні форми туризму, пов'язані з функціонуванням сільського господарства. Сільськогосподарське виробництво і годівля тварин становлять одну з істотних принад [70].

За визначенням Асоціації сприяння розвитку агротуризму [85], він являє собою вид діяльності, який організовується в сільській місцевості, при якому формуються та надаються відпочиваючим комплексні послуги з проживання, відпочинку, харчування, екскурсійного обслуговування тощо.

У Проекті Закону України «Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність» (який досі нератифікований)

агротуризм визначається як вид туризму, як відпочинкового, так і пізнавального характеру, пов'язаний з використанням майна особистих селянських господарств, що передбачає здійснення агротуристичної діяльності під час тимчасового перебування туристів у сільській місцевості.

На нашу думку, *агротуризм* – це різновид сільського туризму, який організовується в сільській місцевості, в межах діючого селянського господарства і може виступати у двох формах:

- активній – пішохідні та кінні прогулянки, полювання, риболовля, збір лікарських рослин, грибів чи ягід, участь у сільськогосподарських роботах (насадження сільськогосподарських культур, їх обробка та збір урожаю, догляд за тваринами, участь у їх годуванні, випасанні тощо) та тематичних (фольклорних) вечорах чи фестивалях;

- пасивній - знайомство з побутом, культурою та звичаями як регіону, так і сільської родини, в якій проживає турист, спостереження за роботою селян та ремісників, споживання став традиційної кухні тощо.

Агротуризм орієнтований на знайомство з особливостями місцевого сільськогосподарського природокористування та створює економічні передумови для розвитку раціонального сільського господарства.

Рис. 4.3 Різновиди агротуристичної діяльності

Туристи, відпочиваючі:

- Активний, пізнавальний відпочинок
- Відносно невелика вартість відпочинку
- Знайомство з традиціями регіону
- Особиста участь в сільськогосподарській діяльності
- Годування та догляд за тваринами
- Споживання страв традиційної кухні

Особисті селянські господарства та сільське населення:

- Додаткові джерела прибутків
- Підтримка господарства та сімейного бюджету
- Використання вільного житлового фонду
- Збільшення обсягів вирощеної продукції
- Перехід до органічного виробництва
- Розширення сфери зайнятості селян
- Збереження культури, традицій та побуту регіону
- Екологічна просвіта

Сільські території:

- Залучення додаткових інвестицій
- Поява робочих місць
- Модернізація інфраструктури
- Покращення стану довкілля
- Мінімізація використання мінеральних добрив та пестицидів
- Благоустрій територій

Рис.4.4 Значення агротуризму

Агротуризм, пропонуючи туристам відпочинок у тиші і спокої, одночасно є шансом для сільської громади покращити умови проживання та підвищити власний соціально-культурний рівень.

Він розглядається як стратегія вертикальної диверсифікації селянських господарств, у якій вироблена продукція в сільському господарстві набуває додаткової вартості, задовольняючи тим самим ширші потреби і вимоги споживачів.

Найбільш поширеними є дві форми надання послуг агротуризму:

- агрооселя як особисте селянське господарство, коли власник агрооселі не реєструється як суб'єкт підприємницької діяльності (СПД);

- аграрне господарство та агрооселя як приватне підприємство, коли господар реєструється як суб'єкт підприємницької діяльності (рис. 4.5).

Всі види агротуристичних продуктів можна розділити на дві великі групи: такі, що є доступними цілий рік (а тому відносно дешевші), і такі, що можуть мати сезонний або випадковий характер (і тому відносно дорожчі).

Основними умовами розвитку агротуристичної діяльності є:

- потенціал регіону й самого господарства, яке і слугує об'єктом туристичної зацікавленості;

- оточення господарства (привабливість – природна, культурно-історична; макроекономічні умови – економічний розвиток, кредитно-податкова система, правові засади, охорона середовища; стан регіональної інфраструктури – дороги, комунікації, зв'язок, заклади культури та спорту, гастрономія; органи місцевого самоврядування – організація навчання, об'єднання селян тощо).

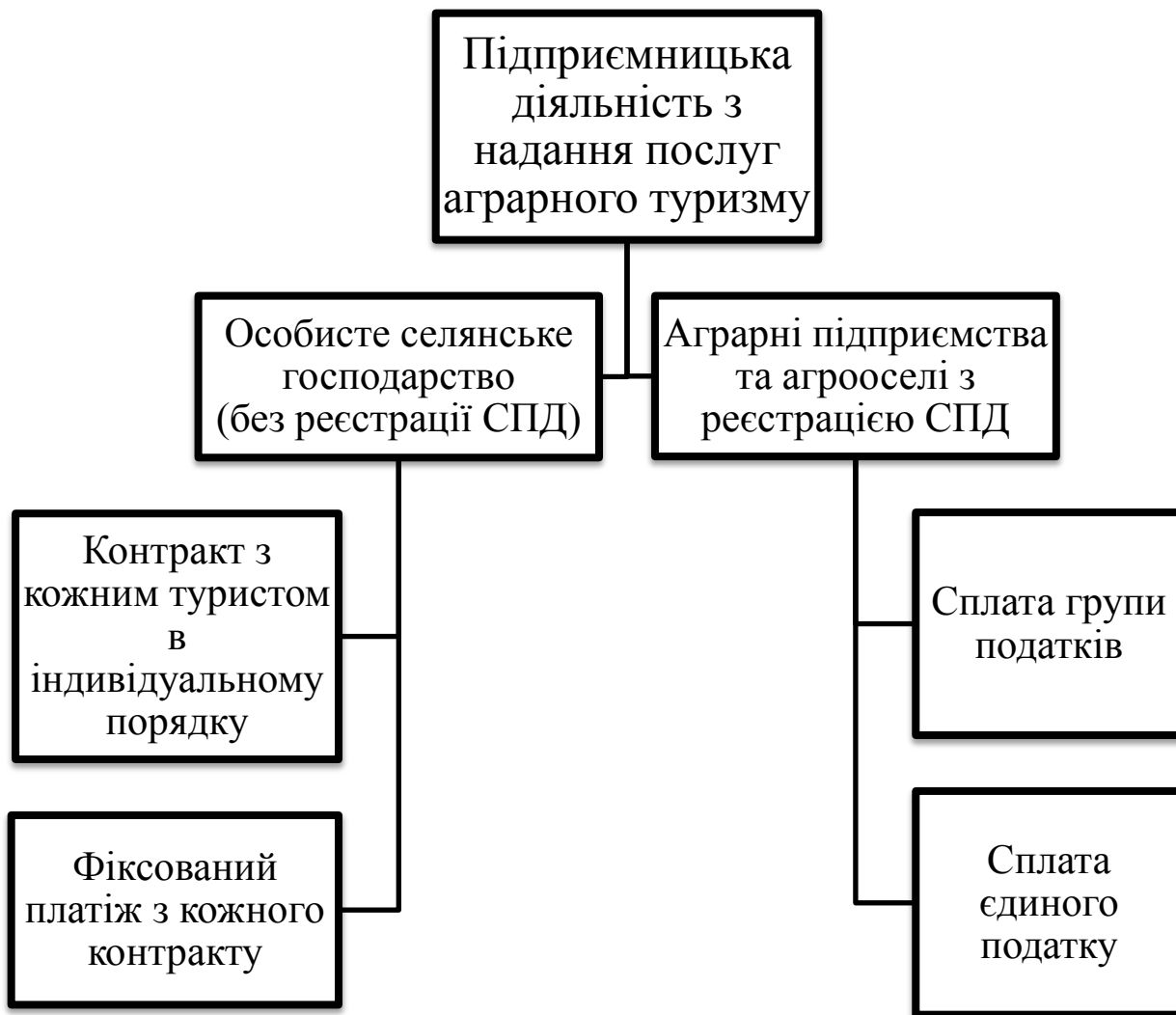

Рис. 4.5 Сутність та форми надання послуг з агротуризму в Україні

Для того аби агротуристичне господарство представляло інтерес для потенційних відвідувачів, необхідно в першу чергу визначити туристичний потенціал регіону, головною складовою якого є наявність природних та культурно-історичних ресурсів.

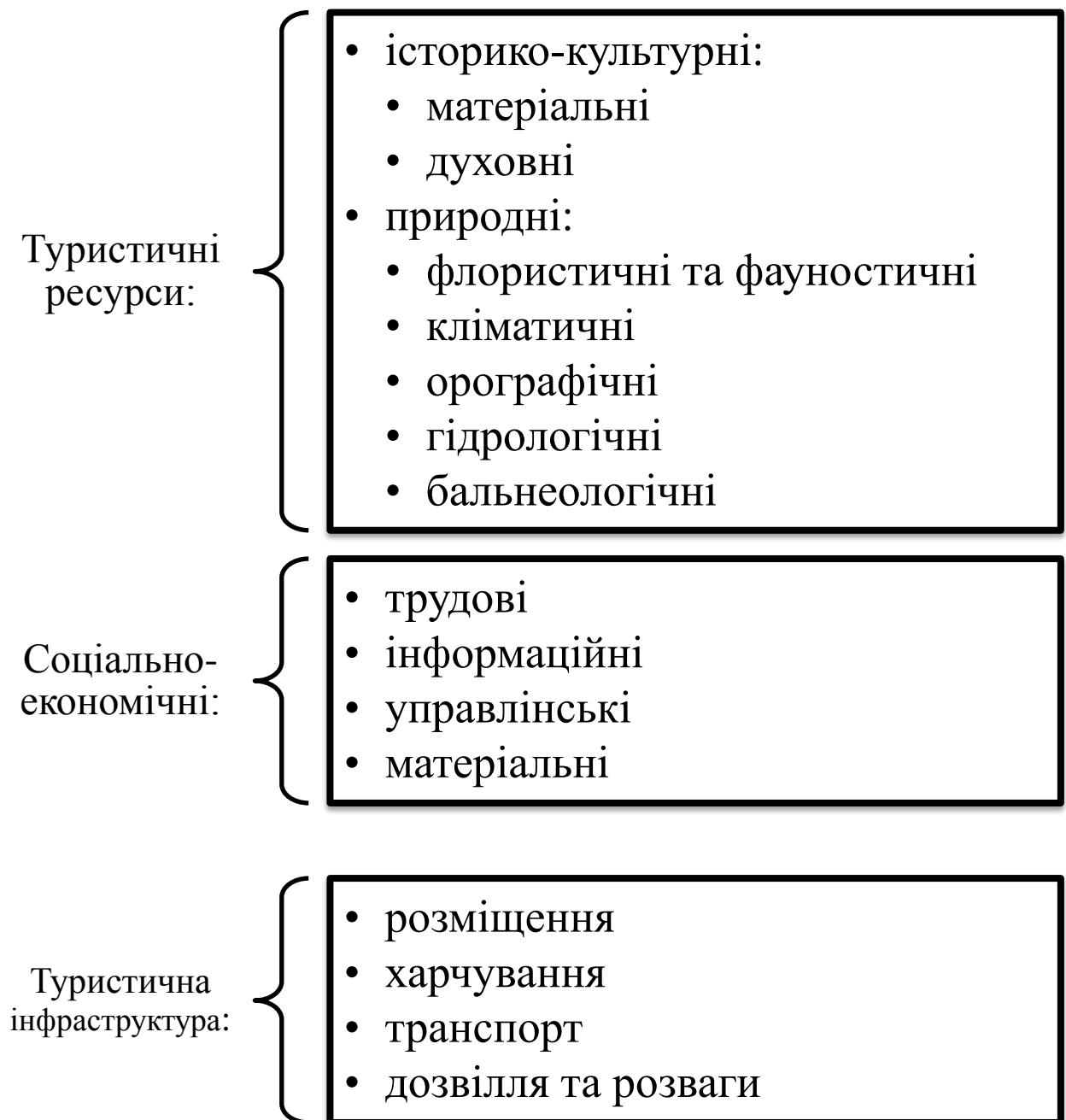

Рис.4.6 Структура туристичного потенціалу регіону

На онові цього розроблено алгоритм визначення агротуристичної привабливості сільської місцевості (рис. 4.7).

Рис. 4.7 Поетапність визначення привабливості сільської місцевості

Визначивши потенціал та намітивши перспективи розвитку, агротуристична діяльність дозволить:

- розширити сферу зайнятості сільського населення;
- отримати додаткові джерела доходів за рахунок надання послуг з тимчасового розміщення, харчування, екскурсійних послуг тощо (частину з яких можна використати на ремонт чи будівництво нових об'єктів агротуристичної інфраструктури);
- створити додаткові робочі місця (особливо для жінок);

- розвинути та модернізувати місцеву інфраструктуру (водопостачання, каналізування, дороги, громадський транспорт, що призведе до підвищення стандартів та умов проживання);

- розвинути місцеві промисли (рукоділья, гончарство, ковальство, лозоплетіння тощо);

- покращити естетичний вигляд будинків, присадибних ділянок, вулиць та інших громадських місць;

- оживити й відновити місцеві традиції;

- сформувати у селян та відвідувачів дбайливе ставлення до навколишнього середовища.

Як і будь-яка господарська діяльність, агротуризм ставить собі за мету пропонування продуктів та надання якісних послуг. Продукт повинен задовольняти потреби, бути повторюваним та доступним, а також відповідати існуючим нормативам і стандартам. При певному нагромадженні числа відпочиваючих з'являється потреба в задоволенні їх різноманітних запитів, що стимулює розвиток сфери туристичних послуг.

Важливим результатом розвитку агротуризму є розширення можливостей реалізації продукції особистого селянського господарства на місці, і не лише як сільськогосподарської сировини, а як готових продуктів харчування після відповідної обробки і приготування.

Виходячи з цього, важливе місце посідає саме екологічна безпечність вирощеної сільськогосподарської продукції, а отже і значення агротуристичної діяльності для збалансованого розвитку сільського господарства. Мінімізація застосування мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, перехід до органічного землеробства дозволить покращити якість продукції, цим самим збільшити на неї попит серед потенційних туристів та відпочиваючих.

Таблиця 4.1

Цілі агротуристів

№	Цілі агротуристів	Зміст цілей
1	Природо-пізнавальна	<ul style="list-style-type: none"> - проведення активної діяльності в сільській місцевості (риболовля, мисливство, збиральництво, бджільництво тощо); - освоєння нових видів діяльності (їзда верхи на конях, вирощування сільськогосподарської продукції, догляд за тваринами); - знайомство з рідкісними (або реліктовими) видами флори та фауни тощо.
2	Гастрономічна	<ul style="list-style-type: none"> - можливість харчування та купування екологічно чистої сільськогосподарської продукції; - знайомство з особливостями приготування традиційних страв.
3	Історико-культурна	<ul style="list-style-type: none"> - вивчення місцевої культури, традицій, побуту, звичаїв; - відвідування історико-культурних об'єктів та пам'яток .
4	Соціально-психологічна	<ul style="list-style-type: none"> - відновлення психологічного стану шляхом тісного контакту з природним середовищем; - комфортні умови проживання на чистому повітря, в тиші та спокої.
5	Рекреаційна	<ul style="list-style-type: none"> - відпочинок на природі (не рідко поблизу розташовані заповідні території, місця з мінеральними водами, лікувальними грязями тощо); - оздоровлення.

Міжнародний досвід показує, що ті господарства або сім'ї, які приймають відпочиваючих удосконалюють структуру посівів у власних господарствах та на присадибних земельних ділянках з урахуванням потреб гостей, розширюють асортимент овочевих культур, фруктових дерев, ягідників тощо, розвивають і урізноманітнюють присадибне тваринництво, заводять тепличне господарство, займаються мисливством, бджільництвом, рибальством.

Розвиток агротуризму обумовлений такими базовими чинниками:

1. Природні цінності та ресурси конкретного регіону (розташування господарства, природні умови, тваринний і рослинний світ, характер сільськогосподарської діяльності).

2. Матеріальні прояви культури (будинки культури, сільські клуби, музеї, пам'ятки природи, храми, інші цікаві об'єкти матеріальної культури, притаманні даному регіону).

3. Духовна культурна спадщина (важливим аспектом розвитку агротуризму є зацікавлення туристів регіоном, селом, традиціями, обрядами, звичаями) [71].

До передумов розвитку агротуризму належать: наявність нічліжної бази, яка відповідає чинним стандартам; харчова база (вирощена у відповідності до національних стандартів продукція, наявність в селі продуктових крамниць, закладів громадського харчування (кафе, бари, ресторани); розвинена система послуг (пошта, банки, бібліотеки, прокат спортивного обладнання та інвентарю тощо); система інформації (наявність довідкової інформації для туристів про різноманітність туристичних шляхів, культурних заходів, що відбуваються в даному регіоні).

Агротуризм орієнтований здебільшого на мешканців міст, які не мають досвіду перебування на селі і хотіли б скористатись послугами розміщення в агросадибі,

можливістю прямого контакту з місцевими жителями, спостереження за тваринами, участь у сільській виробничій діяльності, споживання свіжих домашніх харчів.

Для досягнення успіху господар разом зі своєю сім'єю повинен формувати власну туристичну свідомість на засадах ввічливості, відкритості, гостинності, налагодження туристичних контактів, забезпечення належної дисципліни. Важливо створити позитивний образ сільської агросадиби, забезпечувати її охайність і чистоту, відповідність санітарним та гігієнічним стандартам кімнат і садиби в цілому, піклуватись про естетичне оформлення тощо.

Якщо умовно розділити розвиток такого явища, як агротуризм, на чотири етапи – виникнення – становлення – розвиток – утвердження, то наявні вже сьогодні факти засвідчують, що агротуризм в Україні загалом залишається ще на стадії *виникнення*, але в окремих регіонах (Івано-Франківська, Волинська, Закарпатська, Чернівецька та Львівська області) вже є підстави для того, щоб говорити про етап *активного його становлення*. Про це свідчить зростання кількості сільських агросадиб, збільшення кількості відпочивальників, що надають перевагу відпочинку в сільській місцевості – на свіжому повітрі, у спокійній і затишній обстановці, з екологічно чистим і здоровим харчуванням, а також тенденції у розвитку нормативно-правової бази цього виду діяльності.

Ринок агротуристичних послуг в Україні є несформованим, оскільки економічні взаємовідносини ринкового типу у сфері агротуризму як виду підприємницької діяльності мають стихійний, не облікований і, в багатьох випадках, не зовсім легальний характер. Існуюча структура ринку в Україні ще дуже далека від оптимального її варіанта (рис. 4.9) [71].

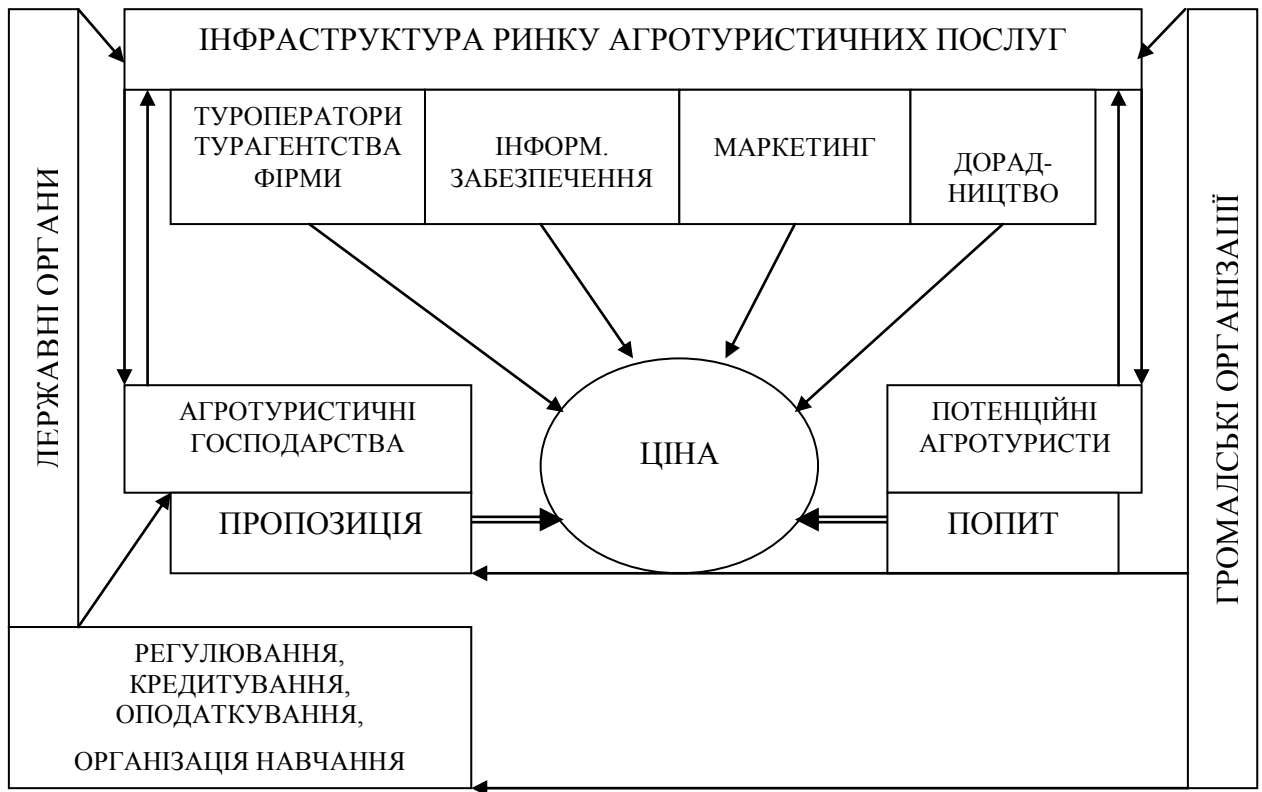

Рис. 4.9 Структурно-логічна схема ринку агротуристичних послуг і механізму його функціонування

Зі схеми на рис. 4.9 під держаними органами маємо на увазі як центральні, так і органи влади на місцях. Легко зрозуміти, що ціна на агротуристичні послуги як основний продукт на цьому ринку складається не лише під впливом попиту і пропозиції (не лише кількості, а й якості туристичних послуг), а й інших, зовнішніх для агротуристичних господарств чинників. Чим якіснішою буде інфраструктура та її функціонування, чим краще держава підтримуватиме і регулюватиме розвиток агротуризму в країні, чим краще виконуватимуть свою роль громадські організації, тим ціна більше буде оптимальною для двох сторін відносин – продавців і покупців агротуристичних послуг.

Проблема з кількісною характеристикою динаміки розвитку агротуризму в Україні зумовлюється насамперед відсутністю обліку агротуристичних господарств, що є наслідком відсутності в країні офіційного визнання

агротуризму як виду підприємницької діяльності чи як виду підсобної діяльності. Всі офіційні матеріали стосовно агротуризму стосуються сільського туризму загалом, але й вони мають дуже приблизний характер.

В умовах складної фінансової ситуації на селі для багатьох господарств саме агротуризм міг би дати шанс на значну активізацію підприємницької діяльності, зростання доходів селян і розвитку сільських територій.

Досі не налагоджено облік агросадиб, оскільки, з однієї сторони, заняття агротуризмом не вважається підприємницькою діяльністю, а з іншої - законодавчо поняття „агротуризм” в Україні не закріплено, відповідно й агротуризм у вітчизняній науці і практиці в основному трактується як складова частина сільського туризму, тобто з позицій туризмології.

Не зважаючи на це, в Україні функціонує близько 200 сільських агросадиб, які надають туристичні послуги, і можуть бути віднесені саме до агротуристичних господарств. Майже всі вони (95 %) знаходяться в Карпатському регіоні та в Криму, що зумовлено як багатством і різноманітністю природних ресурсів, так і наявністю незадіяного житлового фонду сільських жителів.

Проте, подальший розвиток агротуризму гальмується сукупністю причин, які пов'язані із загальною тенденцією розвитку туризму в Україні та розвитком сільського господарства і села. До них належать:

- відсутність цілісної системи державного управління в туристичних регіонах;
- недосконалість нормативно-правової бази та відсутність закону «Про агротуризм та агротуристичну діяльність» (лише в проектному стані);
- неврегульованість законодавства і системи оподаткування агротуристичної діяльності;

- недостатність методичної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва туристичної галузі з боку держави;
- відсутність відповідних об'єктів для розвитку туристичної діяльності в сільській місцевості;
- практично цілковита відсутність інформації щодо можливостей агротуристичного відпочинку;
- невідповідність переважної більшості туристичних закладів національним і міжнародним стандартам;
- відсутність змістовних наукових досліджень з питань розвитку агротуризму;
- недостатня забезпеченість туристичної галузі висококваліфікованими спеціалістами;
- слабкі фінансові можливості селян для започаткування власної агротуристичної діяльності;
- низький освітньо-кваліфікаційний рівень сільських жителів;
- обмеження асортименту продукції, яка виробляється селянськими господарствами;
- відсутність бізнесової активності органів самоврядування у розвитку агротуризму в сільській місцевості і програмної підтримки держави.

Однак, не зважаючи на існуючі проблеми, агротуризм в Україні відбувся як вид туристичної та господарської діяльності. Особлива роль у сприянні розвитку даного виду туризму в сільській місцевості належить неурядовим організаціям, які займаються просуванням агротуристичного продукту, підвищенням популярності відпочинку на селі, створюють бази даних сільських агросадиб тощо.

4.3. Практика організації сільського та аграрного туризму в зарубіжних країнах

4.3.1. Сільський туризм в країнах північної Європи

Серед переважної більшості країн Європи поява та активізація розвитку сільського туризму пов'язана з прагненням туристів і жителів великих міст до відпочинку в межах мало зміненої природи. Самі ж селяни також зацікавлені у розвитку даного виду туристичної діяльності, ставлячи за першочергову мету отримання економічних прибутків від звичних для них сільськогосподарських робіт.

Проте, враховуючи ступінь розвитку аграрної сфери кожної з країн Європи, підхід і сучасний стан організації сільського туризму буде однозначно різним.

Так, наприклад в Австрії, Англії, Франції, Німеччині відпочинок в межах сільських територій вже існує як постійна туристична пропозиція кілька десятиків років. Це більше не мода одного сезону, а природне забезпечення туристичної пропозиції [72].

У деяких країнах поняття сільський туризм і екотуризм розглядаються практично як синоніми в рамках одного, екологічно орієнтованого, напрямку туристичної індустрії (Turismo Rural у Іспанії або Agrotourism на Кіпрі дослівно означають «сільський туризм»). В інших країнах поєднання сільського й екологічного туризму закладено в один тип пакета туристичних послуг (наприклад, в Італії цей напрямок названо «Природа і здоров'я»).

З іншого боку, у багатьох країнах у пакет продукту сільського туризму включаються і «неекологічні» види дозвілля (полювання, риболовля, що не можна відносити до екологічно безпечних видів відпочинку).

Отже, можна сказати, що на сьогоднішній день єдина універсальна концепція напрямків розвитку сільського туризму в країнах Європи та світу відсутня, враховуючи історію, культуру, традиції, природні умови кожної з країн.

Спільним у розвитку виступає лише те, що сільський туризм перетворився на ефективний і перспективний сектор туристичної індустрії, який приносить прибутки, відроджує малорозвинені сільські території.

Серед країн Північної Європи, сільський туризм з усіма його традиціями, особливостями й цінностями впродовж багатьох десятиліть сповідує **Великобританія**.

Спостерігається тенденція росту популярності сільського туризму серед жителів країни та іноземних громадян, розвиток якого отримав підтримку Національної Туристичної організації, яка провела акредитацію більш як 1100 агроосель. Даний вид туризму забезпечує понад 380,000 робочих місць і є підвалиною існування 25,000 малих бізнесів лише в одній сільській Англії (не враховуючи Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії).

Вагомий внесок у розвиток сільського туризму зробила активна маркетингова діяльність (щорічно лише в Англії 50-тисячними тиражами друкуються рекламно-інформаційні каталоги об'єктів сільського зеленого туризму з сертифікованою характеристикою спектру їх послуг).

Розвитком сільського туризму в Англії займається підпорядкована Міністерству сільського господарства агенція ADAS, яка забезпечує дорадництво у галузі сільського господарства і виробництва споживчих товарів (аналог в Україні – дорадчі сільськогосподарські служби, які почали розвиватися у останні декілька років і створені на різних організаційно-правових засадах). Робота агенції фінансується зі структурованого фонду, кошти якого складаються на 70% від Європейського Фонду Регіонального Розвитку, 15% від Європейського Соціального Фонду і 15% від Гарантійного Фонду [72].

За масштабами та темпами розвитку сільського туризму не поступаються Данія і країни Скандинавії.

У *Данії* у 1988 році було створено Національну асоціацію агротуризму (The National Association for Agri-Tourism) за матеріальної підтримки Союзу Датських фермерів. На сьогодні в асоціації налічується 209 членів, що володіють 1268 ліжко/місцями у сільській місцевості.

У *Фінляндії* найбільшим попитом туристів користуються невеличкі будиночки без господарів, розташовані на берегах природо-заповідних територій, озер чи річок. Орендуючи типовий будиночок, відпочиваючі потрапляють у досить комфортні умови (не рідко такі будиночки відповідають 4-5 зіркам) проживання та проведення активного дозвілля. Вони обладнані сучасною побутовою технікою, меблями (часто лише з дерева), посудом, білизною, електроенергією, сауною тощо. Туристам надається змога взяти напрокат човен, катамаран, велосипед. До умов оренди такого будиночку додається дозвіл (ліцензія) на здійснення спортивної риболовлі.

Сільський туризм в *Ісландії* представлений ланцюгом із 140 агроосель, що більше 4 000 ліжкомісць по всій країні. У країні функціонує асоціація сільського туризму (заснована в 1980 році), до складу якої входять фермери, що створюють відповідний туристичний продукт та пропонують послуги з розміщення туристів у своїх сільських будинках. Ісландські ферми не лише надають послуги з розміщення та харчування, але й пропонують ряд додаткових послуг, а саме:

1) Поїздки верхи на конях, риболовля, детальне знайомство з традиціями регіону, його побутом, культурою та ремеслом.

2) Оренда машин для здійснення індивідуальних поїздок по країні та житла.

3) Приватні тури, які передбачають вільний вибір маршруту та місць для огляду, а також можуть включати комфортне (класу «люкс») проживання в агрооселях.

Сільський туризм у *Латвії* – це форма туризму, який відбувається у сільських місцевостях, забезпечує прибутки місцевому населенню, пропонує індивідуальний відпочинок туристам. Він ґрунтується на послугах розміщення, доповнених додатковими послугами, що орієнтовані на соціальні, культурні, природні ресурси згідно принципів збалансованого розвитку.

Проживання туристів відбувається в будинках у сільській місцевості, відпочинкових котеджах місткістю до 20 ліжко-місць.

В *Естонії*, на думку експертів та провідних науковців країни, сільський туризм може запропонувати найкращі перспективи для естонського села як новий вид економічної діяльності. Для досягнення цього необхідно створити централізовану, уніфіковану, професійну й автономну організацію, яка буде ґрунтовно та успішно просувати продукт сільського туризму Естонії як всередині країни, так і за її межами [72].

4.3.2. Особливості розвитку сільського туризму в країнах Західної, Центральної та Південної Європи

На пріоритет в започаткуванні сільського туризму як складової міжнародного туризму претендують *Франція* і *Швейцарія*. І справді, ще з початку XVIII століття у французьких і швейцарських Альпах (околиці гори Монблан й інших найвищих альпійських вершин Європи) з'являються перші гостьові будиночки-шале для обслуговування експедицій британських туристів-природолюбів.

Сільський туризм Франції представляє Національна організація будинків відпочинку і зеленого туризму (Maisondes Gitesde Franceetdu Tourisme Vert). Ця організація пропонує відпочинок в агросадибах різних класів та різноманітні види відпочинку, сертифіковані за високими

національними стандартами сервісу. Порівнюючи агросадиби Франції з будиночками Північної Європи, вони виглядають набагато комфортнішими, з особливим національним шармом і багатими гастрономічними традиціями.

Оселі аграрних районів Франції розрізняються не лише за зірковістю (від простих сільських будиночків до вілл і приватних історичних замків (chateaux), а й за етногеографічною ознакою: оселі Шампані, Провансу, Гасконі, Нормандії, Савойї мають свій особливий шарм, якого не знайдеш у жодній іншій провінції чи регіоні Європи.

У Франції розроблена спеціальна програма дитячого відпочинку в сільській місцевості протягом шкільних канікул. Діти від 3 до 13 років запрошуються для проживання у сім'ї, піклування про свійських тварин (ягнята, поросята, кролики), активних ігор на природі зі своїми сільськими ровесниками, цікавих походів і пригод. Також у селі діти мають змогу вивчати народні танці і художні промисли, фольклор краю, іноземні мови.

Якість такого відпочинку контролюється і сертифікується DDASS – міністерством охорони здоров'я і соціального забезпечення Франції, а також міністерством молоді і спорту [72,73].

У **Німеччині** сільський туризм розглядається в рамках так званої концепції «сталого розвитку» (sustainable development) сільської місцевості і керується міністерством сільського господарства. Німецька концепція сільського туризму несе велике соціокультурне навантаження: збереження і популяризація традиційного вигляду села, «сільської філософії», традиційних навичок і ремесел.

Вже у 2001 році з'являється одна з найвідоміших організацій сільського туризму – Асоціація «Відпочинок на фермі», яка розпочала активно займатися рекламою

сільського туризму, зокрема у Баварії. У цей період сільський туризм отримав потужну підтримку з боку держави, вступили у дію проекти пільгового кредитування для власників німецьких агросадиб.

Враховуючи побажання відпочиваючих до комфорту та більш якісного сервісу, сфера сільського туризму в Німеччині починає варіювати у різноманітних формах – від відпочинку у старих фермерських господарствах, дещо стилізованих під старовину, до проведення відпустки в сучасних, обладнаних новітньою технікою, будинках.

На державному рівні за розвиток сільського туризму, як і усього туризму загалом, відповідає Міністерство навколишнього середовища, охорони природи і ядерної безпеки, а також Міністерство економіки. Державна підтримка проводиться на регіональному (землі Німеччини) і локальному (райони земель) рівнях, а також на сублокальному (кожний район поділяється на маленькі адміністративні частини навколо конкретних сіл).

Стосовно нормативно-правового регулювання, то в Німеччині, як і в Україні, не прийнято закон або будь-який інший законодавчий документ, в якому були б прописані умови та особливості організації сільського туризму. Однак, на відміну від України, в Німеччині діяльність з організації сільського туризму сьогодні є настільки визначеною і чітко сформованою, що не виникає спірних запитань у цій галузі, а законодавчі акти в галузі сільського туризму зосереджені тільки на окремих, надзвичайно важливих, аспектах регулювання діяльності даного типу (підприємницька чи підсобне господарство), регулювання забудови, харчової і гігієнічної безпеки тощо.

Цікавим є досвід сільського туризму в *Австрії*. Ця невелика альпійська країна, за площею співмірна з Карпатським туррегіоном України, нині налічує понад 15000 зареєстрованих агротуристичних господарств

сумарною місткістю 170000 ліжок/місць. «Родзинкою» відпочинку в австрійських Альпах є безпосередня участь гостей у традиційному фермерському господарюванні: вигоні худоби на альпійські луки, зборі альпійських трав, виготовленні молокопродуктів, зборі лісових ягід тощо, а також різноманітні програми активного гірського, екстремального й екологічного туризму.

За подібною схемою розвивається і сільський туризм у *Швейцарії*. Щоб отримати знак якості Об'єднання «Відпочинок на сільському подвір'ї», треба відповідати певним критеріям. Господарство має надавати послуги з обслуговування туристів щонайменше впродовж 2 років, пропонувати мінімум три продукти власного виробництва, а послуги повинні бути тісно пов'язані з сільським господарством [72,73].

Серед країн Південної Європи беззаперечними лідерами розвитку сільського туризму є Іспанія та Італія.

В *Іспанії* сільський туризм вважають одним із процвітаючих секторів туріндустрії, і в останні роки кількості іноземних відвідувачів сільських агросадиб країни зрівнялася і навіть почала перевищувати внутрішні агротуристичні потоки.

Сільський туризм в Іспанії передбачає розміщення на фермах, у сільських будинках, невеликих сільських готелях. Власники таких агросадиб в Іспанії об'єднані в асоціації, завдання яких полягає в тому, щоб категоризувати сільські туристичні об'єкти в залежності від рівня надаваних послуг і контролювати їхню відповідність вимогам асоціацій.

Сучасний агротуризм в *Італії* представлений справжніми міні-готелями рівня 3-4 зірок з антикварними меблями, прекрасно обладнаними санвузлами, басейнами, тенісними кортами тощо. Агротуристичні комплекси надають туристам можливість займатися різними видами активного відпочинку (здійснювати кінні і пішохідні

прогулянки, організовувати екскурсії для огляду місцевих визначних пам'яток і навколишніх місць, відвідувати сільські ярмарки і середньовічні костюмовані свята тощо).

Важливе місце в процесі сільського туризму в Італії відіграє кухня. Саме сільський туризм надає можливість не тільки смачно і якісно поїсти, але і привезти із собою в якості сувенірів дорогі і рідкісні вина, особливі продукти: трюфеля, спеціальні сорти сиру і маслинової олії, що не надходять у міські магазини і вирощені в екологічно чистих умовах.

Для цього розроблено більше 70 винно-гастрономічних маршрутів, що у значній мірі пов'язані з агротуризмом та відвіданням сільської місцевості [72].

Ще однією з країн Південної Європи, де досить розповсюджений сільський туризм є *Кіпр*, чинниками успіху якого стали:

1) політична підтримка держави. Розроблена та введена в дію державна програма у сфері сільського туризму, яка базується на прямій фінансовій підтримці (пільгове кредитування агротуристичних господарств);

2) ландшафтно-природні умови;

3) клімат;

4) історико-культурна спадщина (туристичні об'єкти археологічного, релігійного, історичного характеру);

5) традиція прийому туристів підкріплена кваліфікованим кадровим забезпеченням;

6) добре розвинена система автодоріг;

7) розвинена система оренди машин;

8) добре розвинена система громадського харчування;

9) помірні ціни.

4.3.3. Досвід організації сільського туризму в суміжних з Україною країнах

З усіх закордонних країн для України найбільше значення має досвід, набутий нашим безпосереднім західним сусідом – *Польщею*.

За даними ВТО з 1997 р. Польща утримує 5-7 місце серед найбільш відвідуваних країн Європи. Масовий сільський туризм зародився у Польщі ще на початку 1990-х років як наслідок масштабних соціально-політичних трансформацій у Європі (зміна економічного режиму в країні, поживлення євроінтеграційних процесів, об'єднання Німеччини, відкриття західного кордону).

Нині у Польщі в розрізі регіонів сільський туризм розвивається дуже нерівномірно. Причинами цього є: природна диференціація країни, економічна нерівномірність розвитку регіонів, історичне минуле, географічне положення (ступінь віддаленості від основних транспортних комунікацій), традиції відпочинку.

Однак, слід зауважити, що польське законодавство чітко розмежовує основні поняття та принципи ведення сільського туризму від інших видів туристичних послуг, що надаються в сільській місцевості, проте законодавчо віднесені до підприємницької діяльності [72].

На відміну від останніх, надання послуг сільського туризму за польськими законами не належить до підприємницької діяльності, а тому прибутки селянських господарств не підлягають обкладанню податком на додану вартість. Крім того, законодавство передбачає також звільнення доходів від оподаткування, що отримані завдяки наданню нічліжних послуг туристам за таких умов:

- житловий будинок, в якому здаються кімнати, належить до сільського господарства;
- кімнати здаються туристам, а не сезонним працівникам чи третім особам;

– кімнати для туристів знаходяться в житловому будинку сільської родини, а не в іншій спеціально пристосованій будівлі для туристів;

– число кімнат, що здаються туристам, не перевищує п'яти.

Даний досвід був би досить корисним і для України, яка володіє величезним житловим фондом, який активно задіяний у сільському господарстві. Відсутність податку на додану вартість та звільнення від оподаткування доходів стало б одним із основних стимулюючих чинників, що змусив би українських селян активно діяти в напрямку розвитку агросфери, організації сільського туризму, облаштування та модернізації власних садиб, розширення спектра своєї сільськогосподарської діяльності (вирощення більшої кількості екологічно чистої продукції, створення оригінальних туристичних послуг) тощо.

У Польщі в 1999 р. Польська федерація сільського туризму «Гостинні господарства» розробила проект ліцензії, що уповноважував інспекторів проводити категоризацію осель, а також розробила порядок присудження категорій.

Система категоризації сільської нічліжної бази є добровільною. Об'єкти, в яких була проведена категоризація, відповідно гарантують високу якість послуг і їх частіше відвідують гості, а господар в свою чергу - отримує право розмістити свою пропозицію в інформаційних матеріалах федерації [72].

Зараз у Польщі існує багато гостинних господарств і мікроготелів у сільській місцевості, для яких сільський туризм виступає основною формою підприємництва. Натомість, типових агротуристичних господарств порівняно мало, а з поміж тих, які функціонують, значна кількість стратегічно зорієнтована на обслуговування німецьких

туристів (мова йде про більш розвинені території західної Польщі).

Однак, найбільш загальним та, водночас, суттєвим недоліком польського агротуризму в інших регіонах країни є недостатній зв'язок його матеріальної бази із селом, сільським господарством, з традиційною архітектурою та традиційним оснащенням інтер'єрів. Сільські жителі нерідко із великим старанням та запалом намагаються уподібнити свої будинки та помешкання міським, що знижує їх екзотичність і сприйняття туристами. Власники агротуристичних господарств, у більшості своїй, не приділяють належної уваги піклуванню про те, щоб їх будинки були якомога оригінальніші з боку архітектури і етнорегіональної стилістики.

Вартим вивчення також є досвід інших європейських сусідів України: Угорщини, Румунії, Росії та Білорусії.

Угорщина. Законодавство країни відносить сільський зелений туризм до сфери ведення особистого селянського господарства й формує відповідні пільгові податкові інструменти.

Сільський туризм в Угорщині в останні роки розвивається швидкими темпами. На заході Угорщини відкрито два нових готелі: Kolping Hotel у Alsopahok (округ Залу) і Club Dombogomajor у Cserszegtomaj (поруч із кордоном з Австрією). У комплексі Kolping всі вісім «натуральних» будинків обставлені натуральними сосновими меблями, у всіх будинках є kemence (угорська глиняна піч у формі копи сіна). Тільки ванна кімната має сучасне обладнання. До числа найбільш популярних місцевостей відносять південно-західну область Ваш, східну область Сольнок (район р.Тиса) і славнозвісний Хортобадський степ. «Родзинкою» сільського туризму в цій країні є поєднання його з національними традиціями конярства [72].

У *Румунії* інтереси власників агроосель представляє ANTREC – національна асоціація сільського, екологічного і культурного туризму (член EUROGITES від Румунії). Громадська організація ANTREC була створена у 1994 році, і в цьому ж році вступила у EuroGites. Організація складається із 30 філій, 3500 членів – власники садиб і ферм у 900 селах. Загальна кількість кімнат для туристів досягає 20 тисяч.

Сільський туризм в цій країні розвивається, передусім, у Південних Карпатах і орієнтується на такі ж переваги, що й в Україні, тобто на: збереження природного середовища і етнокультурних традицій (обряди, звичаї, народні ремесла, вівчарство на карпатських полонинах, гастрономічні традиції, унікальна народна архітектура, гірські замки, гірськолижні курорти, мережа природно-заповідних територій).

Якість місць розміщення гарантується системою стандартів, яка складається з п'яти рівнів. Сертифікація садиб була проведена Національним агентством з туризму і охопила всі садиби організації.

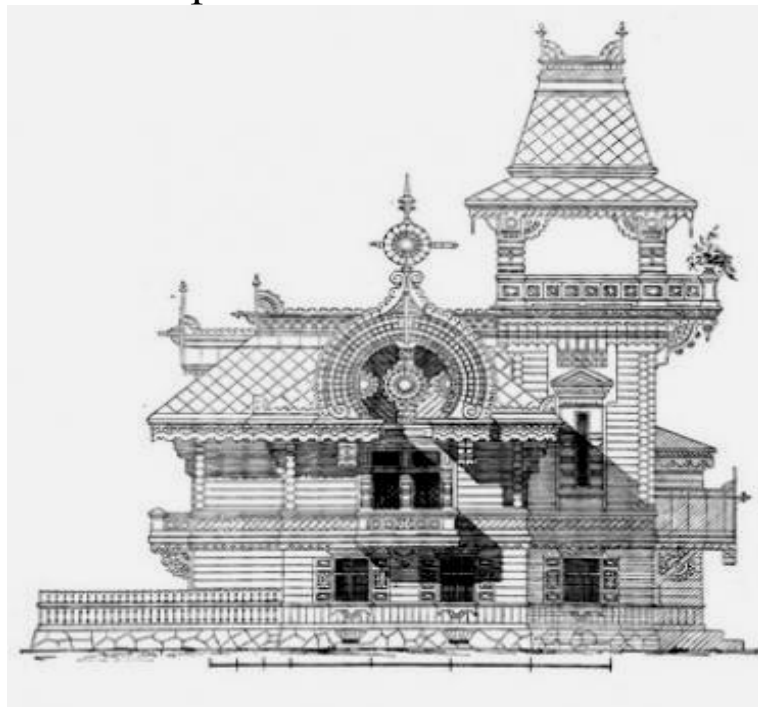

Рис. 4.10 Логотип бренду «Русский терем»

Сільський туризм можна вважати досить молодим напрямком розвитку туризму в **Росії**. Сьогодні даний вид відпочинку не набув серед росіян широкої популярності. Сільський туризм в Росії активно розвивається на Алтаї («Русский терем»), в Калінінградській, Ленінградській та Псковській областях і Краснодарському краї [72].

Стосовно **Білорусії**, то вона має значний потенціал для розвитку цього виду туризму. Більше 50 білоруських сільських садиб вже приймають туристів. Садиби дуже різні – старовинні, сучасні, комфортні і аскетичні. Є садиби-котеджі, які готові задовольнити смаки найвибагливіших туристів; є садиби на базі селянських хат, де поступово покращують умови проживання і пристосовують до нової діяльності; є дачі, літні будинки відпочинку в селах (практично всі вони розташовані у дуже мальовничих місцях – на берегах водойм чи лісової місцевості).

4.3.4. Міжнародний досвід в сфері розвитку агротуризму

Агротуризм, як вид туристичної діяльності, має значний успіх у країнах Західної Європи, швидкий розвиток якого прийшовся на початок 90-х років ХХ століття. З опублікованих Європейським Союзом документів випливає, що агротуризм є промисловістю майбутнього, в яку варто інвестувати, так як він значною мірою впливає на інтенсифікацію локальної економіки, а також допомагає зберігати природне середовище, ландшафт, місцеві культуру та традиції.

Можна сказати, що агротуризм опинився в сфері інтересів політики Європейського Союзу і достатньо сильно нею підтримується, в тому числі і фінансово. В таких країнах, як Німеччина, Австрія, Франція, Швейцарія, частка агротуризму складає близько 20% в загальному обсязі туризму.

Агротуризм набуває широкої популярності в європейських країнах через свою «багатогранну користь» для суспільства. З однієї сторони задовольняються потреби туристів у відпочинку, з іншої сторони надається можливість сільському населенню, використовуючи природний потенціал, приймати гостей і при цьому отримувати значні прибутки.

У Франції кожен десятий фермер займається агротуризмом. Такі послуги організують у рамках товариства "Cites de France". Фінансові умови розвитку агротуризму поліпшенні за рахунок дотацій з Міністерства сільського господарства, позик з Фонду кредитування сільського господарства і з Фонду кредитування готельного бізнесу.

В Австрії, як і у Франції, близько 10% всіх господарств (тобто близько 2800) надають послуги з агротуризму, причому 80% їх знаходяться в гірській місцевості. Враховуючи специфіку регіону основною формою відпочинку є зимові види спорту. Велику допомогу в розвитку агротуризму в Австрії надає Міністерство сільського господарства.

Масовий розвиток агротуризму в Німеччині почався з 70-х років, проте до середини 90-х років агротуризм розвивався лише в західній частині країни. Організацією агротуристичної діяльності займається товариство «Відпочинок на селі та на сільських теренах» і присвоює знак якості тим господарствам, які відповідають встановленим вимогам щодо рівня відпочинку.

Серед країн Східної Європи агротуризм найбільше розвинутий в Польщі, в тому числі через наявність великої кількості індивідуальних господарств. Найпопулярнішим є агротуризм в сільській місцевості гірських районів і в приморській зоні. У розвитку агротуризму в сільських регіонах Польщі вбачають між іншим можливість

одержання додаткових доходів сільськими господарями без вагомих інвестиційних витрат, виникнення додаткового ринку збуту продуктів харчування, створення додаткових робочих місць, організацію відпочинку для зарубіжних туристів тощо. Агротуризму в Польщі сприяє Міністерство сільського господарства і продовольства, а Комітет наукових досліджень фінансує дослідження, що стосуються агро- та екотуризму. Важливу роль відіграють і неурядові організації: Фонд розвитку польського сільського господарства, Національний Фонд охорони середовища, фундація «Agroturystyka», польська секція Європейського руху відновлення села і малих міст. Діяльність цих державних і недержавних організацій в справі розвитку агротуризму полягає в організації торгів агротуристичних і екотуристичних пропозицій, організації навчань і дорадництва, виконанні наукових експертиз тощо.

Відома всім політика ЄС у підтримці сільського господарства, забезпечує сільське населення, що займається даним видом діяльності, великою кількістю субсидій і траншів. Цей чинник впливає і на агротуристичну діяльність, адже розвиток та повноцінне функціонування сільських територій є одним із основних пріоритетних завдань ЄС.

Цікавим досвідом світового агротуризму є запровадження міжнародної програми WWOOF (англ. *World Wide Opportunities on Organic Farms*, тобто «Всесвітні Можливості на Органічних Фермах», або *Willing Workers on Organic Farms*, тобто «Добровільні Працівники на Органічних Фермах»), які дозволяють сумістити туризм з роботою в органічному сільському господарстві.

Суть програми полягає в обміні праці на житло і харчування - «добровільний працівник» працює на фермі 4-6 годин в день, а в обмін на це фермер-господар надає йому

житло і харчування. Ні фермер, ні турист не платять один одному.

Що стосується України, то наша держава лише розпочинає свій шлях до світових стандартів сільського й агротуризму.

На жаль, державна підтримка з цього питання упродовж багатьох років носить переважно декларативний характер.

Щодо спеціального правового регулювання сільського туризму ситуація залишається складною та невизначеною вже багато років. Законодавство України сьогодні не містить визначення сутності поняття «сільський туризм», «агротуризм» або «зелений туризм», хоча сам термін «сільський туризм» був включений до ст. 4 до нової редакції Закону України «Про туризм» ще у 2003 році.

Функції державного управління в сфері сільського туризму відповідно до нормативних актів мають здійснювати в межах своєї компетенції Міністерство інфраструктури України, Державне агентство України з туризму та курортів та Міністерство аграрної політики України, а також місцеві органи державної влади та самоврядування.

4.4. Маркетинг як інструмент просування агротуристичного продукту

Ефективна діяльність в галузі сільського та агротуризму, яка представлена широким асортиментом послуг і продукції сільських агросадиб, що пропонуються приватним сектором величезній кількості потенційних споживачів, неможлива без належного маркетингового супроводження.

Різноманітний асортимент послуг сільських агросадиб, з одного боку значно ускладнює маркетингову діяльність, а

з іншого - породжує потребу в ній. Вона ґрунтується на необхідності оцінки попиту на послуги сільського й агротуризм, а також самої агротуристичної пропозиції.

Сучасний маркетинг включає всі заходи, які запроваджуються для створення й активізації попиту на створені послуги та товари, до яких належать:

- планування й розробка якісних продуктів;
- забезпечення цінової політики;
- формування каналів розподілу;
- інформаційне супроводження;
- створення товарних знаків, брендів;
- налагодження та підтримування взаємовигідних стосунків із партнерами, клієнтами, споживачами тощо.

Під **комплексом маркетингу** слід розуміти набір маркетингових засобів (інструментів), певна структура яких забезпечує досягнення поставленої мети і вирішення маркетингових завдань на цільовому ринку. Поєднання таких засобів формує маркетингові зусилля агротуристичного підприємства на цільовому ринку.

Починаючи з 1948 року, система засобів маркетингу трактується як Marketing-mix, а вже з 1968 року - елементи marketing-mix почали об'єднуватись в чотири блоки: Product – place – price – promotion (концепція “4P”): Товар – місце – ціна – просування.

За допомогою даних блоків агротуристичне підприємство ефективно може функціонувати на цільовому ринку [75].

Рис.4.11 Система засобів маркетингу

Маркетинг в сільському й агротуризмі складається з системи координованих дій господаря садиби, який в процесі своєї діяльності розвиває, виробляє та реалізовує туристичний продукт, надає послуги в цій галузі з метою отримання максимального прибутку шляхом найбільш повного задоволення потреб споживача.

Основною метою маркетингових досліджень є з'ясування сучасного стану надання різних видів послуг що надаються туристам в сільській місцевості [75].

Виходячи з вищесказаного можна зробити висновок, що **маркетинг послуг** полягає у:

- дослідженні потреб потенційного споживача (міського жителя);
- формуванні оптимального набору послуг, здатних в комплексі максимально задовольнити потреби клієнта;
- використанні інструментів реклами та формування позитивного емоційного забарвлення навколо наданих послуг з метою формування кола постійних клієнтів.

Важливе місце посідає привабливість і якість створюваного агротуристичного продукту, яка визначається такими особливостями:

- відпочинок у природному екологічно сприятливому середовищі;
- знайомство, пізнання сільської культури, традицій, ремесел тощо;
- затишна родинна атмосфера;
- цікавий відпочинок для дітей;
- контакт з природою (рослинами, тваринами, близькість до водних та лісових об'єктів);
- участь у житті сільського домогосподарства тощо.

Що стосується окремо якості послуг, то вони повинні відповідати основним критеріям, а саме: **доступність, надійність, репутація, безпека та екологічність**

Нижче наведемо перелік питань для власників агросадиб, відповіді на які дозволять їм самостійно, об'єктивно визначити споживчу цінність надаваних ними послуг і оцінити власну конкурентоспроможність.

Таблиця 4.2

Критерії якості агротуристичних послуг

Критерії якості послуги	Питання для аналізу якості надаваної послуги
Ступінь доступності	Чи надається послуга в зручному для відпочинку місці? Чи не доводиться очікувати на неї довго?
Надійність	Наскільки стабільно працює виробник послуг? Чи виконуються взяті зобов'язання? Чи забезпечується потрібний рівень якості завжди і всюди?
Репутація	Чи споживачі довірятимуть виробнику послуг, господарям садиби?
Безпека	Чи захищені клієнти від фізичного, морального, фінансового ризику?
Екологічність	Чи відповідає якість вирощеної продукції існуючим стандартам та нормативам?
Турбота про клієнта	Чи є свідчення того, що виробник послуг намагається якомога краще зрозуміти специфічні потреби споживачів і пристосуватись до них?
Оперативність	Чи намагається виробник послуг швидко, завжди і всюди зреагувати на потреби споживачів, у тому числі на незвичні запити?
Ввічливість	Наскільки господарі тактовні, уважні до клієнта?
Компетентність	Чи мають господарі потрібні навички та кваліфікацію, необхідні для надання послуги високого рівня якості?
Рівень комунікацій	Чи є інформація про послуги точною ясною, адаптованою до особливостей цільової групи?
Матеріальні фактори	Чи вдало представлено матеріальні докази якості послуги, оформлення приміщення?

Світова практика показує, що для якісного просування туристичного продукту, необхідно витримувати таку стандартну послідовність маркетингових заходів, які отримали назву "7 P" туристичного продукту:

- 1) продукт (product);
- 2) планування (planning);
- 3) місце (place);
- 4) люди (people);
- 5) ціни (prices);
- 6) просування (promotion);
- 7) процес (process).

Головна мета сільського й аграрного туризму – новий туристичний продукт, який би виходив за рамки традиційного уявлення про туристичну пропозицію і неодмінно враховував би природну, історико-культурну специфіку регіонів [75,76].

Тобто, сільський туризм як продукт, повинен бути створений на основі попиту та планування, розвинений в певному місці, а також спрямований на певного споживача, доступний за ціною, якісно представлений і реалізований з відповідним обслуговуванням.

Важливе місце також посідає планування розвитку сільської агросадиби, який в свою чергу передбачає розробку маркетингового плану, в якому потрібно чітко визначити потреби туристів, які приїжджатимуть у конкретний регіон, а також спрогнозувати, які саме послуги їм потрібні.

Маркетингове планування загалом означає визначення головних цілей маркетингу і моделі їх досягнення через оптимальний розподіл ресурсів.

Основна мета розробки маркетингового плану - визначити, яка діяльність буде цікавою для садиби в майбутньому, в якому напрямку вона далі розвиватиметься, в які сфери краще інвестувати кошти тощо.

При вирішенні даного питання можливі чотири основні маркетингові варіанти:

1. Використання існуючого продукту на ринку – розширення своєї ринкової частки, збільшення кількості споживачів, розробка комплексу супутнього сервісу;
2. Використання існуючого продукту на поточному ринку – покращення якості продукту, нові риси продукту;
3. Просування продукту на новому ринку – пошук нових сегментів у регіоні;
4. Просування нового або модифікованого продукту на ринку – пошук ринків у новому регіоні, нових сегментів в освоєному регіоні.

З метою розробки якісного плану маркетингу необхідно оцінити сучасний стан ринку, порівняти свої можливості з можливостями конкурентів, визначити своє місце на ринку. Для цього використовують метод SWOT – аналізу, який виявляє слабкі і сильні сторони, можливості і загрози для намічуваної діяльності.

Для кожної садиби такий аналіз є індивідуальним, так як враховує особливості розташування, ресурсне забезпечення, набутий досвід у даній сфері. Обрана маркетингова стратегія повинна відповідати цілям садиби і використовуватись для формування перспективних планів діяльності [75].

Маркетингову стратегію розвитку сільської садиби та її продукту можна зобразити схематично (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Моделі розвитку агросадиби

Модель	Характеристика
А – оренда / здача кімнат для туристів на визначений період часу	Проживання та харчування без орієнтації на цільові групи. Можливий вибір додаткових послуг. Прибуток невеликий і випадковий (залежить від кількості туристів за сезон / рік).
В – пансіон в агросадибі	Спеціально обладнані кімнати для гостей, наявність сертифікату (категорії) про відповідність послуг. Досить високий прибуток.
С – організація постійного відпочинку	Традиційна агросадиба з широким асортиментом стандартних та додаткових послуг. Немає спеціалізації на групи відпочиваючих.
Д – прийом певних груп гостей	Спеціальні (індивідуально сплановані) послуги для певних груп туристів. Прибуток вкладається в подальший розвиток діяльності.
Е – високо розвинуті послуги	Якісні послуги. Прибуток протягом року приблизно однаковий. Відбувається пошук нових сегментів ринку.

Власники агросадиб, надають перевагу прямим продажам власної продукції й уникають посередництва як з боку комерційних туроператорів, так і громадських організацій. Прямі продажі полягають у реалізації окремих послуг без участі посередників. Власне, кожен виробник агротуристичних послуг так чи інакше орієнтується на

невелику частку споживачів і намагається повністю контролювати процес розрахунків за надані ним послуги. Прямий продаж відбувається через зустріч клієнта на порозі власної садиби, за допомогою телефону, звичайної й електронної пошти, мережі Інтернет. Серед переваг такого підходу можна відзначити:

- відносну простоту контакту зі споживачем;
- наявність додаткових можливостей збуту (так господареві простіше продати деякі додаткові послуги);
- гнучкість, тобто наявність важливої для певних категорій туристів можливості самостійно розробляти або змінювати програму свого відпочинку в сільській місцевості;
- високий прибуток із розрахунку на одного туриста, оскільки зникає потреба ділити його із посередниками;
- можливість особистого контролю за процесом продажу.

Виходячи з цього, будь-який господар садиби повинен самостійно спостерігати за змінами, які відбуваються на туристичному ринку, оскільки потреби та побажання споживачів цього продукту є дуже мінливими.

Маркетингові дослідження вкрай необхідні для успішного ведення справ та вміння надавати якісні послуги, знати для якого споживача вони необхідні і для яких цілей. Тому власники агросадиб повинні чітко притримуватися реалізації концепції маркетингу, яка складається з етапів, показаних на схемі 4.12.

В умовах глобалізації туристичного ринку з різноманітною та глибоко диференційованою пропозицією недостатньо розробити оригінальний агротуристичний продукт з високими споживчими якостями та запропонувати його за прийнятними цінами. Вирішального значення в сьгоднішніх умовах набуває якість

маркетингових комунікацій, зокрема системи просування туристичного агротуристичного продукту на ринок.

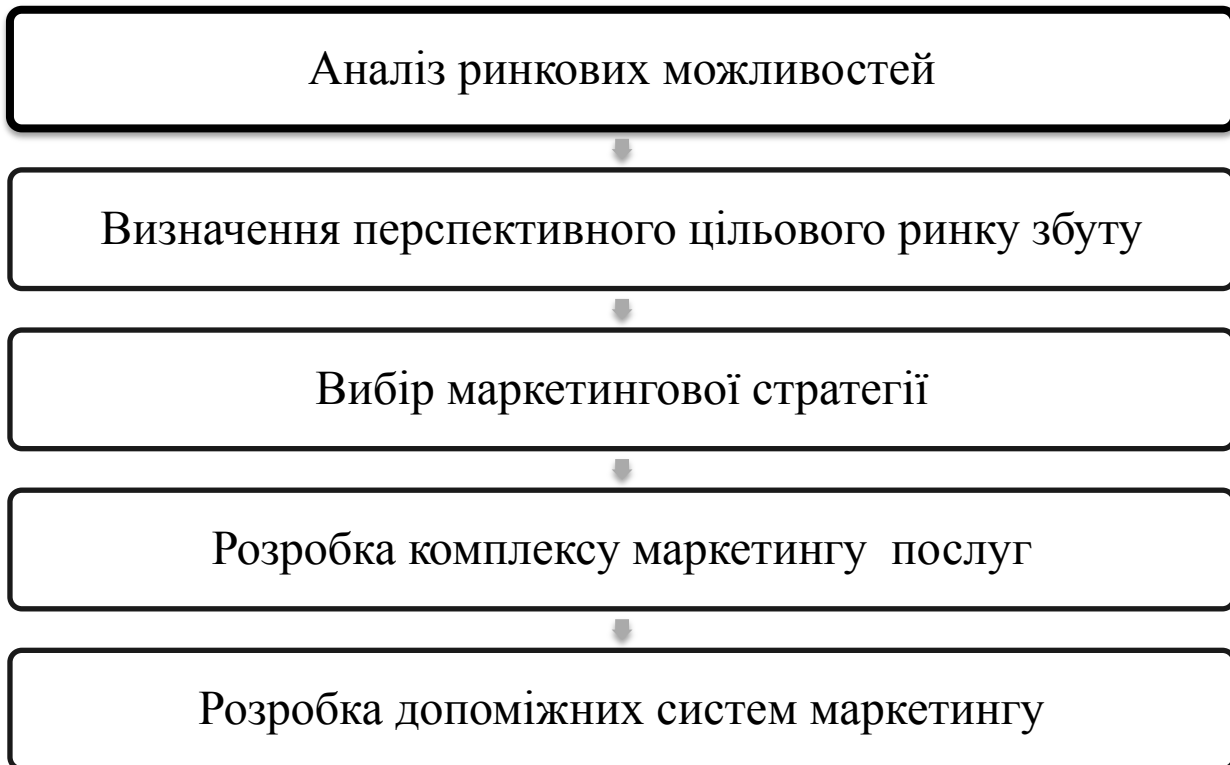

Рис. 4.12 Основні етапи реалізації концепції маркетингу

Маркетингові комунікації – діяльність підприємства (власників садиб, особистих селянських господарств), спрямована на інформування, переконання і нагадування цільовій аудиторії про свої послуги й товари, стимулювання їх збуту, створення позитивного іміджу в суспільстві, налагодження тісних взаємовигідних партнерських стосунків між підприємством і громадськістю.

Можна виділити шість основних інструментів маркетингових комунікацій:

Реклама – платна форма інформаційного впливу на споживача з метою формування мотивів купівлі послуг та товарів.

Реклама в сільському й агротуризмі – емоційно забарвлене інформаційне повідомлення, основною метою якого є підвищення привабливості садиби, району, регіону,

області та підвищення попиту на агротуристичний продукт [77].

Персональний продаж – платна форма усного представлення послуг в процесі бесіди з одним або кількома потенційними покупцями під час їх продажу з метою формування мотивів купівлі певних послуг та партнерами, з метою можливого укладання угод про подальше співробітництво.

Стимулювання збуту – короточасні платні примусові заходи заохочення цільової аудиторії до купівлі послуг й плідного співробітництва.

Пропаганда – безкоштовна, добровільна, особиста форма інформаційного впливу на громадськість з метою її інформування про підприємство, його діяльність та послуги, що надаються.

Паблік рілейшнз (PR) – платна форма особистого чи неособистого інформаційного впливу на громадськість з метою формування позитивного її ставлення до підприємства, його діяльності та послуг, за допомогою засобів масової інформації (Інтернет, радіо, телебачення тощо).

Директ маркетинг – платна форма особистого інформаційного впливу на споживача та партнерів через адресні звернення з метою формування мотивів купівлі певних послуг і товарів, довгострокових взаємовигідних партнерських стосунків, а також залучення їх до діалогового режиму [75,77].

Кожна зі складових системи маркетингових комунікацій в сільському й агротуризмі має свої особливості, але всі вони доповнюють одна одну, створюючи єдиний, цілісний комплекс.

Комплекси маркетингових комунікацій просування агротуристичного продукту суттєво відрізняються у некомерційних організаціях, з одного боку, та в

туристичних підприємствах, що прагнуть прибутку, – з іншого. Перші частіше вдаються до зв'язків із громадськістю, іміджевої реклами й участі у виставках і ярмарках. Комерційні туристичні фірми, натомість, широко користуються всіма засобами маркетингових комунікацій, наведених вище [76].

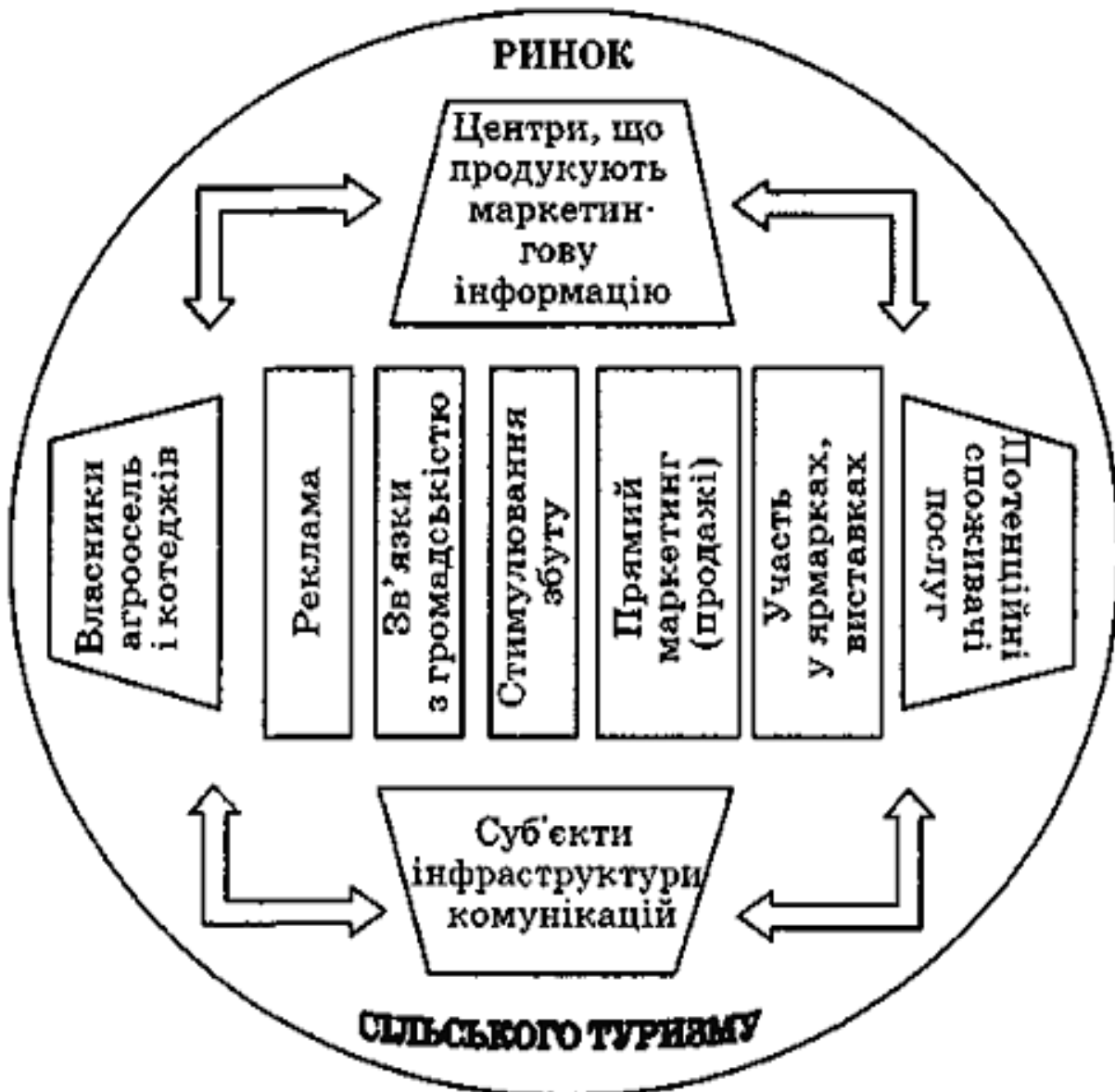

Рис. 4.13 Комплекс маркетингових комунікацій та їх взаємодія з суб'єктами ринку сільського й агротуризму

Для просування створеного продукту на ринку необхідно застосовувати модель реалізації туристичних послуг, яка складається з п'яти основних елементів (рис. 4.14) [77].

Рис. 4.14 Модель реалізації туристичного агропродукту на ринку

Основні ресурси представлено у вигляді трикутника, який поділено на 5 частин, відповідно до кількості елементів. Форма трикутника допомагає наочно зобразити основні складові, без яких неможлива реалізація туристичного продукту, підкреслити залежність кожного наступного елемента від попереднього.

Ринок туристичних послуг функціонує, задовольняючи платоспроможний попит населення, що формується під впливом ряду об'єктивних умов та суб'єктивних чинників.

У сільському й агротуризмі головним виробником товару, що пропонується на ринок, як правило, є власник особистого селянського господарства – сільський господар, а точніше – його сім'я, таким чином сільська родина виступає в якості фірми-виробника.

Ринок сільського (агро) туризму – це сфера задоволення потреб відпочиваючих у послугах, пов'язаних з відпочинком, змістовним проведенням дозвілля чи оздоровленням.

Під **туристичним попитом** розуміють сукупність туристичних благ, послуг і товарів, які туристи схильні придбати за ціною визначеного рівня.

До об'єктивних умов формування туристичного попиту належать: економічні, соціокультурні, психологічні, урбаністичні, політичні, екологічні. Отже, попит на турпродукт формується за умов певного рівня й стилю життя населення, підвладний коливанням, ритм яких задається ресурсними умовами території.

Подібно до туристичного попиту визначається і пропозиція. **Пропозиція на ринку туристичних послуг** – це кількість послуг та товарів туристичного призначення, яку виробники (власники агросадиб) готові продати за певною ціною.

Головними детермінантами пропозиції на туристичному ринку є: доступність ресурсів (праці, капіталу, технологій обслуговування тощо); продуктивність праці; ціни на ресурси.

За походженням туристична пропозиція розділяється на первинну та вторинну. Первинна пропозиція походить від самого виробника туристичних послуг, наприклад, якщо власник агросадиби самотійно реалізує свої послуги.

Вторинна пропозиція – це коли туристичні послуги перепродуються іншими туристичними фірмами (турагенствами), або коли інші туристичні фірми формують з них власний турпродукт.

Таблиця 4.3

**Фактори впливу на рівень попиту та пропозиції
агротуристичних послуг**

№	Фактор	Опис
1	Соціально-економічний	- рівень грошових доходів населення, професійна структура потенційного контингенту туристів; - рівень цін на агротуристичні послуги; - ступінь розвитку індустрії гостинності в певному сільському регіоні.
2	Демографічний	- вікова і статева структура місцевого населення; - місце проживання; - форма зайнятості і місце роботи.
3	Соціально-психологічний	- рівень емоційного стану туристів; - соціальна напруженість у суспільстві; - ментальності тих чи інших прошарків і груп населення щодо прихильностей, інтересів, традицій та звичаїв тощо.
4	Ресурсно-екологічний	- масштаби і рівень забезпеченості тієї чи іншої території рекреаційно-туристичними ресурсами; - стан навколишнього середовища, рівень його забрудненості тощо.
5	Політичний	- відсутність конфліктів (міжнаціональних, міжетнічних); - загальний рівень демократизації суспільства.

У наведеній вище таблиці (табл. 4.3) визначено основні фактори впливу на рівень попиту та пропозиції агротуристичних послуг.

Як і на усіх інших ринках, взаємодія туристичного попиту та пропозиції визначає рівень цін й обсяг реалізованих послуг.

Однією з визначальних характеристик ринку сільського та агротуризму є його структура, зокрема, сегментація.

Сегментація – це поділ ринку на складові, групи чи сегменти, елементи яких досить схожі або відрізняються відносною однорідністю попиту, смаків, уподобань від інших груп (сегментів).

Сегментація ринку сільського (агро) туризму – це виділення груп споживачів ринку, туристичні потреби яких відмінні, унікальні та ідентичні для всіх споживачів даної групи. Елементи майбутнього туристичного продукту (розміщення, харчування, ціна, клас обслуговування) в основному залежать від специфічності потреб сегменту, на який він орієнтований.

Головна мета сегментації – забезпечити адресність агротуристичного продукту. За допомогою сегментації реалізується головний принцип туристичного маркетингу – орієнтація на споживача (потенційних відвідувачів сільської садиби).

Найбільш поширені наступні методи сегментації ринку:

1. *Географічний.* Сегментування за географічними ознаками використовується для вибору регіонів на які буде спрямована реклама.

2. *Демографічний.* Описує деякі особисті характеристики туристів (вік, стать, сімейний стан).

3. *Соціально-економічний метод.* Передбачає виділення сегментів споживачів на основі їх соціальної та професійної приналежності, освіти і рівня доходів.

4. Психографічний. Визначає стиль життя туристів, їх діяльність, інтереси, мотиви.

У сільському й агротуризмі традиційно виділяють кілька найбільш масових напрямків, які відповідають потребам певних цільових груп. Так, можна говорити про існування сімейного сільського туризму, молодіжного, корпоративного, екологічного, риболовного, паломницького, гірськолижного, етнографічного тощо [76,77].

Необхідно також розглядати як окремі цільові групи вітчизняних та іноземних туристів, шкільні групи тощо. Кожен з цих видів має свою специфіку і вимагає від господаря розуміння потреб цільової групи та дотримання певних стандартів обслуговування. Орієнтація на певні цільові групи значною мірою також залежить від структури й особливостей туристичного продукту, що пропонується.

Орієнтуючи свої послуги на задоволення попиту певної цільової групи, варто подумати і про те, яким чином донести інформацію про свої пропозиції саме до цієї категорії споживачів. Як правило, це пов'язано з вибором спеціалізованих рекламних носіїв.

Ефективним методом аналізу ринку є вивчення рекламних пропозицій, що розміщені на різних носіях. Найбільш інформативним та економічно сприятливим з них є Інтернет – де можливо ознайомитись як з місцевим, так і з міжнародним ринками агротуристичних послуг.

Одним з доступних для власника садиби методів вивчення ринку є відвідування спеціалізованих виставок та фестивалів, присвячених сільському туризму. На таких заходах є можливість безпосередньо поспілкуватись з експертами, виробниками послуг та потенційними споживачами. Також є нагода познайомитись зі зразками рекламної продукції, дізнатися про їх ефективність.

Дієвим інструментом маркетингу, що сприяє як розвитку туристичного бізнесу, так і збереженню довкілля є *система екологічного маркування (eco-labeling)* взагалі та екологічного маркування агротуристичної діяльності зокрема.

Господарі сертифікованих об'єктів туризму мають більше можливостей для реклами, а відтак і шансів знайти своїх клієнтів. Сертифікація запроваджується як на національному, так і на міжнародному рівнях організаціями туризму, сертифікації або транснаціональними операторами туристичного бізнесу. За даними SUSTAINABLE TRAVEL INTERNATIONAL на сьогодні національні системи екологічної сертифікації розроблено більше, ніж у 30 країнах.

В Україні діє система екологічної сертифікації «Зелена садиба», що розроблена експертами всеукраїнської Співки сприяння розвитку сільського зеленого туризму та громадським науково-природоохоронним центром «Незалежна служба екологічної безпеки», із залученням фахівців із Польщі.

Знак «Зелена садиба» надається тим власникам агросадиб, які приймають участь у цій програмі за власним бажанням при умові, що їх садиби відповідають установленим вимогам. Цей знак розділяється на три рівні, починаючи за найнижчого (першого) і закінчуючи найвищим (третім) рівнем (Додаток А).

Знак і сертифікат “Зелена садиба” – свідчення того, що садиба відповідає цілому ряду вимог щодо збереження довкілля та підтримки сталого розвитку регіону.

Рис. 4.15 Логотип знаку «Зелена садиба»

Власникам садиб, які отримали відповідний знак самотужки складно здійснювати маркетингові дослідження й позиціонувати себе на ринку туристичних послуг. Саме тому необхідно об'єднувати зусилля шляхом створення відповідних громадських організацій, які спеціалізуються на просуванні якісного агротуристичного продукту та заохочуватимуть потенційних туристів до відвідування тих чи інших садиб, вказуватимуть на типові переваги та принади, пов'язані з природною та етнокультурною спадщиною регіону і традиціями народної гостинності.

Переважно діяльність громадського сектора з питань маркетингу складається з двох частин:

- створення іміджу сільської місцевості або проведення великих рекламних кампаній;
- стимулювання індивідуальних маркетингових зусиль шляхом надання зацікавленим особам грантів, проведення тренінгів та консультацій.

Важливе місце посідає просування послуг в сфері сільського й агротуризму, найбільш ефективними формами якого є [78]:

- прямий продаж нічліжних послуг та послуг харчування власниками сільських агросадиб потенційним

туристам без широкого залучення засобів реклами (характерно для регіонів з наявними природними ресурсами та чітко вираженим туристичним іміджем (гірськолижні, бальнеологічні, оздоровчі курорти тощо);

- просування агротуристичного продукту через локальні господарські структури – кластери сільського туризму та кооперативні об'єднання власників садиб, майстрів з народних промислів і закладів харчування;

- просування агротуристичного продукту через випуск інформаційно-рекламних видань;

- реалізація агротуристичних послуг через посередників (туристичні фірми та агентства).

Сьогодні в Україні практично не проводяться ціленаправлені маркетингові дослідження у сфері сільського й аграрного туризму. Доводиться також констатувати відсутність продуманої системи розповсюдження інформації про агротуристичний продукт, що у кінцевому результаті негативно впливає на можливість встановлення безпосереднього зв'язку між господарем сільської (агро) садиби та потенційним клієнтом.

Важливим завданням залишається встановлення продуктивної маркетингової політики як на державному рівні, так і на рівні окремої садиби з метою подальшого розвитку й популяризації відпочинку в українському селі.

4.5. Стратегічна екологічна оцінка як інструментарій формування сталого розвитку в сфері сільського та аграрного туризму

В останні десятиріччя у світі та Європі все більшого визнання і прихильності набуває концепція багатофункціонального розвитку сільської місцевості та диверсифікації виробничої діяльності й послуг в агробізнесі.

Її сутність полягає в необхідності забезпечення

належних умов для розвитку села та сільського способу життя у декількох напрямках. Розвиток сільського та аграрного туризму є важливим й одним із першочергових напрямів на шляху до реалізації даної стратегії.

Нині все більше уваги приділяється екологічним аспектам економічного розвитку на стадіях прогнозування та планування будь-якої господарської діяльності, а тому впровадження стратегічної екологічної оцінки в сферу сільського й агротуризму є досить актуальним [86,87].

Стратегічна екологічна оцінка (Strategic environmental assessment) – це систематичний процес виявлення та врахування факторів і можливих наслідків стратегій, політик, програм, що розробляються та впроваджуються.

Предметом СЕО, згідно традиційного визначення є політики (стратегії), плани та програми, що у літературі позначаються ППП (PPP – policies, plans, programmes). Усталених визначень цих понять саме в контексті СЕО не існує, проте, виходячи з теорій управління, під політиками, планами, програмами розуміють всю сукупність ініціатив, які можуть виходити за рамки проектів конкретних об'єктів.

В українській практиці такий набір документів прийнято визначати як стратегічний. Як правило, в ППП існують ієрархічні зв'язки – це загальні рішення політики, що є основою для окремих завдань на рівні планів та програм.

У загальному випадку, *предметом* Стратегічної Екологічної Оцінки є:

- закони та інші нормативні акти, у тому числі міжнародні угоди;
- плани розвитку окремих підприємств;
- цільові програми, спрямовані на розв'язання проблем у регіонах;
- територіальні плани та схеми розвитку;
- схеми землекористування.

В сільському й агротуризмі предметом СЕО можуть виступати Проекти Законів України – «Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність», «Про сільський зелений туризм» та «Про сільський аграрний туризм».

Розглянемо історію виникнення та практику міжнародного використання стратегічної екологічної оцінки.

Протокол був розроблений під егідою ЄЕК ООН (Європейська економічна комісія Організації Об'єднаних Націй) як доповнення до Конвенції ЄЕК ООН про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті від 25 лютого 1991 року (Конвенція Еспо).

У широкому змісті Протокол є аналогом Директиви Європейського Союзу 2001/42/ЕС від 27 червня 2001 р. «Про оцінку наслідків деяких планів і програм для навколишнього середовища» (далі – Директива з СЕО), хоча вимоги документів не ідентичні. Для сприяння країнам – членам ЄС у впровадженні зазначеної Директиви Європейська Комісія в 2003 році опублікувала документ «Реалізація Директиви 2001/42/ЕС про оцінку впливу деяких планів і програм на навколишнє середовище» (далі – Керівництво ЄК).

Протокол був прийнятий Надзвичайною нарадою сторін Конвенції Еспо 21 травня 2003 року в Києві (Україна) під час Конференції міністрів «Навколишнє середовище для Європи». Україна, як вже зазначалось вище, підписала Протокол з СЕО, проте все ще не ратифікувала його.

Узагальнюючи, необхідно відмітити, що майже всі країни Європейського Співтовариства, які запроваджують СЕО, не мають чіткої методики її проведення, а власне інструмент перебуває на стадії становлення. Утім, СЕО вважається ефективним і перспективним інструментом, який дає змогу підвищити ефективність планування,

знизити антропогенний вплив на довкілля та є втіленням постулатів збалансованого (сталого) розвитку в життя.

Отже, на міжнародному рівні СЕО є важливим інструментом стратегічного управління, що використовуються при розробці політик, планів та програм й забезпечує системне вирішення екологічних, економічних, соціальних питань.

У практичному аспекті СЕО може бути основою для інтеграції питань охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів (екологічних цілей) в державну й секторальну політики.

СЕО найчастіше використовується в першу чергу як засіб для зниження негативних екологічних наслідків від реалізації запропонованих стратегічних дій. У цьому контексті СЕО в сільському (агро) туризмі може розглядатися як необхідний, механізм сприяння сталому розвитку, важливість якої зростатиме при використанні критеріїв оцінки й визначення реального або остаточного значення екологічних наслідків. Крім того, СЕО може застосовуватися як складова частина інтегрованого управління ресурсами, планування землекористування й оцінки сталості.

Виходячи з цього, СЕО є невід'ємним елементом сучасного стратегічного планування розвитку сільського та агротуризму (рис. 4.16).

Стратегічне планування та прогнозування розвитку сільського й агротуризму – це процес розробки загальної стратегії, концепцій і програми дій, що забезпечує ефективне функціонування й розвиток галузі в майбутньому, регулювання територіально-просторового розміщення об'єктів туристичного комплексу і туристичних потоків, планування розвитку агротуристичної інфраструктури.

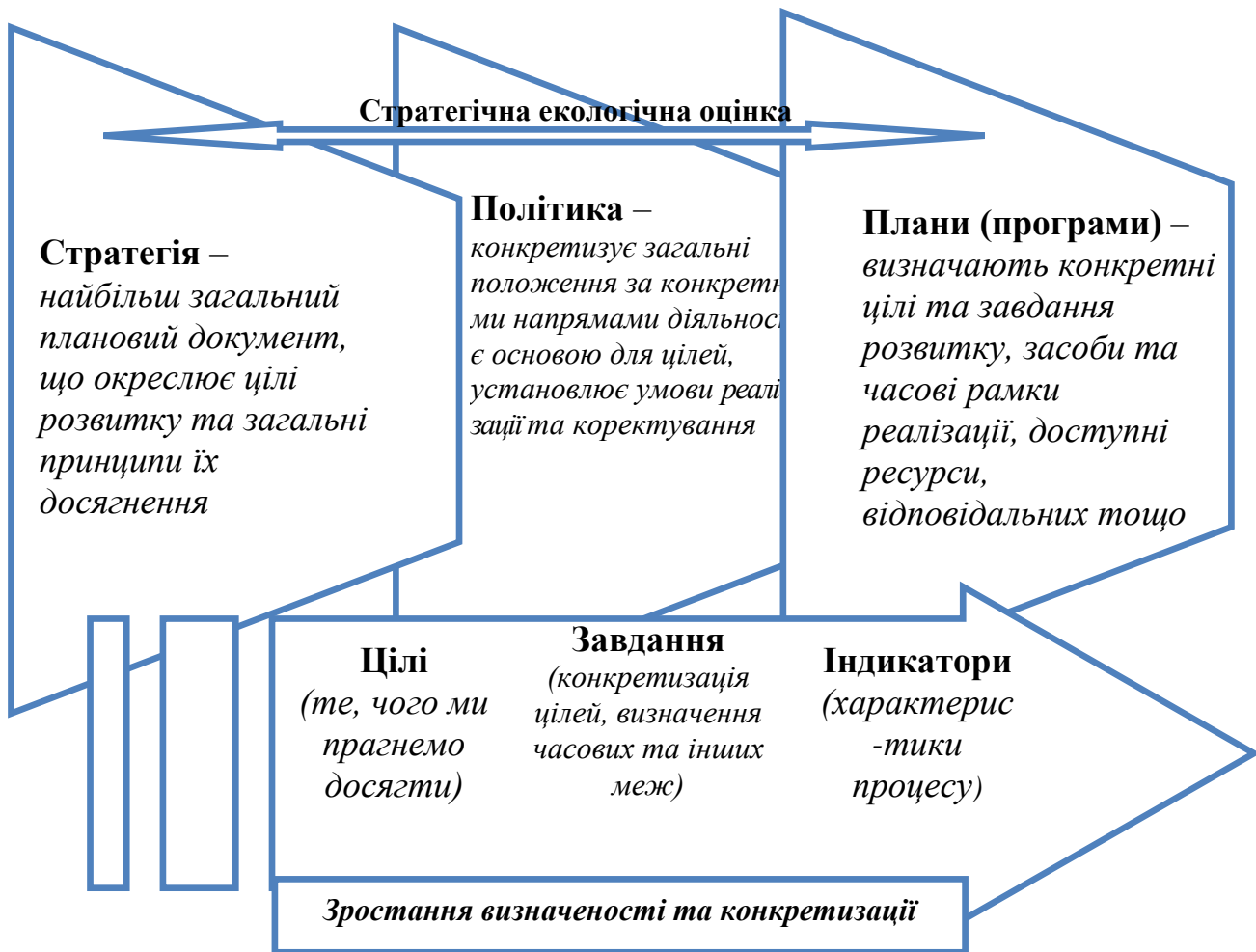

Рис. 4.16 Стратегічне планування в сільському й агротуризмі та місце в ньому СЕО[86]

Стратегічна екологічна оцінка є засобом створення організаційно-правових умов щодо забезпечення еколого-збалансованого розвитку певних видів діяльності суспільства; екологічна оцінка проектів діяльності має завдання визначити вплив запланованої діяльності на довкілля та вивчити дотримання у проекті вимог нормативно-правових актів з охорони навколишнього середовища, зокрема тих, що сформовані за допомогою СЕО.

Будь-яке стратегічне рішення має включати групу заходів щодо збереження та підтримання сприятливих

екологічних умов у межах реалізації проектів. Для екологічного стратегічного проектування використовується процедура ОВНС (оцінки впливу на навколишнє середовище) або СЕО (стратегічної екологічної оцінки).

Оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС) – це процедура врахування вимог екологічного законодавства при підготовці та прийнятті рішень щодо соціально-економічного розвитку суспільства.

ОВНС означає діяльність, направлену на виявлення та прогнозування очікуваного впливу на довкілля й здоров'я людей при реалізації різних проектів, заходів, а також інтерпретацію та передачу отриманої інформації. Основним змістом процесу ОВНС є всебічне врахування екологічних інтересів при прийнятті рішень відносно того чи іншого проекту. Це може бути проект як нової діяльності, так і проект розширення або зміни вже існуючої. ОВНС повинна розроблятися сумісно з технічними, економічними та соціально-політичними оцінками проекту.

Процедура, головні учасники та порядок ОВНС визначається Положенням про ОВНС. Оцінку проводить безпосередньо розробник проекту його обов'язком є врахування екологічних умов та вимог при підготовці документації для проведення екологічної експертизи. Ця документація називається Заявою про оцінку впливу на навколишнє середовище (ЗВНС), у якій повинні розглядатись:

- мета реалізації запропонованого проекту;
- альтернативи діяльності;
- характеристика варіантів у контексті існуючої екологічної ситуації на конкретній території;
- можливі наслідки запропонованої діяльності.

ОВНС направляється на державну експертизу, що її проводить Міністерство екології та природних ресурсів України або його територіальні органи.

Таблиця 4.5

Порівняльна характеристика СЕО, екологічного аудиту, екологічної оцінки

Характеристика	СЕО	Екологічний аудит (ЕА)	ОВНС
<i>Визначення</i>	систематичний процес оцінки наслідків впливу на довкілля та здоров'я населення реалізації ППП	документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта ЕА	діяльність, направлена на виявлення та прогнозування очікуваного впливу на довкілля та здоров'я людей при реалізації проектів, інтерпретація та передача отриманої інформації
<i>Мета</i>	забезпечення високого рівня охорони навколишнього природного середовища, зокрема, здоров'я населення, інтеграція екологічної компоненти у стратегічні та тактичні документи	забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності	врахування вимог екологічного законодавства при підготовці та прийнятті рішень щодо соціально-економічного розвитку суспільства
<i>Форма проведення</i>	Необов'язкова процедура в Україні	Необов'язковий та обов'язковий, у випадках передбачених законодавством	

Характеристика	СЕО	Екологічний аудит (ЕА)	ОВНС
<i>Участь громадськості</i>	Обов'язковий елемент	Необов'язкова	Необов'язкова
<i>Стадія на якій проводиться процедура</i>	На самих ранніх етапах обговорення, створення ППП	Об'єкт починає роботу або вже працює	Отримання дозвільних документів

Зауважимо, що процедура та методи СЕО залежать від стратегічної ініціативи, яка є її основою. Найбільш детально можуть бути проаналізовані та передбачені впливи планів і програм, що визначають параметри майбутніх проектів, наприклад, будівні плани сільських агросадиб, програми розвитку сільського та агротуризму в регіонах України тощо. Підходи, що використовуються в процесах ОВНС, екологічного аудиту можуть бути використані при проведенні СЕО планів і програм нижнього ієрархічного рівня.

Основною метою Стратегічної Екологічної Оцінки в сільському та агротуризмі є:

1. СЕО дозволяє проводити оцінку рішень ще до їх прийняття, а не паралельно з оцінкою деталей за конкретним проектом. Процедура стратегічної екологічної оцінки дає можливість розглянути та обговорити найважливіші альтернативи систематичним, та, певною мірою, відкритим для всіх зацікавлених сторін методом (англ. Stakeholders). Також дозволяє враховувати екологічні фактори на всіх рівнях прийняття рішень, а не тільки на проектному рівні.

2. Врахування впливів, огляд яких на проектному рівні не можливий. Це врахування кумулятивних впливів, таких як забруднення навколишнього середовища в результаті

втілення декількох проектів у межах одного плану або програми.

3. Сприяння збалансованому (сталому) розвитку, адже дозволяє враховувати та коректувати екологічні наслідки політичної, проектної, практичної діяльності на ранніх стадіях, навіть при формулюванні цілей та завдань. У цьому контексті СЕО стратегічних документів є більш важливою, ніж проектною документацією, тому, по-перше, для врахування екологічних наслідків на цьому рівні не існує інших інструментів; по-друге, це зменшує витрати та проведення необхідних процедур оцінки та узгодження на наступних рівнях планування; по-третє, дозволяє зменшити антропогенне навантаження на основі комплексного вирішення проблем [86,87].

Принципи та організація процесу СЕО:

- ініціатор несе відповідальність за проведення процедури, розробку або перегляд ППП;
- процес оцінки повинен починатись на особливо ранніх стадіях, тоді коли це організаційно та технічно можливо;
- масштаби оцінки повинні відповідати масштабам потенційного впливу на довкілля;
- цілі та завдання СЕО формулюють чітко та прозоро;
- необхідно розглянути всі альтернативи та вплив на навколишнє природне середовище у випадку реалізації кожної з програм або не реалізації жодної (так званий нульовий сценарій);
- соціально-економічні та інші фактори необхідно враховувати відповідно до кожного конкретного випадку;
- необхідно передбачати участь громадськості (відповідно до масштабів та значення ППП для території та громади);

- інформація про оцінку, її результати та ухвалені рішення повинна бути відкритою (якщо інше не передбачено відповідно до вимог чинного законодавства щодо конфіденційності та секретності інформації);
- моніторинг та оцінка результатів упровадження ППП, у тому числі за наступними ініціативами, розроблені як розвиток, доповнення чи заміна прийнятих документів.

Важливим завданням є пошук механізмів, що забезпечуватимуть незалежну оцінку процесу СЕО її відповідність вимогам, ефективність.

Загалом виділяють наступні критерії якості матеріалів СЕО і документація повинна включати:

- опис компонентів навколишнього середовища, на які прямо чи опосередковано вплине (або впливає) реалізація ППП, враховуючи транскордонні аспекти. На особливу увагу заслуговують цінні, рідкісні чи зникаючі компоненти довкілля;
- аналіз цілей і завдань ППП, що пов'язані з впливом чи використанням навколишнього середовища та сталим розвитком територій, пропозиції щодо змісту, значення критеріїв, оцінки наслідків та альтернативні варіанти реалізації;
- оцінку потенційних впливів, у тому числі кумулятивних, рівень деталізації повинен забезпечити проведення оцінки плану та подальшого прийняття рішень;
- рекомендації з використання результатів СЕО в ході подальших екологічних оцінок, екологічного аудиту окремих проектів, що розроблятимуться або виконуватимуться в ППП;

- опис і роз'яснення методів, що використовувались при проведенні СЕО та вказані результати участі громадськості.

Організації та персонал, які беруть участь у процесі Стратегічної екологічної оцінки. У зв'язку з тим, що законодавчі, інституційні та процедурні заходи для реалізації процедури СЕО відрізняються в країнах Європи та світу, виникають деякі розходження в деталях з добором персоналу та організацій, які беруть участь у діяльності, пов'язаній з різними етапами здійснення СЕО. Але для різних країн основний набір категорій персоналу та організацій співпадає з тим, що зазначений.

Основні зацікавлені групи, які входять до процесу СЕО: ініціатор діяльності, компетентні органи влади, природоохоронні органи, консультаційні організації, громадськість.

Ініціатор діяльності – це організація, відповідальна за ініціювання або розробку політики, плану або програми (ППП). У ролі такої організації може виступати приватна компанія, наприклад, власники агробізнесу, консорціум з приватних або громадських організацій, таких як селищні громади, регіональна рада, яка репрезентує декілька місцевих органів.

Компетентні органи влади – найчастіше це уряд або урядові організації, відповідальні за розробку PPP. Компетентні органи влади та ініціатор діяльності найчастіше це одна й та ж сама організація.

Природоохоронні органи надають інформацію та консультації як невід'ємну частину процесу СЕО. Ці органи можуть репрезентуватись відповідними місцевими природоохоронними органами влади, місцевими екологічними владними структурами, організаціями з регулювання та контролю за забрудненнями.

Консультаційні організації, науково-дослідні інститути, університети повинні надавати підтримку ініціатору діяльності, компетентним органам влади або іншим консультаційним організаціям у здійсненні певної дослідної діяльності у процесі СЕО.

Громадськість. Директива та Протокол з СЕО визнають участь громадськості та проведення консультацій як необхідний і невід’ємний елемент процесу СЕО. Існуючі тенденції в практиці стратегічної екологічної оцінки вказують на необхідність проведення даних процедур на ранніх стадіях процесу СЕО, як на формальній, так і на неформальній основі [86].

Таблиця 4.6

Організації, які потенційно можуть бути включені в реалізацію процедури СЕО (приклад)

Зацікавлені групи	Назва організації
Ініціатор	Міністерство культури України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство інфраструктури України
Компетентні органи	Кабінет Міністрів України, Центральні органи виконавчої влади з питань економічної політики, інші органи виконавчої влади, Рада Міністерств Автономної Республіки Крим, Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування
Природоохоронні органи влади	Міністерство екології та природних ресурсів його місцеві представництва
Консультаційні організації	Український науково-дослідний інститут екологічних проблем, ЕІА Центр у Харківському національному університеті, Українська екологічна академія
Громадськість	НУО „ЕкоПраво”, „Мама-86”, „Зелений світ”, Національний екологічний центр

Набір організацій, які беруть участь у процесі СЕО є варіативним, тип персоналу теж буде змінюватись залежно від робіт з СЕО, які необхідно виконати. Типовий набір персоналу, залученого до процесу виконання СЕО приведено у таблиці 4.6.

Персонал, залучений до процесу СЕО:

- генеральний менеджер – людина, яка є відповідальною за рішення стратегічного рівня в організації – ініціатора діяльності;

- вибрані представники – люди, репрезентуючи компетентні органи, які будуть впроваджувати результати досліджень СЕО та результати консультацій;

- головний адміністратор – людина, яка представляє всі типи організацій (ініціатор, компетентні органи влади, природоохоронні органи, громадськість), яка бере участь у вирішенні усіх важливих питань, переважно не технічного профілю, в реалізації процесу СЕО. Коло завдань може включати надання порад з законодавчих та процедурних вимог СЕО, участь в організації діяльності щодо залучення громадськості;

- менеджер СЕО проекту – людина, яка є відповідальною за координацію та менеджмент, успішне виконання цілого ряду завдань, що виникають на різних стадіях СЕО процесу;

- технічний персонал – люди, які проводять експертні дослідження СЕО (наприклад, оцінювання впливу на атмосферне повітря) та допомагають у технічному оцінюванні, аналізі результатів екологічної оцінки;

- органи перевірки СЕО – апеляційні органи, створені групи перевірки та контролю;

- екологічні групи та зацікавлені особи – люди, які включені в діяльність за участю та залученням громадськості в процес СЕО.

Розподіл праці, розмір, склад команди є варіативним. Згідно з вивченнями європейських експертів, більшу частину часу працює внутрішній персонал, але необхідно брати до уваги затрати часу на роботу наглядових та контролюючих груп, консультантів, запрошених експертів.

Витрати, необхідні для реалізації SEO. Виходячи з результатів досліджень, які проводились у певних країнах ЄС, була отримана наступна інформація відносно витрат, необхідних на реалізацію процедури SEO.

Основні витрати, пов'язані з використанням часу внутрішнього персоналу, оплатою консультацій та порад експертів, громадськими слуханнями й публікаціями. З цих витрат оплата праці персоналу та консультації займають приблизно 90% з усіх затрат, потрібних на проведення SEO [86].

Лише деякі громадські органи реєструють затрати часу персоналу, тому досить важко визначити реальну суму витрат на проведення SEO. Деякі респонденти підкреслюють, що не є правильним проводити розмежування між роботою, яка формує екологічно-вразливий план, і процесом SEO та екологічного оцінювання, який супроводжує його. Якщо план готується зі знанням порад та принципів сталого розвитку та екологічних Директив ЄС, то більшість службовців повинні робити внесок в роботу SEO, як частину їх постійних, щоденних обов'язків.

Приклади свідчать про те, що впровадження SEO в планування регіонального або місцевого землекористування може збільшити витрати на 5-10%, хоча проаналізований досвід вдалої практики SEO показує, що в більшості випадків витрати зросли менш, ніж на 5%. Деякі масштабні вивчення, які складають регіональний процес планування можуть зажадати більших витрат.

Загальні витрати на процедуру СЕО залежать від: масштабу, в якому політика, план або програма прагне досягнути цілей сталого розвитку та наявності допоміжних досліджень, інформації щодо існуючої ситуації, яка може значно зменшити витрати СЕО.

Не зважаючи на те, що всі ці витрати можуть бути визначені відносно до реалізації процесу СЕО, має бути наголошено, що, виходячи з аналізу близько 20 ситуативних прикладів з практики ЄС, процедура СЕО використовується організаціями, як логічне продовження їх процесу стратегічного планування і збільшення витрат розглядається в якості незначної додаткової величини до загального масштабу інвестицій у розробку відповідної політики, плану або програми.

Процедура СЕО може вимагати невеликих витрат на початку своєї реалізації, а потім значно зрости або навпаки. В останні тижні або місяці виконання проекту можуть виникнути несподівані витрати, особливо, якщо заключний звіт ще в процесі підготовки. Рекомендується планувати в розкладі виконання проекту несподівані обставини та неминучі кризові ситуації.

В українській практиці ОВНС виконується за договірною ціною. Орієнтовна вартість розробки ОВНС визначається через ціну експертизи проектної документації. Очевидно, що вартість розробки ОВНС не може бути менше вартості його експертизи в СЕС і Державних управліннях екобезпеки. Існують норми Кабінету Міністрів України щодо визначення вартості екологічної експертизи і норми Держбуду України щодо визначення витрат на експертизу у відсотках від вартості проектної документації. Відповідно до цих норм орієнтовна вартість розробки ОВНС на перед проектних етапах складає 8,1-35,0% вартості передпроектної документації, а на стадії проекту – 4,6-20,0 %.

Якщо в інвестиційному процесі розробка ОВНС виконується один раз, її орієнтовна вартість залежно від складності робіт може становити 14,5-63,0 % витрат на інвестиційну документацію.

Процес СЕО відповідної якості інформує планерів, людей, які приймають рішення та громадськість відносно сталості стратегічних рішень, пропонує пошук найкращої альтернативи та забезпечує процес прийняття рішень на демократичній основі. Це підвищує компетентність прийнятих рішень та призводить до більш економічно-вигідних, ефективних екологічних оцінок на проектному рівні.

Зауважимо, що методично стратегічна екологічна оцінка частково пов'язана з традиційними системами оцінки антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, хоча деколи ґрунтується на їх інструментарію.

У таблиці 4.7 наведена порівняльна характеристика методів та інструментів, що використовуються для СЕО згідно з практикою Європейського Співтовариства та тих, що можуть бути запозичені з вітчизняної практики оцінки впливу на навколишнє природне середовище [86].

Таблиця 4.7

Огляд міжнародних та українських методів стратегічної оцінки

Стадії СЕО	Інструменти/ заходи, згідно з Протоколом по СЕО	Аналоги
Скрінінг:	<ul style="list-style-type: none"> - визначення в Протоколі плану або програми (стаття 2.5); - список типів планів та програм, які завжди є об'єктом СЕО; - стаття 4 та додатки I, II Протоколу; - стаття 5 та додаток III Протоколу 	<p>перевірочні листи проектного рівня використовуються для того, щоб визначити чи повинен проект проходити через процедуру ОВНС, і чи є він об'єктом державної екологічної експертизи</p>
Визначення масштабу:	<ul style="list-style-type: none"> - стаття 6 Протоколу; - консультації з природоохоронними органами та органами охорони здоров'я 	<p>підготовка технічного та економічного обґрунтування проекту (не використовується для ЕОП/СЕО проектів, але методологічно досить близька)</p>

Стадії СЕО		Інструменти/ заходи, згідно з Протоколом по СЕО	Аналоги
Екологічна доповідь:	визначення відповідних екологічних цілей	огляд політики та законодавства	немає аналогів
	опис існуючої ситуації	<ul style="list-style-type: none"> - огляди місцевої екологічної якості; - тенденції головних екологічних та пов'язаних зі здоров'ям індикаторів; - причинно-наслідковий (регресійний) аналіз 	добре розвинена практика збору вихідної інформації та підготовка звіту; можливо, основний акцент має бути зроблений на те, щоб більше зорієнтувати цю стадію на стандарти СЕО
	визначення впливів	<ul style="list-style-type: none"> - формальні/неформальні перевірочні листи; - дерево рішень; - сітки ефектів; - матриці 	специфічна проблема української методології – практика визначення всіх потенціальних впливів дуже добре розвинена, але питання пріоритетності вирішується не досить

Стадії СЕО	Інструменти/ заходи, згідно з Протоколом по СЕО	Аналоги
		ефективно
розробка альтернативних варіантів	розробка сценарію	аналогі відсутні
детальна оцінка	<ul style="list-style-type: none"> - експертна оцінка; - порівняльний аналіз ризиків; - ГІС; - прогнозні та імітаційні моделі 	добре розвинена зі значним наголосом на «технократичну» основу (перевага віддається ГІС, моделюванню, експериментам)
порівняння ключових варіантів для прийняття рішення	<ul style="list-style-type: none"> - аналіз критеріїв; - аналіз витрат; - аналіз ефективності витрат; - опис ключових переваг, проблем та ризиків 	практика використання для екологічної оцінки досить обмежена, втім широко використовуються для економічної оцінки
Участь громадськості:	<ul style="list-style-type: none"> - навчальне та інформаційне забезпечення (брошури, інформаційні листи, виставки, національні газети, реклама, телебачення 	методи в основному розвиваються специфічними зацікавленими групами (НУО) та варіюють від

Стадії SEO	Інструменти/ заходи, згідно з Протоколом по SEO	Аналоги
	<p>та радіо, відео, візити на ділянки, екскурсії);</p> <ul style="list-style-type: none"> - інформаційний зворотній зв'язок (виставки, телефонні лінії, Інтернет, громадські зустрічі, інтерв'ю, анкетування); - залучення та консультації (семінари, фокусні групи, форуми); - розширене залучення (Громадські групи, конференції, планування для громадських присяжних) 	інформаційного забезпечення до залучення й консультацій)
Консультації з органами влади:	<ul style="list-style-type: none"> - отримання письмових коментарів відносно запропонованої доповіді; - наглядові групи; - фокусні групи; - інтерв'ю; - консультаційні комітети; 	практика та методи не розвинені

Стадії СЕО	Інструменти/ заходи, згідно з Протоколом по СЕО	Аналоги
	- Інтернет дискусії та форуми	
Транскордонні консультації:	- розробка односторонніх та двосторонніх угод; - використання односторонніх та двосторонніх угод для врегулювання ЕСПО Конвенції на спеціальній цільовій основі	практика та методи не розвинені

На основі проведеного дослідження виявлено, що серед основних вимог до стратегічної екологічної оцінки в сільському й агротуризмі слід виділити такі:

- СЕО повинна ґрунтуватись та розроблятись на ключових проблемах та завданнях сталого розвитку;
- СЕО має надавати необхідну, відповідну та практичну інформацію щодо витрат коштів та часу;
- СЕО підзвітна і проводиться фахівцями з високим рівнем професіоналізму, документує та обґрунтовує проблеми, завдання сталого розвитку;
- СЕО ініціюється та контролюється зацікавленими особами, обов'язково розглядається внесок громадськості та її потреби, забезпечується доступ до відповідної інформації в процесі розробки ППП;
- СЕО повинна повторюватись, бути частиною постійного циклу прийняття рішень, ініціюватись у майбутнє планування шляхом потенційного корегування стратегічних рішень;

- СЕО орієнтується на цілі сталого розвитку, підтримуючи проактивний процес планування, який ініціюється цілями та цінностями;
- СЕО повинна бути гнучкою й адаптивною до процесу планування, окремо від екологічних аспектів враховувати економічні та соціальні;
- СЕО має стати інструментом, який контролюватиме належне управління якістю довкілля.

Отже, стратегічна екологічна оцінка – це процес забезпечення найбільш повного врахування екологічних пріоритетів, особливо, пов'язаних зі здоров'ям населення у стратегічних планах, програмах соціально-економічного розвитку.

Стратегічна екологічна оцінка (СЕО) – це новий інструмент, відмінність якого від усіх попередніх інструментів і механізмів, що використовувались у практиці планування та управління, полягає в тому, що така оцінка дає можливість виявити потенційні екологічні обмеження, проблеми або конфлікти з використання ресурсів території на стадії планування, дозволяє скоригувати стратегічні документи ще на стадії їх розробки з урахування кумулятивних ефектів й наслідків дії вже прийнятих і реалізованих програм [86].

Необхідність та ефективність запровадження стратегічної екологічної оцінки в систему планування повинна підтверджуватись відповідними економічними розрахунками. У дослідженні було запропоновано ряд показників (табл. 4.8), спектр яких може бути розширений.

Таблиця 4.8

Показники ефективності проектів із СЕО

Показники ефективності	Варіант визначення	Загальна формула
Проекту в цілому (економічної)	Метод поточної вартості (NPV)	$\frac{CIF_t}{(1+R)^t} - \frac{COF_t}{(1+R)^t}$ CIF _t – вхідний грошовий потік; COF _t – вихідний грошовий потік; R – ставка дисконтування; T – час розробки та узгодження проекту
Суспільної	Зміна валового продукту на душу населення (до і після проекту)	$\frac{VRP}{N}$ ВРП – валовий регіональний продукт, N – кількість населення в регіоні
Екологічної	Зменшення навантаження на навколишнє природне середовище	$\frac{V_{забр}}{K_{НПС}} - \frac{P_{НПС}}{K_{НПС}}$ V _{забр} – сума екологічних зборів та штрафів за порушення природоохоронного законодавства; K _{НПС} – витрати на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення; P _{НПС} – поточні витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів

Вважаємо, що порівняння ефективності проектів з використанням СЕО та без нього або лише розрахунків ефективності одного варіанта проекту достатньо проводити за трьома основними складовими: економічною, суспільною та екологічною. Наведені формули для розрахунку вибирались на основі аналізу доступності інформації для підрахунку, аналізу досвіду реалізації та оцінки проектів із елементом СЕО та розповсюдженості використаних підходів.

Для економічної оцінки ефективності проекту за умов використання стратегічної екологічної оцінки пропонуємо використовувати метод поточної вартості, заснований на визначенні чистого дисконтованого доходу, що виступає показником інтегрального економічного ефекту проекту. Чистий дисконтований дохід NPV (Net Present Value) розраховується, як різниця дисконтованих грошових потоків і платежів, що виникають під час розробки та затвердження проекту.

$$\text{NPV} = \sum_{t=0}^T \frac{CIF_t - COF_t}{(1+R)^t}$$

де CIF_t – надходження грошових коштів, пов'язаних з розробкою проекту, в момент часу t (вхідний грошовий потік);

COF_t – платежі, пов'язані з розробкою, затвердженням та узгодженням проекту, в момент часу t (вихідний грошовий потік);

R – ставка дисконтування, прийнята для оцінки;

T – час розробки та узгодження проекту.

Позитивне значення NPV свідчить про доцільність ухвалення рішення про фінансування й реалізацію проекту, а при порівнянні альтернативних варіантів вкладень економічно вигідним вважається варіант з найбільшою величиною чистого дисконтованого потоку.

Для оцінки суспільної ефективності проекту пропонуємо використовувати показник зміни валового

продукту на душу населення (до і після проекту). Зауважимо, що залежно від масштабу проекту слід використовувати валовий національний продукт, або розглядати валовий регіональний продукт декількох регіонів. Слід також розуміти, що суспільну та екологічну ефективність можна розрахувати до реалізації проекту лише на основі екстраполяції даних за аналогічними проектами.

У сучасних умовах, можливо повністю розкрити показники ефективності, лише за рахунок вже реалізованих проектів із використанням СЕО [86].

Зменшення (зниження) навантаження на навколишнє природне середовище можливо оцінювати за впровадженням конкретних цілей, за економією ресурсів за рахунок скорочення обсягів сировини, що використовується, вторинного використання тощо, за кількістю штрафів і зборів за витратами підприємств, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища.

У підсумку зазначимо, що проведення стратегічної екологічної оцінки має не тільки економічний ефект (у тому числі за рахунок економії часу та засобів на погодження та отримання дозволів), але і суспільний, екологічний, соціальний, кумулятивні ефекти. Зокрема, передбачена оцінкою процедура залучення зацікавлених сторін до обговорення проблем та перспектив матиме довгостроковий позитивний ефект, через створення суспільної обізнаності, підвищення небайдужості, кращого висвітлення проблем території та інше.

Вважаємо, що впровадження стратегічної екологічної оцінки в практику розвитку сільського й агротуризму сприятиме зниженню антропогенного навантаження через комплексне використання ресурсів і компромісне розв'язання проблем збереження довкілля та економічного розвитку суспільства.

4.6. Бізнес-планування в сільському й агротуризмі

Обов'язковою умовою ефективного управління всіма аспектами агротуристичної діяльності являється бізнес-планування.

Бізнес-план або, іншими словами, проект розвитку – план початку підприємницької діяльності, концепція бізнесу, відображає вихідну стратегічну ситуацію і перспективу розвитку справи.

В бізнес-плані передбачені у взаємозв'язку:

- бізнес-ідея,
- філософія діяльності агросадиби,
- специфіка положення сільської агросадиби на ринку туристичних послуг,
- стратегічна мета агросадиби і розроблений на її основі план її розвитку.

Бізнес-план – це важливий інструмент, з допомогою якого можна переконати майбутніх ділових партнерів або інвесторів в рентабельності та перспективності проекту.

Бізнес-план потрібен для:

1. створення сільської (агро) садиби (start-up);
2. пошуку інвесторів;
3. об'єднання підприємств;
4. придбання і продажу підприємства;
5. кредитного, лізингового, інвестиційного і проектного фінансування;
6. залучення більшої кількості відвідувачів;
7. залучення висококваліфікованих кадрів та фахівців.

Намір розпочати діяльність у сфері сільського та агротуризму мусить бути викладений у формі письмових розрахунків, тобто у бізнес-плані господарської діяльності. Це документ, що має як зовнішню функцію (презентація своїх планів споживачам та інвесторам, підстава для отримання фінансових ресурсів), так і внутрішню (стає знаряддям успішного керування підприємством) [88].

Бізнес-план повинен передбачати такі типові розділи:

1. Цілі і завдання.
2. Характеристику індивідуального господарства (власник, господарські ресурси, можливість виробництва).
3. Характеристику підсобного підприємництва (вид продукції (послуг), для кого вони призначені, яким чином буде організовано надання послуг, витрати, пов'язані з початком справи).
4. Інвестиції у господарство і сферу агротуристичних послуг (напрямок та величина сільськогосподарської продукції, наявні туристичні послуги й кошти).
5. Управління (підготовка і досвід задіяних у справу).
6. Аналіз ринку продукту чи послуг (детальний опис, ціна, реклама, розповсюдження, продаж, ринок діяльності, конкуренція),
7. Аналіз переваг і недоліків, можливостей і перешкод діяльності.
8. Фінансовий аналіз (баланс основних засобів, господарські результати, рух готівки).

Типова структура бізнес-плану суб'єкта агротуристичного бізнесу як основної форми підприємництва:

1. Характеристика суб'єкта господарської діяльності → джерела інформації: статут, статутний капітал, установчий договір.
2. Економічна оцінка галузі туристичного сектора певного регіону (готельне господарство, санаторно-курортне господарство, інші рекреаційні пансіони, турпосередники тощо) → джерела інформації: щорічні (щоквартальні) статистичні матеріали.
3. Характеристика власної продукції.
4. Аналіз потенційного ринку → джерела інформації: матеріали макроекономічного моніторингу, кон'юнктури ринку.

5. Аналіз конкурентів → джерела інформації: сукупність оприлюднених статистичних матеріалів (техніко-економічних показників діяльності конкурентних туристичних закладів). Оцінка потенційних конкурентів.

6. Маркетинговий план → джерела інформації: матеріали маркетингових досліджень ринку.

7. Планування структури й обсягів надання турпослуг → джерела інформації: техніко-технологічна характеристика підприємства, виробничо-обслуговуючі потужності, основні фонди, кошторис витрат на організацію виробництва, балансові розрахунки планово-економічного відділу та бухгалтерії.

8. Забезпечення основними видами ресурсів → джерела інформації: матеріали енерго- та трудомісткості виробництва, договори з підрядниками, компаньйонами, організаціями туристичної інфраструктури, територіальний ресурс, його рекреаційна місткість, пропускна здатність, природна, культурна, ринкова цінність і туристична освоєність.

9. Організаційна форма та управління діяльністю (організаційний план) → джерела інформації: організаційна структура, плани трудових ресурсів і фонду оплати праці.

10. Фінансовий план → джерела інформації: документація фінансового і планово-економічного відділу (кошториси, баланси, обіг грошової маси, прибуток та його розподіл тощо).

11. Юридичний план → джерела інформації: статут, установчий договір агротуристичної організації.

12. Оцінка ризиків → джерела інформації: документація про реальні втрати внаслідок організації діяльності цим підприємством та його конкурентами.

13. Гарантійні зобов'язання перед інвесторами → джерела інформації: юридична документація.

14. Якісна характеристика унікальних туристично-рекреаційних ресурсів та популярності регіону діяльності серед основних категорій потенційних споживачів агротуристичних послуг.

У випадку інвестицій в туризм на сільських територіях, бізнес-план повинен передбачати графік повернення кредиту, а також факт, що вкладені кошти в розвиток туристичного продукту і його рекламу можуть обернутися і давати прибуток щонайменше через три роки.

Таким чином, бізнес-план потрібен господарям не лише для отримання кредиту, але, насамперед, для власних потреб.

План господарювання (бізнес-план), що передбачає різнопланові елементи сільського туристичного підприємництва, має містити реальну оцінку господарського потенціалу. Тільки в цьому випадку він стане надійним провідником у діяльності і знаряддям для оцінки її успіху.

У бізнес-плані агротуристичної діяльності необхідно звернути особливу увагу на детальний аналіз маркетингового комплексу (оцінка ринку). Крім того, існує необхідність відповісти на такі запитання:

1. Маркетингові цілі (чого ми хочемо досягти: зростання продажів, зміни споживацької чи сезонної структури продажів, увійти з новим продуктом чи послугою, опанувати ринок тощо).

2. Шанси і загрози (сприятливі умови і перешкоди для діяльності у сільському туризмі).

3. Конкуренція (ким є наші найбільші конкуренти, яка їхня частка у ринковому сегменті, в який ми претендуємо ввійти).

4. Недоліки конкурентів (у чому їхня слабкість).

5. Переваги конкурентів (подати сильні сторони конкурентів, чим саме вони загрожують нашому бізнесу).

6. Власні недоліки (недоліки власної справи, що є небажаним чи ще нереалізованим).

7. Власні переваги (є переваги власної справи).

8. Постачальники (чи знаєте Ви потенційних постачальників продукції та послуг, чи укладено з ними відповідні партнерські угоди або принаймні декларації про наміри співпраці).

9. Недоліки постачальників (які є слабкі сторони постачальників, що загрожують Вам з їхнього боку).

10. Переваги постачальників (чому я впевнений у своїх постачальниках).

11. Споживачі (ким будуть споживачі моїх послуг).

12. Недоліки споживачів (перелічіть слабкі сторони своїх клієнтів, у чому полягає загроза з їхнього боку).

13. Переваги споживачів (перелічіть сильні сторони своїх клієнтів, чому є впевненість, що продукт їх зацікавить).

14. Розміри ринку (визначити обсяг і географію ринку збуту).

15. Виробничі потужності (пропускний потенціал сільської (агро) садиби тощо).

16. Клієнти (яку кількість клієнтів можна очікувати).

17. Мотивація інвестиції (чому я вважаю, що продукт здобуде достатньо великий ринок збуту).

18. Розвиток підприємництва (плани щодо подальшого розвитку через зростання продажу, збільшення видів послуг тощо) [88].

Послідовність підготовки бізнес-плану організації агротуристичної справи у сільській місцевості показано нарис. 4.17.

При складанні бізнес-плану агротуристичного підприємства слід врахувати відмінність туристичної послуги від товару а саме:

1. Невловимість, невідчутність, нематеріальний характер послуг.

2. Невід'ємність процесів виробництва та споживання послуг.

Також велика увага приділяється аналізу ризику. Для суб'єкта агротуристичного бізнесу найбільш серйозними є зовнішні ризики, які можуть бути пов'язані з настанням форс-мажорних подій, або різкому падінню попиту на поїздки в певному напрямі. При аналізі ризиків проводиться оцінка чутливості основних показників діяльності агросадиби (прибуток, річний чистий потік грошових коштів) по відношенню до змін таких параметрів як кількість клієнтів, вартість послуг тощо.

Таким чином, власники сільських агросадиб повинні розробляти план господарювання (бізнес-план), що передбачає різнопланові елементи сільського туристичного підприємництва. До розробки планів з питань розвитку сільського туризму слід залучати інформованих осіб з приватного сектора, громадських організацій, місцевих адміністрацій.

Розвиток сільського й агротуризму повинен відбуватись паралельно з розвитком інфраструктури, що згодом дозволить сформувати ефективне бізнес-середовище у районах та підвищити загальний рівень економічного розвитку.

Рис. 4.17 Етапність складання бізнес-плану організації агротуристичного бізнесу

4.6.1. Приклад бізнес-плану «Організація комплексного туристичного обслуговування в сфері сільського (агро) туризму»

Організаційно-правова форма: ПП (приватний підприємець).

Вартість проекту: **75 тисяч гривень** (сума необхідна для організації підприємницької діяльності).

1. Сутність майбутнього проекту.

Сільський та агротуризм – одні із напрямків відпочинку та організації дозвілля в сільській місцевості, під час якого туристи обов'язково проживають в сільській агросадибі, ведуть сільський спосіб життя, допомагають господарям у веденні сільськогосподарських робіт та догляді за тваринами, знайомляться з традиціями та обрядами тощо.

Туристи мають змогу відчутися смак сільського життя, насолодитися відпочинком у тиші та спокої.

Продукція – заплановані обсяги виробництва та реалізації

Метою проекту є розвиток сільського й аграрного туризму, створення в регіоні сільської агросадиби для організації відпочинку та дозвілля туристів, гостей регіону на комерційній основі.

Розвиток туризму планується реалізувати на базі двокімнатного сільського будиночку, в якому створені всі необхідні умови для прийому та проживання туристів. Також є місце для паркування машин, гарний під'їзд до будинку. Садиба ізольована від самого села, знаходиться поблизу лісу та невеличкого озера.

Для забезпечення різноманітного відпочинку відпочиваючих, проектом передбачається створення єдиного комплексу послуг, які включають в себе:

- купання та риболовля в озері;
- екскурсійні пішохідні та кінні прогулянки лісом, навколо озера (одноденні та багатоденні з ночівлею);

- організація збору грибів, лісових ягід, рослин та польових квітів;
- послуги сауни та бані;
- організація пікніку на природі;
- участь в сільськогосподарських роботах (доїння та годівля корови, заготівля сіна, догляд за городом, кормління курей, збір яєць тощо);
- знайомство з місцевими обрядами та звичаями.

2. Промисловий план

Опис промислового процесу

Організація прийому туристів, їх розміщення та харчування в агросадибі. Проведення з відпочиваючими розважальних та інформативних заходів. Забезпечення харчування лише власноруч вирощеними, екологічно чистими продуктами.

З метою організації знайомства з регіоном планується організація екскурсії по місцевим пам'яткам історії та культури.

3. Фінансовий план

Джерело фінансування та їх використання на підприємницьку діяльність

Для започаткування бізнесу необхідні затрати на будівництво сауни та бані, купівлю необхідного інвентарю, обладнання та рекламу.

Джерелами фінансування для відкриття даного бізнесу мають бути:

- субсидії від держави у розмірі 58 800 гривень;
- особисті кошти у розмірі 16 200 гривень.

В таблиці 4.9. детально показані затрати на реалізацію даного проекту у гривнях, також показано на що конкретно будуть витрачені кошти, отримані від держави.

Таблиця 4.9

Затрати на реалізацію проекту

№	Найменування сировини/обладнання	Кількість	Ціна за одиницю	Оплата за рахунок субсидії	Оплата за рахунок власних коштів
	Брус	6,5 м ³	5800	36800	900
	Пиломатеріал	4 м ³	5500	2200	-
	Шифер	10 листів	240	-	2400
	Цемент	4 мішки	250	-	1000
	Фарба	10 кг	140	-	1400
	Фарба	2 кг	250	-	500
	Посуд	комплект	2000	-	2000
	М'який інвентар	комплект	2000	-	2000
	Реклама	-	-	-	6000
	Всього	-	-	58800	16200
		75 000 гривень			

4. Висновки

Проведені фінансові розрахунки показали, що представлений проект може бути реально реалізований, за умови отримання субсидування з боку держави у розмірі 58 тисяч 800 гривень. Строки окупності проекту будуть досить малі, проте точки беззбитковості планується досягти вже через 3-4 місяці від початку намічуваної діяльності.

5. ЕКОЛОГІЧНА ПАСПОРТИЗАЦІЯ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

5.1. Методика створення та роль екологічної паспортизації для сталого розвитку туризму в Україні

З метою встановлення основних напрямків розвитку будь-якої господарської діяльності (в тому числі – туристичної) сьогодні необхідним є проведення, вивчення, оцінка і наявність відповідної документації щодо можливих впливів на довкілля.

Екологічний паспорт – важливий державний документ, який дозволяє детально й диференційовано аналізувати причини зміни стану довкілля у зв'язку із впливом об'єктів промислової та господарської діяльності.

Екологічна паспортизація проводиться з метою створення економіко-правового механізму по реалізації закріпленого в Конституції України права громадян на безпечне довкілля, яка сприяє:

- впровадженню екологічно безпечних технологічних процесів та устаткування;
- виробництву екологічно безпечної продукції на всіх стадіях її життєвого циклу, підвищенню її якості та конкурентоздатності;
- створенню умов для організації виробництв, що відповідають установленим екологічним вимогам;
- удосконаленню керування господарською та іншою діяльністю;
- запобіганню ввозу на територію України екологічно небезпечної продукції, технологій, відходів;

- інтеграції економіки України у світовий ринок і виконанню міжнародних зобов'язань тощо.

У загальному розумінні, **екологічний паспорт** являє собою офіційний документ, що розробляється з метою забезпечення державного обліку об'єктів, які шкідливо впливають на стан довкілля, контролю за станом екологічної безпеки, відвернення та ліквідації негативного впливу [89,91].

Роль екологічної паспортизації полягає у можливості володіти необхідними даними щодо використання природних ресурсів (повітря, водних об'єктів, ґрунтів, лісових ресурсів тощо), вторинних ресурсів (електроенергії, паливно-мастильних матеріалів, мазуту) [58].

Екологічний паспорт надає можливість постійно спостерігати за станом та змінами основних компонентів НПС, запобігати виникненню незворотних порушень в природних екосистемах, встановлювати відповідні нормативно-правові норми і правила раціонального користування природними ресурсами.

Екологічні паспорти необхідно розробляти для всіх господарських об'єктів, туристичних територій, об'єктів міжнародного, національного, регіонального та місцевого значення, що дозволить більш ефективно проводити екологічну експертизу, аудит та моніторинг.

На жаль сьогодні стан екологічної паспортизації туристичних об'єктів в Україні є незадовільним. Практично тільки започатковується екологічна паспортизація і, не зважаючи на важливість та актуальність проблеми, не існує ні державної програми екологізації туристичної галузі, ні типових екологічних паспортів, ні методик паспортизації, ні відповідної законодавчої бази.

Вплив туризму дуже сильно залежить від виду туристичної діяльності, поведінки туристів і якості туристичних послуг. Більша частина тиску на навколишнє

середовище спричинена масовим туризмом (особливо в прибережних, приозерних і гірських районах). З метою зменшення цього тиску необхідно створювати та розвивати національні та регіональні об'єднані плани щодо управління туристичною діяльністю, екологізації останньої.

Основними елементами в цих програмах мають бути:

- контроль за використанням земельних, лісових і водних ресурсів;
- встановлення жорстких правил за новими спорудами і боротьба проти нелегального туристичного будівництва;
- управління в'їздом приватного транспорту в туристичні регіони;
- суворе застосування екологічних стандартів по шуму, питній воді, воді для купання, рідких відходах і викидах в повітря;
- створення амортизуючих зон навколо вразливих районів і професійна підготовка людей, які задіяні в управлінні даними туристичними об'єктами.

Здійснення дієвих природоохоронних заходів на рівні окремого туристичного об'єкта в цілому можливе лише при детальному обліку всіх можливих і наявних джерел впливу. Така інформація може бути зосереджена в єдиному документі - екологічному паспорті.

Екологічний паспорт туристичних територій та об'єктів являє собою офіційний державний документ, який фіксує «екологічні хвороби», їхню специфіку та динаміку розвитку, містить необхідну детальну інформацію для ефективного вирішення природоохоронних питань [34,35].

Як згадувалось вище, стан екологічної паспортизації туристичних об'єктів в нашій державі залишається лише в проектному стані. Жодна туристична територія не має чітко створеного екологічного паспорта, який би зміг відображати динаміку туристичних потоків у певному регіоні, рівні антропогенних туристичних навантажень на

природні екосистеми, а також містити необхідні рекомендації й шляхи усунення екологічних проблем.

Ще однією проблемою виступає відсутність законодавчої бази, щодо обов'язковості екологічної паспортизації туристичних територій, що в свою чергу позбавляє можливості фахівців своєчасно передбачати та запобігати виникненню надмірних антропогенних тисків, спричинених туристичною активністю, а також проводити відповідні планувально-організаційні заходи щодо розвитку туризму.

Існує постанова Кабінету Міністрів України «Про організацію системи екологічної паспортизації», проте вона досі знаходиться на розгляді Верховної Ради.

За основу розробки типового екологічного паспорту туристичних територій нами була взята методика створення екологічного паспорта природокористувача ГОСТ Р 17.0.0.06 – 2000 (Государственный стандарт Российской Федерации: Охрана природы. Экологический паспорт природопользователя), а також наукові праці, в яких висвітлені основні проблеми й напрями екологічної паспортизації: Ю.Р. Шеляг-Сосонка, Я.П. Дідуха, Т.Л. Андрієнка, Я.І. Мовчана, С.Ю. Поповича, В.А. Сесіна, В.Є. Борейка, О.В. Гуцала, В.П. Ткача, П.М. Устименка. Вихідною стала методика створення комплексного екологічного паспорта водного об'єкту, яка вперше представлена в працях В.І. Гончарука та Г.О. Білявського.

Після детального аналізу наукових праць нами розроблено екологічний паспорт туристичного об'єкта та території (табл. 5.1), який має наступну структуру:

- титульний лист, в якому наведені відомості про розробника екологічного паспорту та природокористувача;
- Розділ 1 - Загальна характеристика туристичного об'єкта;
- Розділ 2 - Характеристика сучасного екологічного стану туристичного об'єкта;

- Розділ 3 - Характеристика туристичних потоків та туристичного обслуговування;
- Розділ 4 - Особливості природоохоронної діяльності;
- Розділ 5 - Сторони, які несуть відповідальність за забруднення навколишнього середовища. Висновки та рекомендації щодо ліквідації негативних впливів.

Таблиця 5.1

ПРОЕКТ ТИПОВОЇ СХЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПАСПОРТА ТУРИСТИЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ ТА ОБ'ЄКТА

Загальна характеристика туристичного об'єкта (фізико-географічні та адміністративні дані)	
Розділ 1	1.1. Назва об'єкта чи території, адреса, ким і коли створений, відомча підпорядкованість, структура.
	1.2. Площа і характер конфігурації
	1.3. Екологічна картосхема території чи об'єкта
	1.4. Координати місцезнаходження об'єкта (країна, область, район, населений пункт).
	1.5. Форма власності (державна чи приватна).
	1.6. <i>Фізико-географічна характеристика:</i> - геологічні особливості; - гідрологічні умови (загальна кількість річок, озер, ставків, режим живлення, середній рівень, глибина та тип водного об'єкта, генезис водоймища). - геоморфологічна будова; - кліматичні особливості (метеорологічні характеристики, значення мінімальних та максимальних температур, середньорічна кількість опадів, середні напрям та швидкість вітру тощо); - характеристика ґрунтового покриву; - рослинний і тваринний світ;

Загальна характеристика туристичного об'єкта (фізико-географічні та адміністративні дані)	
	- особливості ландшафтів;
	<i>1.7. Фізико-географічне чи геоботанічне районування</i>
Розділ 2	Екологічний стан туристичного об'єкта
	<i>2.1. Характеристика антропогенного навантаження:</i> - динаміка та напрями використання природних ресурсів; - екологічно допустима рекреаційна місткість території чи об'єкта; - загальна допустима/наявна кількість туристів; - загальна допустима/наявна кількість закладів туристичного обслуговування; - загальна допустима/наявна кількість транспортних засобів (використаних в туристичних цілях та індивідуальних засобів пересування).
	<i>2.2. Джерела, обсяги та види забруднень від існуючих (або поблизу розташованих) підприємств, екологічно небезпечних об'єктів.</i>
	<i>2.3. Земельні ресурси</i> а) загальна площа займаних земель, що використовуються в туристичних цілях; б) екологічний стан земельних ресурсів: - відомості про ерозію ґрунтів, якщо вона можлива (загальна площа, із них слабо-, середньо та сильно розмитих та зайнятих); - відомості про зсуви, вивітрювання, заболочення та засолення ґрунтів (якщо це можливо на конкретній території); - дані про стан орних земель, площа не зрошених чи зрошених земель, забруднених

<p>Загальна характеристика туристичного об'єкта (фізико-географічні та адміністративні дані)</p>	
	<p>продуктами с/г виробництва (пестицидами, мінеральними добривами, важкими металами, біогенними елементами);</p> <ul style="list-style-type: none"> - стан та площі рекультивованих земель; - площі земельних ділянок, зайнятих під туристичне будівництво (заклади обслуговування, харчування, проведення дозвілля тощо).
	<p><i>2.4. Водні ресурси:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - відомості про основні джерела водопостачання туристичних об'єктів (річка, озеро, канал), обсяги споживання (у перерахунку на 1 туриста за добу); - характеристика джерел забруднення водних об'єктів: <ul style="list-style-type: none"> а) обсяги скинутих неочищених/мало очищених стічних вод від закладів розміщення та харчування; б) види та кількість забруднюючих речовин, що скидаються за одиницю часу (г / с, т / рік); в) характеристика наявних очисних споруд (ефективність їх очистки (%)) та техніко-експлуатаційний стан).
	<p><i>2.5. Атмосферне повітря:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> а) інвентаризація існуючих стаціонарних джерел, які розташовані поблизу або в межах туристичної території чи об'єкта: <ul style="list-style-type: none"> - висота та діаметр труб; - середня кількість та види забруднюючих речовин; - час роботи підприємства чи виробництва; - ефективність очисних споруд. б) забруднення пересувними джерелами.

Загальна характеристика туристичного об'єкта (фізико-географічні та адміністративні дані)	
	<p>в) встановлення ГДВ для певної туристичної території (ГДВ встановлюються для кожного джерела забруднення атмосфери, а також по кожній забруднюючій речовині, що викидається).</p>
	<p><i>2.6. Відходи:</i></p> <p>а) Побутові відходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - загальна кількість, що утворилася у в межах туристичної території та об'єкта; - кількість відходів, знешкоджених або переданих іншим організаціям, спрямованих на об'єкти розміщення відходів (полігони), у тому числі розміщених з метою поховання і розміщених з метою зберігання. <p>б) промислові відходи (утилізація, рекуперація, знешкодження).</p> <p>в) характеристика полігону (якщо такий існує) для розміщення відходів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - загальна площа, відстань від туристичного об'єкта; - розмір санітарно-захисної зони; - проектна місткість та ступінь заповнення об'єкта; - система захисту навколишнього середовища.
	<p><i>2.7. Будівництво</i></p> <p>Наводяться відомості про існуючі або проєктовані об'єкти будівництва (підприємства, фабрики, заводи, кар'єри, шахти, ГЕС, ТЕС, АЕС, дамби, водосховища та ін.).</p>
	<p><i>2.8. Еколого-економічні показники:</i></p> <p>а) витрати на охорону НПС (окремо на охорону атмосферного повітря, водних, лісових, мінерально-сировинних, бальнеологічних</p>

Загальна характеристика туристичного об'єкта (фізико-географічні та адміністративні дані)	
	<p>ресурсів);</p> <p>б) розмір плати за користування природними ресурсами;</p> <p>в) плата за забруднення навколишнього середовища:</p> <ul style="list-style-type: none"> - понаднормові викиди в атмосферу від стаціонарних та пересувних джерел; - скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, на рельєф або в каналізацію; - забруднення ґрунтів; - розміщення виробничих і побутових відходів на полігонах або санкціонованих смітниках.
Розділ 3	<p style="text-align: center;">Характеристика туристичних потоків і туристичного обслуговування</p> <p><i>3.1. Відомості про туристичний контингент та туристичну діяльність:</i></p> <p>а) вік туристів, що відвідують територію чи об'єкт;</p> <p>б) рівень освіти, екологічної культури туристів;</p> <p>в) соціальний статус туристів;</p> <p>г) середній час перебування на туристичному об'єкті;</p> <p>д) відомості про види туризму, характерні для території.</p>
	<p style="text-align: center;"><i>3.2. Особливості туристичного обслуговування:</i></p> <p>а) загальна кількість закладів розміщення;</p> <p>б) кількість закладів харчування;</p> <p>в) кількість гідів (особливо з екологічною освітою);</p> <p>г) екологічний та санітарний стан відвідуваного</p>

Загальна характеристика туристичного об'єкта (фізико-географічні та адміністративні дані)	
	об'єкту.
Розділ 4	<p>Особливості природоохоронної діяльності</p> <p><i>4.1. Природоохоронна діяльність:</i></p> <p>а) функціонування державної охорони і егерської служби;</p> <p>б) екологічна інспекція, аудит експертиза;</p> <p>в) збереження біологічного, ландшафтного та видового різноманіття;</p> <p>г) відновлення порушених територій.</p>
	<p><i>4.2. Рекреаційна і туристична діяльність:</i></p> <p>а) стан використання рекреаційно-туристичних ресурсів;</p> <p>б) оцінка природних ресурсів з метою визначення максимального туристичного навантаження;</p> <p>в) розробка та встановлення нормативів допустимих антропогенних навантажень;</p> <p>г) рекреаційно-туристичне зонування територій;</p> <p>д) екологізація туристичної діяльності;</p> <p>ж) розробка еколого-туристичної карти території (з нанесенням чітко визначених екологічних маршрутів, відомостями про основні об'єкти, флору та фауну тощо).</p> <p>з) прокладання екологічних стежок;</p>
	<p><i>4.3. Еколого-освітня діяльність</i></p> <p>а) створення і забезпечення функціонування еколого-просвітніх закладів;</p> <p>б) екологічна освіта та просвіта туристів під час перебування на туристичному об'єкті чи території;</p> <p>в) забезпечення функціонування екологічних стежок;</p> <p>г) видавнича діяльність;</p>

Загальна характеристика туристичного об'єкта (фізико-географічні та адміністративні дані)	
	д) екологічна підготовка гідів та персоналу.
Розділ 5	Відповідальні сторони та замовники екологічної паспортизації
Розділ 6	Висновки та рекомендації щодо ліквідації негативних впливів

5.2. Екологічна паспортизація і категоризація в сільському й агротуризмі

Агротуристична діяльність відіграє важливу роль у збалансованому розвитку економіки сільських регіонів держави, так як сприяє надходженню додаткових прибутків, реалізації товарів та продуктів як сільськогосподарського, так і несільськогосподарського значення. Крім того, в умовах дефіциту державних й приватних коштів на розвиток відповідної туристичної інфраструктури, агротуризм є найбільш перспективним напрямом рекреаційної діяльності в сільській місцевості, адже він повністю ґрунтується на використанні житлового сектору сільських жителів.

Зважаючи на переваги й позитивні наслідки, агротуризм повинен стати невід'ємною складовою соціально-економічного розвитку українського села, одним

із перспективних напрямків охорони і відтворення національних сільських ландшафтів, традицій та культури. На відміну від масової (неорганізованої) туристичної діяльності, агротуристична діяльність не спричиняє значних негативних впливів на довкілля і, в той же час, здійснює вагомий внесок у розвиток сільських територій.

Організація агротуризму беззаперечно пов'язана із розвитком сільськогосподарської діяльності та агросфери в цілому. Такий взаємозв'язок виявляється в наступному:

- за раціонального ведення сільськогосподарської діяльності та природокористування, агроландшафти сприятливі для виробничих потреб, так і для життєдіяльності сільського населення. Привабливі ландшафти є однією з складових розвитку туристичної діяльності в сільській місцевості та активом для соціально-економічного розвитку сільських жителів;

- виробництво екологічно чистої сільськогосподарської продукції приваблює на сільські території туристів та відпочиваючих;

- екологічна безпека аграрного виробництва є гарантом такого ж стану сільських територій. Виходячи з цього, якість продукту та супутніх послуг повинна відповідати як національним, так і міжнародним стандартам якості.

Досягнути вище вказаного можна за рахунок здійснення екологічної паспортизації та категоризації агротуристичних господарств (агросадиб), які надають послуги в сфері агротуризму.

Екологічний паспорт агросадиби дозволяє визначати ступінь використання ресурсів природного середовища, проводити екологічну оцінку територій та земельних ділянок, а також встановлювати відповідні норми та правила, щодо раціонального користування природними ресурсами й ведення сільського господарства (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Екологічний паспорт агросадиби

Загальна характеристика	
Розділ 1	1.1. Туристично-рекреаційна оцінка географічного положення (країна, область, район, населений пункт)
	1.2. Відомості про власника (господаря), форма власності на землю
	1.3. Види сільськогосподарської діяльності, яка проводиться в межах садиби
	1.4. Площа будинку, присадибної земельної ділянки, саду, поля (чи інших територій, які використовуються для надання агротуристичних послуг)
	1.5. Характеристика ґрунтів в межах присадибної земельної ділянки, їх тип та структура
	1.6. Наявність в межах садиби водних об'єктів (криниця, штучний чи природний ставок, озеро, річка)
	1.7. Рослинництво (загальна площа посівних сільськогосподарських культур, обсяг виробництва)
	1.8. Наявність свійських тварин (кількість та види), виробництво молока, меду, яєць чи інших продуктів
	1.9. Віддаленість від автомобільної дороги (автомагістралі), залізничної станції, автовокзалу, аеропорту, річкового чи морського вокзалу, промислових підприємств
	1.10. Наявність на території відкритого басейну та спортивного (дитячого) майданчику
	1.11. Характеристика транспортної доступності

Розділ 2	Опис будівлі
	2.1. Кімнати загального користування (площа, тип освітлення, наявність інвентарю, меблів, озеленення, техніки та іншого обладнання)
	2.2. Кімнати, призначені для прийому туристів (кількість та площа, загальна кількість місць, наявність технічного та санітарного обладнання)
	2.3. Їдальня чи кухня (розміри, технічне оснащення)
	2.4. Наявність окремої кімнати для прання
	2.5. Благоустрій будівлі: - освітлення; - опалення (централізоване чи автономне); - водопостачання, в тому числі і гаряче (централізоване чи автономне); - кондиціонування приміщення; - каналізація (централізована, вигрібні ями).
	2.6. План будинку
Розділ 3	Екологічний стан присадибної земельної ділянки та заходи щодо охорони довкілля
	3.1. Джерела, обсяги та види забруднень від стаціонарних та пересувних джерел
	3.2. Земельні ресурси: - агроекологічний стан ґрунтів: А) щільність ґрунту (г/см ³); Б) продуктивна волога в 0-100 см (мм); В) кислотність (гідролітична, обмінна); Г) вміст в орному шарі ґрунту: гумусу (%), елементів живлення (мг/кг): легкогідролізованого азоту, рухомого фосфору, обмінного калію, бору, молібдену, марганцю, кобальту, міді, цинку); Д) забруднення: вміст важких металів; залишків пестицидів; - санітарний стан ґрунту;

- внесення добрив (органічні, мінеральні).
3.3. Водні ресурси: <ul style="list-style-type: none">- характеристика джерел забруднення водних об'єктів:<ul style="list-style-type: none">а) обсяги скинутих неочищених/мало очищених стічних вод;- якість та відповідність питної води існуючим стандартам та санітарним нормам;- наявність асенізаційних колодязів (ізолюваних від ґрунтових вод).
3.4. Якість сільськогосподарської продукції: <ul style="list-style-type: none">- використання агрохімікатів у городництві та садівництві;- забрудненість нітратами, залишками пестицидів та важкими металами;- обсяги вирощеної органічної продукції.
3.5. Відходи: <ul style="list-style-type: none">- кількість накопичених побутових відходів;- кількість накопичених відходів сільськогосподарського виробництва;- наявність на території садиби спеціально обладнаних контейнерів для відходів з попереднім їх сортуванням;- розмір плати за розміщення відходів.
3.6. Енергетика: <ul style="list-style-type: none">- обсяги споживання електроенергії й палива (в розрахунку на 1 туриста), наявність лічильників;- використання енерго- та ресурсозберігаючих технологій.
3.7. Економічні витрати на охорону довкілля
3.8. Заходи щодо збереження видового, ландшафтного та біорізноманіття
3.9. Створення еколого-туристичної карти регіону
3.10. Еколого-освітня діяльність

Розділ 4	Види туризму, туристичний контингент та особливості обслуговування
	4.1. Основні та перспективні види туристичної діяльності в межах агросадиби й регіону в цілому
	4.2. Відомості про туристичний контингент: - вік туристів, рівень екологічної освіти, культури, соціальний статус - середній час перебування в садибі (кількість ночей)
	4.3. Максимальна кількість туристів, які одночасно можуть проживати в садибі
	4.4. Допустима кількість туристів, в залежності від рекреаційної ємності території
	4.5. Наявність атракційних об'єктів поблизу садиби, природно-заповідних територій, екологічних маршрутів тощо
Розділ 5	Висновки та рекомендації Складання карти агроекологічного обстеження

Практична значущість екологічної паспортизації в агротуристичній діяльності полягає в:

- можливості чітко та вчасно оцінювати рівні антропогенних впливів на сільську територію;
- оцінці рівнів впливів від закладів туристичного розміщення (агросадиб);
- реалізації природоохоронних заходів та оцінці їх ефективності;
- гармонійному природокористуванні, дотримуючись встановлених рекомендацій та вимог чинного законодавства.

На основі інформації екологічного паспорта можна виконувати своєчасні та правильні прогнози, а також визначати способи нейтралізації негативних екологічних процесів.

Нагальним залишається вирішення питання щодо введення обов'язковості екологічної паспортизації вище зазначених об'єктів та прийняття Закону України «Про екологічний паспорт».

Ще одним важливим моментом є проведення експертизи екологічного паспорта. Склад експертної групи визначається обласним комітетом з охорони довкілля. Зазвичай експертизу проводять в місячний строк після її подання до служб згідно графіку. В разі необхідності для перевірки даних експертами проводиться відбір проб, їх аналіз, контрольні заміри величин показників.

В разі негативного висновку експертизи паспорт повертається на доробку, після чого цей документ знову підлягає платній експертизі.

Агротуристична діяльність значною мірою залежить від якості послуг, які надаються. Тому особи, які приїжджають у село шукають помешкання, що відповідають їхнім вимогам. За Світовою Організацією Туризму (WTO) якість послуг у туризмі означає «виконання за встановлену і прийнятну ціну всіх правомірних бажань, очікувань клієнта при одночасному забезпеченні якості, безпеки, гігієни і доступності туристичних послуг та гармонії людського і природного середовищ».

Провідне місце у створенні якісного агротуристичного продукту належить екологічній спрямованості намічуваної діяльності, яка має включати в себе як заходи щодо охорони довкілля, так і щодо забезпечення отримання якісної сільськогосподарської продукції.

Категоризація готелів та неготельних засобів розміщення, а також сільських агросадиб, має за мету визначення та приведення до уніфікованих стандартів надання послуг розміщення, і є одним з найбільш дієвих інструментів розвитку туризму. Вона є інструментом здійснення контролю за якістю пропозицій агротуристичних

господарств, є добровільною для здійснення, проте категоризовані об'єкти гарантують високу якість послуг та охочіше відвідуються туристами.

В Україні активно функціонує Всеукраїнська громадська неприбуткова організація «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму», яка забезпечує популяризацію відпочинку в сільській місцевості, сприяє розвитку та відбудові сільської інфраструктури й самозайнятості населення, а також збереження культурної спадщини і навколишнього середовища. Спілкою вже розроблена програма добровільної категоризації «Українська гостинна садиба».

Проведення категоризації садиб під цією програмою дозволить сільському населенню провести оцінку і надати відповідну категорію житлу, яке передбачене для туристів і відпочиваючих.

Підготовку Програми добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба» (далі – «Програма») та категоризаційних вимог здійснено на підставі:

- законів України «Про туризм», «Про захист прав споживачів»;

- міждержавних стандартів на туристично-екскурсійне обслуговування та аналогічних стандартів країн-членів Європейської федерації сільського та фермерського туризму EUROGITES (Австрії, Ірландії, Німеччини, Польщі, Угорщини, Швеції, Швейцарії, Чехії).

Вимоги добровільної категоризації розроблені відповідно до вимог ДСТУ 4268:2003 “Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги”, нормативних документів та основних стандартів щодо індивідуальних та колективних не готельних засобів розміщення європейських країн.

Рис. 5.1 Сертифікат програми «Українська гостинна садиба»

Програма «Українська гостинна садиба» має чотири категорії: базова (найнижча, перша, друга, третя (найвища)), які позначаються відповідним знаком. Знак дає право сільському господарю повідомляти про відповідну якість житлових умов та рівень послуг у засобах реклами та інформації, встановлювати плату, відповідно до категорії тощо.

Цей знак надається Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні і може використовуватися як маркетинговий інструмент у зростанні популярності садиби. Знак надається на термін два роки, що засвідчується відповідним сертифікатом.

Знак «Українська гостинна садиба» надається сільським (агро) садибам, які відповідають вимогам згідно Програми «Українська гостинна садиба» та на них поширюються наступні вимоги щодо:

Гарного навколишнього середовища. Садиби повинні продемонструвати гарне навколишнє середовище і порядок: доглянутий зовнішній вигляд будинку і прилеглих територій, гарні умови утримування тварин, а також налагодження в садибі системи безпеки.

Сільського оточення. Садиба не обов'язково повинна бути діючим сільськогосподарським виробництвом, проте наявність господарства (домашніх тварин, саду, городу, пасіки тощо) є безсумнівною перевагою і принадою для туриста. Господар повинен бути обізнаний у питаннях харчування.

Форми поселення гостей. Індивідуальні та колективні засоби розміщення неготельного типу, які призначені для проживання туристів на сільських територіях.

Стандартів проживання гостей. Стандарти проживання гостей затверджені правлінням Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, пр. № 46 від 6 травня 2008 року.

Місце проживання господарів та їх участь у житті гостей. Господар або його родина повинні самі проживати у садибі, що здається, або в безпосередній близькості до неї.

Дуже важливим аспектом є контакт господаря із гостем. Якщо турист потребує інформації щодо місцевості, можливостей відпочинку, транспорту або просто не розуміє якісь регіональні традиції чи назви господар, який повинен бути обізнаним у цих питаннях, надає таку інформацію гостю.

Знак Програми «Українська гостинна садиба». Знак Програми «УГС» повинен завжди використовуватись господарем у його ділових документах та рекламних матеріалах.

Проте, вище зазначені вимоги добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба» торкаються здебільшого:

- зовнішнього вигляду садиби та її території,
- житловим приміщенням садиби;
- інженерно-технічному оснащенню кімнат та обладнанню;
- санітарному обладнанню;
- господарів та персоналу, рівню їх підготовленості та якості послуг;

На нашу думку, недостатньо уваги приділено вимогам саме щодо **охорони довкілля**, які у переліку вимог зосереджені лише на зовнішньому вигляді садиби та заходах щодо поводження зі сміттям та відходами.

Виходячи з цього ми пропонуємо розширити перелік вимог щодо присвоєння сільським агросадибам знаку «Українська гостинна садиба» (Додаток Б) з додаванням до відповідної категорії індексу «Ек» (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Вимоги щодо присвоєння агросадибі знаку «Українська гостинна садиба»

XI	Вимога	Категорія			
	Вимоги охорони довкілля	Б.Ек к.	І.Ек .	ІІ.Ек .	ІІІ.Ек .
6	Агроекологічний стан ґрунтів				
6.1.	Агрофізичні показники		-	+	+
6.2.	Агрохімічні показники		-	+	+
6.3.	Екологічний стан ґрунту:				
	- важкі метали		+	+	+
	- залишки пестицидів		+	+	+
	- радіонукліди		+	+	+
6.4.	Санітарний стан ґрунту				
	- санітарно-хімічні показники		+	+	+
	- санітарно-бактеріологічні показники		+	+	+
	- санітарно-гельмінтологічні показники		+	+	+
	- санітарно-ентомологічні показники		+	+	+
7.	Якість питної води		+	+	+
8.	Якість вирощеної сільськогосподарської продукції		+	+	+
9.	Вимоги щодо розміщення сільськогосподарських забудов		-	+	+
10.	Поблизу садиби немає автомагістралей та джерел забруднення повітря		+	+	+

	Вимога	Категорія			
11.	Житлові та господарсько-побутові приміщення знаходяться в межах допустимих санітарно-захисних розривів		+	+	+
12.	Садиба має екологічний паспорт	+	+	+	+
13.	В садибі використовуються ресурсозберігаючі технології	-	-	+	+

Активно діє також екологічна сертифікація за програмою «Зелена Садиба», яка є незалежною від категоризації місць розміщення, адже свідчить лише про *екологічно сприятливий* спосіб ведення господарства.

Нормативи екологічної якості розміщення для надання знаку «Зелена садиба» відображені у Додатку А.

На нашу думку даний перелік необхідно розширити додавши підрозділи з таблиці 5.4.

Таблиця 5.4

Вимоги щодо присвоєння знаку «Зелена садиба»

№ підпункту	Назва розділу	Бали
<u>Довкілля</u>		
1.7.	Поблизу садиби немає автомагістралей та стаціонарних джерел забруднення атмосферного повітря	3
<u>Садиба</u>		
2.14.	Якість питної води у криницях	3

№ підпункту	Назва розділу	Бали
	чи інших водних об'єктах відповідає державним санітарним правилам та нормам	
2.15.	Житлові та господарсько-побутові приміщення знаходяться в межах допустимих санітарно-захисних розривах (ДСаПН 173-96)	3
2.16.	Сільська (агро) садиба має екологічний паспорт	3
Продукти		
4.9.	Сільськогосподарські продукти перевірені відповідними акредитованими лабораторіями та відповідають державним стандартам якості	3
Туристична інформація		
8.9.	Туристи мають доступ до інформації про екологічний стан та проблеми регіону	2
Рекомендована туристична діяльність		
10.4.	В сільській місцевості існують облаштовані екологічні стежки	2

Маючи екологічний паспорт та сертифікат про присвоєння відповідної категорії, сільська агросадиба буде більш конкурентоспроможною серед інших, користуватиметься попитом у екологічно-свідомих туристів, а її господарі зможуть забезпечити собі стабільний

економічний дохід і підвищити власний культурно-освітній рівень.

Підсумовуючи вище сказане, підтримка та просування на ринку туристичних послуг одного з найперспективніших (як в соціально-економічному, так і екологічному) видів туристичної активності – агротуризму неможлива без дотримання відповідних стандартів і нормативів. В цьому напрямку провідне місце має посісти екологічна паспортизація як туристичних територій (об'єктів), так і відповідних закладів розміщення (сільських агросадиб). На основі нормативної документації можливо не лише попередити та мінімізувати шкоду, завдану довкіллю, але й забезпечити належний рівень якості продукції та, власне, самих послуг. Тому, питання екологічної паспортизації та категоризації мають стати провідними у цільових державних і регіональних програмах у найближчій перспективі, а також забезпечити збалансованість розвитку як сільських територій, так і окремих туристичних регіонів в цілому.

6. ПРАКТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (на прикладі Шацького національного природного парку)

6.1. Рекреаційна місткість туристичних територій Шацького НПП

Територія Шацького національного природного парку є однією з найпривабливіших для організації й розвитку туризму в межах Волинської області та Західного Полісся України в цілому. Це зумовлено багатим природно-ресурсним потенціалом, який включає в себе: величезну кількість озер із чистою прозорою водою (в тому числі – найбільше та найглибше озеро України – Світязь); мальовничі ландшафти; лісові масиви; широке різноманіття представників флори та фауни; помірний та м'який клімат, а також більш менш розвинуту інфраструктуру.

З кожним роком кількість бажаючих відвідати територію Шацького НПП та відпочити на озерах істотно зростає. За останніми підрахунками вчених, їх кількість перевищила 100 тис. чоловік (Мокрий В.І., Національний лісотехнічний університет, м. Львів). Це дає підстави стверджувати, що активне, споживацьке використання території (в основному в туристичних цілях) може спричиняти антропогенне навантаження на природні комплекси та екосистеми.

Найбільшого впливу від туристично-рекреаційної діяльності зазнають озерні комплекси, так як основні туристичні потоки зосереджені саме на них.

В контексті сталого розвитку туризму одним із першочергових та обов'язкових завдань має стати розрахунок допустимих рекреаційних місткостей, без якого планування еколого-орієнтованого туризму не можливе.

Рекреаційне навантаження являє собою допустиму кількість туристів на одиницю площі, які одночасно можуть перебувати в межах певної території, не викликаючи при цьому негативних наслідків в природному середовищі. Показник рекреаційного навантаження залежить від фізико-географічних особливостей ландшафтної будови і функціональної спрямованості рекреаційного використання території [79].

Вітчизняними вченими (Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П.), в процесі тривалої праці були встановлені нормативні показники рекреаційного навантаження для різних природних комплексів України.

Таблиця 6.1

Нормативні показники рекреаційного навантаження на природні комплекси України [79]

Природні комплекси	Нормативи рекреаційного навантаження (осіб/км ²)					
	літо			зима		
	Min	Max	Сер.	Min	Max	Сер.
Приморські	300	500	400	60	100	80
Озерні	80	150	115	16	45	30
Річкові	50	80	65	16	24	20
Низовинні	80	120	100	30	50	40
Горбогірні, височинні	100	150	125	40	60	50
Гірські	110	200	155	60	160	110

Існуючі нормативи дають загальне уявлення про норми рекреаційного навантаження на різні природні комплекси, які служать базою для визначення природної місткості туристичних територій і є дуже важливими показниками при плануванні функціонування й розвитку туристичних об'єктів.

Під рекреаційною місткістю розуміють загальну кількість осіб (туристів, відпочиваючих, рекреантів), які можуть одночасно перебувати на певній туристичній території, не завдаючи шкоди довкіллю. Рекреаційна місткість пов'язана з рекреаційним навантаженням і залежить від норми навантаження, площі рекреаційної території, часу перебування рекреантів в її межах, особливостей їх поведінки тощо.

Рекреаційна місткість визначається для кожного туристичного сезону окремо за наступною формулою:

$$V_i = \frac{N_i \cdot S_i \cdot C}{D_i}$$

де V_i – рекреаційна місткість i -ї території, кількість осіб;
 N_i – норма рекреаційного навантаження на i -ту територію, осіб/км²;
 S_i – площа i -ї рекреаційної території, км²;
 C – тривалість рекреаційного періоду, днів;
 D_i – середня тривалість перебування туристів і відпочиваючих на i -й території, днів [79].

Беручи за приклад територію Шацького НПП, то на сьогоднішній день активно функціонує 4 зони відпочинку, які щорічно наповнюються численними туристичними групами організованих та індивідуальних туристів.

Нами розраховано рекреаційну місткість для кожної із туристичних зон окремо, а також проведено порівняння отриманих результатів із фактичними показниками.

1. Зона відпочинку “Гряди”. Територія зони являє собою об'ємно-просторову домінанту природних масивів,

виконує функції туристичного центру Шацького НПП і розташована на східному узбережжі оз. Світязь (в межах смт. Шацьк на відстані 1 км від автодороги Любомль – Шацьк – Піща).

Вихідні дані та розрахунки (за літній туристичний сезон):

$N_i = 115 \text{ осіб /км}^2$; $S_i = 28,25 \text{ га} = 0,28 \text{ км}^2$; $C = 90 \text{ днів}$;
 $D_i = 8 \text{ днів}$.

Згідно даної формули, рекреаційна місткість зони відпочинку “Гряди” буде становити:

$$V_i = \frac{115 \cdot 0,28 \cdot 90}{8} = 362 \text{ особи.}$$

Якщо за літній сезон, який фактично і являється єдиним, коли кількості туристів є максимальними, а середня тривалість перебування одного туриста складає 8 днів, то за рік (за умови, що в зимовий період практично відсутні туристи в межах існуючих туристичних зон Шацького НПП) D_i буде становити 4 дні.

Проведемо розрахунки рекреаційної місткості зони за умови цілорічного її використання:

$N_i = 115 \text{ осіб /км}^2$; $S_i = 28,25 \text{ га} = 0,28 \text{ км}^2$; $C = 365 \text{ днів}$;
 $D_i = 4 \text{ дні}$.

$$V_i = \frac{115 \cdot 0,28 \cdot 365}{4} = 2938 \text{ осіб.}$$

В межах даної зони на сьогоднішній день функціонує 57 баз відпочинку та закладів туристичного розміщення, які при одночасному максимальному заповненні номерного фонду можуть прийняти 2071 туриста. Тобто, на сьогоднішній період умови експлуатації території для туристичних потреб не відповідають рекреаційній місткості.

Проблемними питаннями, які впливають на якість надання послуг і формування туристичного продукту, залишаються:

- невисокий ступінь комфортності та благоустрою, як території, так і номерного фонду;
- недостатній рівень соціально-культурного обслуговування;
- відсутність чіткого зонування території (стихійно організовано пляж);
- відсутність централізованої мережі водопостачання (окрім окремих територій зони, які обслуговуються чотирма свердловинами).

З метою запобігання забруднення території побутовими стічними водами адміністрацією зони було запроєктовано самопливний та напірний колектор з відводом стоків на новозбудовані очисні споруди, однак потужності його вже на сьогоднішній день не вистачає. Досі невирішеними залишаються проблеми не лише стосовно надмірних кількостей туристів, але й щодо впровадження заходів з покращення екологічної ситуації та створення сприятливих умов для відпочинку. Відсутні екологічний паспорт та програма безпечного, екологічно-збалансованого розвитку території зони відпочинку «Гряда».

2. Зона відпочинку «Світязь». Територія зони розташована вздовж узбережжя оз. Світязь, багата на природні піщані пляжі, місцями покриті трав'яною рослинністю. Зона виділяється як одне ціле, хоча формувалась в межах існуючого населеного пункту з врахуванням вже існуючої забудови.

Вихідні дані та розрахунки (за літній туристичний сезон):

$N_i = 115 \text{ осіб / км}^2$; $S_i = 8,37 \text{ га} = 0,084 \text{ км}^2$; $C = 90 \text{ днів}$;
 $D_i = 8 \text{ дні}$.

Згідно даної формули, рекреаційна місткість зони відпочинку «Світязь» буде становити:

$$V_i = \frac{115 \cdot 0,084 \cdot 90}{8} = 109 \text{ осіб.}$$

Проведемо розрахунки рекреаційної місткості зони за умови цілорічного її використання: $N_i = 115 \text{ осіб /км}^2$; $S_i = 8,37 \text{ га} = 0,084 \text{ км}^2$; $C = 365 \text{ днів}$; $D_i = 4 \text{ днів}$.

$$V_i = \frac{115 \cdot 0,084 \cdot 365}{4} = 881 \text{ особа.}$$

На території зони розташовані бази відпочинку, які одночасно можуть прийняти 454 туриста (при максимальному заповненні).

Не зважаючи на те, що зона відпочинку розташована в сприятливому для подальшого розвитку її інфраструктури архітектурному середовищі, в окремих випадках вона додатково потребує: каналізування, водопостачання, зовнішнього освітлення та благоустрою території кожного закладу відпочинку, пляжів і зв'язків між ними. Здійснення даних заходів дозволило б підняти культурно-побутовий рівень як відпочинку, так і проживання самого місцевого населення [41].

3. Зона відпочинку “ ур. Гушове” розташована за межами села Світязь на південному узбережжі озера Світязь. Прекрасні природні піщані пляжі, поступова пологість дна озера та прилягаючі лісові масиви створюють сприятливі умови для відпочинку дітей. Тут розташовуються заклади відпочинку для дітей та молоді.

Вихідні дані та розрахунки (за літній туристичний сезон):

$N_i = 115 \text{ осіб /км}^2$; $S_i = 53,02 \text{ га} = 0,53 \text{ км}^2$; $C = 90 \text{ днів}$; $D_i = 8 \text{ днів}$.

Згідно даної формули, рекреаційна місткість зони відпочинку ур. “Гушове” буде становити:

$$V_i = \frac{115 \cdot 0,53 \cdot 90}{8} = 686 \text{ осіб.}$$

Проведемо розрахунки рекреаційної місткості зони за умови цілорічного її використання: $N_i = 115 \text{ осіб /км}^2$; $S_i = 53,02 \text{ га} = 0,53 \text{ км}^2$; $C = 365 \text{ днів}$; $D_i = 4 \text{ дні}$.

$$V_i = \frac{115 \cdot 0,53 \cdot 365}{4} = 5561 \text{ особа.}$$

В межах зони існуючі бази відпочинку одночасно приймають 1740 туристів. Проведені розрахунки свідчать про перевищення фактичних кількостей туристів над значеннями рекреаційної місткості лише у літній період, а на протязі року перевищення не спостерігаються.

4. Зона відпочинку “Пісочне” розміщується на південно-східному узбережжі оз. Пісочне і користується великою популярністю серед відпочиваючих завдяки озеру із дуже чистою цілющою водою, піщаним дном, піщаними пляжами, лісовим оточенням з високими фітонцидними властивостями.

Вихідні дані та розрахунки (за літній туристичний сезон):

$N_i = 115 \text{ осіб /км}^2$; $S_i = 28,46 \text{ га} = 0,28 \text{ км}^2$; $C = 90 \text{ днів}$;
 $D_i = 8 \text{ днів}$.

Згідно даної формули, рекреаційна місткість зони відпочинку “Пісочне” буде становити:

$$V_i = \frac{115 \cdot 0,28 \cdot 90}{8} = 362 \text{ особи.}$$

Проведемо розрахунки рекреаційної місткості зони за умови цілорічного її використання: $N_i = 115 \text{ осіб /км}^2$; $S_i = 28,46 \text{ га} = 0,28 \text{ км}^2$; $C = 365 \text{ днів}$; $D_i = 4 \text{ дні}$.

$$V_i = \frac{115 \cdot 0,28 \cdot 365}{4} = 2938 \text{ осіб.}$$

В межах зони функціонує Волинський санаторій “Лісова пісня” загальнооздоровчого профілю на 420 місць та інші заклади відпочинку вищих навчальних закладів м. Львова. В цій зоні відпочинку одночасно відпочиває 1158 туристів.

Проведені нами розрахунки дозволяють зробити висновок про те, що у літній період (коли туристична активність є максимальною) відбувається значне

перевищення фактичних кількостей туристів над значеннями допустимої рекреаційної місткості території (в межах усіх чотирьох зон) (рис. 6.1). Це пов'язано з тим, що на території Шацького НПП та в районі Шацьких озер туристичний сезон триває від 2 - 3 місяці, що призводить до одночасної концентрації туристів за відносно короткий період.

Вище зазначені фактори спричиняють посилення антропогенного тиску на природні екосистеми кожної із зон, викликаючи їх виснаження та деградацію, знищення рослинного покриву, забруднення та засмічення, а також знижуючи їх здатність до самовідновлення.

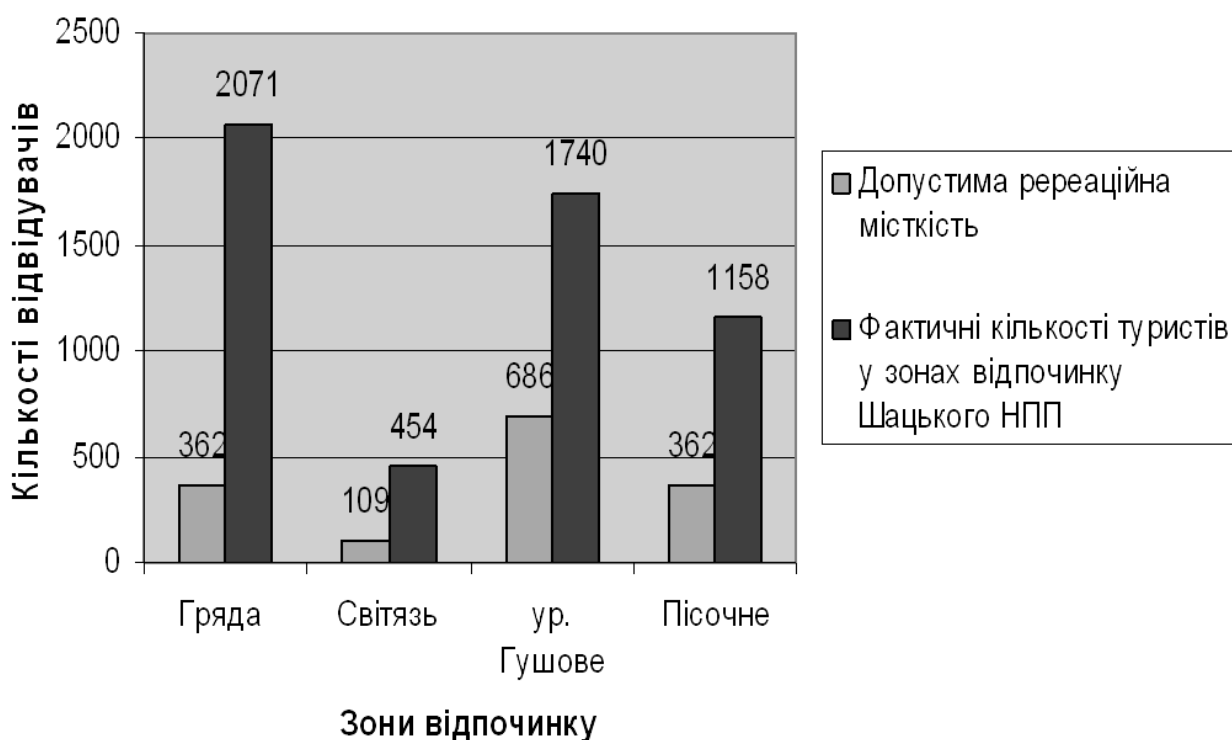

Рис. 6.1 Співвідношення фактичних кількостей відвідувачів із значеннями допустимих рекреаційних місткостей (за літній туристичний сезон)

Однак, якщо враховувати динаміку цілорічного використання зон відпочинку в туристичних цілях, то перевищення фактичних кількостей туристів над

значеннями допустимих рекреаційних місткостей не спостерігається (рис. 6.2). Тобто, туристичні зони за рік можуть прийняти достатньо велику кількість відвідувачів, які не спричиняють значних антропогенних тисків, за умови, що туристичні потоки будуть раціонально розподілені за сезонними та територіальними ознаками.

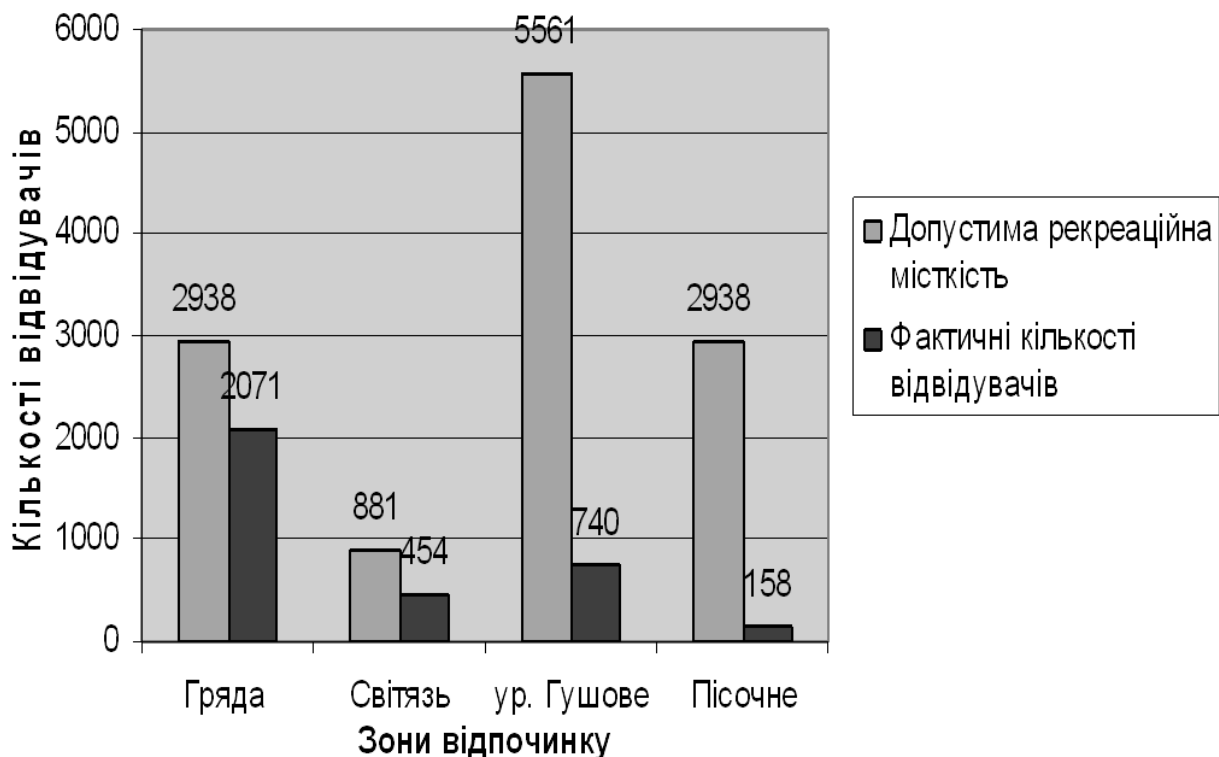

Рис. 6.2 Співвідношення фактичних кількостей відвідувачів із значеннями допустимих рекреаційних місткостей (за умови цілорічного використання туристичних зон)

З метою забезпечення екологічної безпеки і ефективного екологічного контролю Шацького НПП і зон відпочинку абсолютно необхідно терміново виконати комплексний екологічний аудит всіх об'єктів Шацького НПП. На основі отриманих даних зробити екологічну паспортизацію цих об'єктів, а також використати всю отриману екологічну інформацію для коригування існуючих програм розвитку Шацького НПП і зон відпочинку. Ці нові програми повинні відповідати сучасним вимогам сталого розвитку туристичних об'єктів, територій чи акваторій.

6.2. Екологічна стійкість ландшафтів туристичних територій Шацького НПП

В контексті сталого розвитку туристичної діяльності на території Шацького НПП важливо в першу чергу володіти достовірною інформацією про стан природних комплексів та їх екологічної стійкості. Дослідженню проблематики та шляхів вирішення даного питання присвячені праці наступних вчених: Т. Андрієнко-Малюка [80], Ю. Грищенко [8], В. Кислого [82], Е.Клементової [83], В. Гейніге, Л. Копія, М. Реймерса, В. Данилова-Данильяна [84] та інших.

В загальному розумінні, екологічна стійкість являє собою певну властивість природно-територіального комплексу (чи ландшафту) зберігати динаміку природного розвитку в умовах антропогенних навантажень.

Метод визначення коефіцієнта екологічної стійкості ландшафту (КЕСЛ) базується на зіставленні площ, які зайняті різними елементами ландшафту з врахуванням їх позитивного чи негативного впливу на навколишнє середовище.

Беручи за основу методичку Е. Клементової та В. Гейніге нами проведено оцінку екологічної стійкості Шацького НПП за двома основними показниками: КЕСЛ1 та КЕСЛ2 [83].

Коефіцієнт екологічної стабілізації ландшафту (КЕСЛ1) (метод I):

$$КЕСЛ1 = \frac{\sum_{i=1}^n F_{cти}}{\sum_{j=1}^m F_{нстj}}$$

де, $F_{cти}$ – площі під сільськогосподарськими культурами і рослинними угрупованнями, які позитивно впливають на ландшафт (ліси, зелені насадження, природні луки, заповідники, заказники та орні землі, які

використовуються для вирощування багаторічних трав – люцерни, конюшини, трав'яних сумішей тощо), га;

Fnstj – площі, які зайняті нестабільними елементами ландшафту (щорічно оброблювана рілля, землі з нестійким трав'яним покривом, площі під забудовою і дорожньою мережею, заростаючі й замулені водойми, місце видобутку корисних копалин та інші землі, які зазнали антропогенного впливу, га.

Проведемо розрахунки КЕСЛ1 для двох туристичних зон Шацького НПП «Світязь» та «Гряди» (так як кількості туристопотоків у них є найбільшими).

Таблиця 6.2

Вихідні дані

Показники	Світязь	Гряди
Загальна площа території, га	14	28,25
Площа нестійких елементів ландшафтів, га	8,37	20,0
Площа стійких елементів ландшафтів, га	5,63	8,25

З екологічної точки зору, після проведених розрахунків КЕСЛ1, ландшафт (територіальну цілісність) можна охарактеризувати таким чином:

- нестабільний, з яскраво вираженою нестабільністю – $КЕСЛ1 \leq 0,5$; – 1 бал;
- нестабільний – 1 = 0,51 1,0 $КЕСЛ1$; – 2 бали;
- умовно стабільний – 1 = 1,01 3,0 $КЕСЛ1$; – 3 бали;
- стабільний – 1 = 3,01 4,50 $КЕСЛ1$; – 4 бали;
- стабільний, з яскраво вираженою стабільністю – $КЕСЛ1 \geq 4,5$. – 5 балів.

Розрахуємо коефіцієнт екологічної стабілізації ландшафту для зони відпочинку «Світязь»:

$$КЕСЛ1 = \frac{5,63}{8,37} = 0,7$$

КЕСЛ1 зони відпочинку «Світязь» можна вважати нестабільним (2 бали).

Розрахуємо коефіцієнт екологічної стабілізації ландшафту для зони відпочинку «Гряда»:

$$КЕСЛ1 = \frac{8,25}{20,0} = 0,41$$

КЕСЛ1 зони відпочинку «Гряда» можна вважати нестабільним, з яскраво вираженою нестабільністю (1 бал).

Визначимо коефіцієнт екологічної стабілізації біотехнічних елементів і всього ландшафту (КЕСЛ2) для тих самих територій (метод II) [83]:

$$КЕСЛ2 = \sum_{i=1}^n \frac{f \cdot Kee \cdot Kz}{Ft}$$

де: f – площа біотехнічного елемента, га;

Kee – коефіцієнт, що характеризує екологічне значення окремих біотехнічних елементів;

Kz – коефіцієнт геолого-морфологічної стійкості рельєфу (приймається як рівний 1,0 для стабільного та 0,7 – для нестабільного рельєфу);

Ft – площа всієї території.

За допомогою значення КЕСЛ2 можна оцінити стійкість досліджуваного ландшафту за такою класифікацією:

- нестабільний – $КЕСЛ2 \leq 0,33$; – 1 бал;
- мало стабільний – $КЕСЛ2 = 0,34 \dots 0,5$; – 2 бали;
- середньо стабільний – $2 = 0,51 \dots 0,66$ КЕСЛ 2; – 3-4 бали;
- стабільний – $КЕСЛ2 \geq 0,66$. – 5 балів.

Таблиця 6.3

Вихідні дані:

1. Зона відпочинку «Світязь»:

Біотехнічні елементи	<i>f, га</i>	<i>K_{ee}</i>	<i>K_z</i>
Площа забудови, га	8,37	0,0	1,0
Городи	0,5	0,5	1,0
Луки	0,53	0,62	1,0
Ліси	2,3	1,0	1,0
Водойми	2,3	0,79	1,0

$$КЕСЛ2 = \frac{(0,25 + 0,33 + 2,3 + 1,82) \cdot 1,0}{14} = 0,34$$

КЕСЛ2 зони відпочинку «Світязь» можна вважати мало стабільним (2 бали).

Таблиця 6.4

2. Зона відпочинку «Гряда»:

Біотехнічні елементи	<i>f, га</i>	<i>K_{ee}</i>	<i>K_z</i>
Площа забудови, га	20,0	0,0	0,7
Городи	0,5	0,5	0,7
Луки	1,25	0,62	0,7
Ліси	3,5	1,0	0,7
Водойми	3,0	0,79	0,7

$$КЕСЛ2 = \frac{(0,25 + 0,78 + 3,5 + 2,37) \cdot 0,7}{28,25} = 0,17$$

КЕСЛ2 зони відпочинку «Гряда» можна вважати нестабільним (1 бал).

Проведені розрахунки показали, що екологічна стійкість зони відпочинку «Гряда» є нижчою, ніж у зоні «Світязь» (по КЕСЛ 1 та КЕСЛ2). Це пов'язано з тим, що

територія зони відпочинку «Гряди» більша за площею, має більш розвинену мережу закладів туристичного розміщення та харчування, більш рекреаційно освоєна, а також приймає більші кількості відпочиваючих за певний туристичний сезон.

Тому, нагальним залишається питання щодо зменшення рівнів антропогенних навантажень, регулювання чисельності туристичних потоків, а також прийняття заходів стосовно підвищення екологічної стійкості території за рахунок збільшення площ стійких елементів (лісів, луків, парків).

З проведених нами в межах Шацького НПП досліджень і узагальнень виявлені основні проблеми на шляху до розвитку туристичної галузі:

- необхідність підвищення рівня екологічної безпеки туризму, негативний вплив якого зростає через інтенсифікацію споживання та використання природних ресурсів;

- відсутність екологічно зважених підходів до здійснення природоохоронної діяльності;

- збільшення концентрацій туристопотоків в межах туристично-рекреаційних зон відпочинку;

- недосконалість дієвих механізмів правового регулювання туристичною діяльністю;

- відсутність екологічних паспортів та програм екологізації туризму в регіоні та країні в цілому.

Саме тому необхідним в межах Шацького НПП та на території Західного Полісся є невідкладне введення в дію основних етапів екологізації, які полягатимуть у:

- все більшому розвитку еколого-орієнтованих видів туризму;

- виконанні комплексного екологічного аудиту існуючих туристичних об'єктів Шацького НПП;

- екологічній паспортизації існуючих природно-туристичних об'єктів з обов'язковим визначенням допустимої рекреаційної місткості та екологічної стійкості ландшафтів;
- переході до використання ресурсозберігаючих та екологічних норм і стандартів у всіх новозбудованих та реконструйованих закладах розміщення туристів;
- запровадженні системи екологічної сертифікації об'єктів туризму;
- залученні пільгового та пріоритетного фінансування еколого-орієнтованих проектів у туризмі;
- розширенні мережі національних та регіональних ландшафтних парків з суворим додержанням режимів діяльності відповідно до чинного законодавства і стратегій еколого-збалансованого розвитку;
- здійсненні всебічної інформаційної підтримки ідеї збалансованого розвитку туризму серед усіх зацікавлених сторін процесу (туристів, виробників послуг, органів влади, громадських інституцій, навколишнього природного середовища та ін.);
- організації тотального підвищення рівня екологічної освіти і культури як туристів, так і представників місцевої влади та туристичного бізнесу.

6.3. Приклад типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь» Шацького НПП

З метою забезпечення екологізації туристичної діяльності в межах рекреаційної зони «Світязь» необхідно регулювати чисельність туристопотоків та проводити постійні спостереження за екологічним станом самої території. Найбільш доцільно та ефективно це можна здійснити, маючи екологічний паспорт зони, який

складатиметься із чотирьох основних розділів та міститиме наступну інформацію (табл. 6.5):

Таблиця 6.5

Зміст типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь»

<i>Зміст типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь»</i>	
Розділ 1. Загальна характеристика зони відпочинку «Світязь»	
<i>1.1. Назва об'єкта та місце розташування.</i>	Зона відпочинку «Світязь». Україна, Волинська область, Шацький район, с. Світязь (зона розташовується вздовж узбережжя озера Світязь, в межах Шацького Національного природного парку).
<i>1.2. Площа території, зайнята закладами туристичного розміщення.</i>	$S = 8,37 \text{ га} = 0,084 \text{ км}^2$.
<i>1.3. Карта-схема території, на якій розташовано зона туристичного відпочинку.</i>	Додаток 5.
<i>1.4. Форма власності (державна чи приватна).</i>	Державна
<i>1.5. Фізико-географічні та кліматичні характеристики: А) Гідрологічні особливості</i>	Озеро Світязь – карстового походження. Утворилося внаслідок нагромадження алювію і підвищення рівня ґрунтових вод, за умов незначного нахилу території й відсутності постійного стоку. Береги

Зміст типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь»

<p><i>туристичної зони (наявність озер, річок, їх кількість та режим живлення, глибина та тип, генезис водоймища; кліматичні особливості; флора та фауна водного об'єкту).</i></p>	<p>озера низькі, пологі, складені піщаним, піщано-гальковим і біогенним матеріалами; є заболочені ділянки.</p> <p>Улоговина видовжена, неправильної форми. Береги низькі, піщані (шир. пляжів від 5 до 50 - 60 м), подекуди трапляються галька і валуни, окремі ділянки заболочені.</p> <p>Живиться атмосферними і підземними водами, а також за рахунок водообміну з іншими озерами.</p> <p>Вода влітку добре прогрівається, постійна температура 9°C на глибині 15-17 м. Взимку озеро замерзає.</p> <p>Прозорість води 3-5,4 м, середня мінералізація 0,18 г / л.</p> <p>Дно вкрите переважно піщано-мулистими відкладами, торфовими й сапропелевими мулами. На дні - сапропелеві мули, піщані та глинисті відклади, у місцях карстових западин - мергелі і вапняки.</p> <p>З водної рослинності поширені очерет звичайний, рогіз широколистий, осока пухнаста, жовтець язиколистий, рдесник плаваючий, куга озерна, глечики жовті, латаття біле, елодея канадська та ін.</p> <p>Озеро багате бентосом, рибою</p>
--	---

<i>Зміст типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь»</i>	
	(вугор, лящ, окунь, щука, карась, в'юн, сом), водоплаваючими птахами.
<i>Б) Кліматичні особливості туристичної зони</i>	<p>Клімат – помірно-континентальний. Зима відносно м'яка, а літо тепле і вологе, з досить тривалими перехідними періодами (весною та осінню). Тривалість теплового періоду року, коли температура повітря перевищує 0° С, складає від 260 до 270 днів.</p> <p>Середня місячна температура (найхолоднішого місяця) становить - 4,2 °С, а найтеплішого – серпня + 18,4 °С. Середньорічна температура повітря становить +7,5°С. Амплітуда температур за рік становить 22,8°С. В басейні озера Світязь переважають західні, південно-західні і північно-західні вітри. Середня кількість опадів впродовж багаторічного періоду становить 600 мм. Вологість повітря становить влітку 60-70%, а у перехідні періоди і взимку – 80-90%.</p>
<i>В) Особливості рельєфу</i>	<p>Поверхня зони відпочинку «Світязь» Шацького НПП плоска, рівнинна, з незначним ухилом на північ. Оскільки ця територія міститься у межах крайової зони Дніпровського льодовика, тут трапляються як флювіогляціальні, так і власне льодовикові моренні відклади.</p>

<i>Зміст типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь»</i>	
<i>Г) Особливості ґрунтового покриву</i>	Переважають дерново-підзолисті ґрунти, які характеризуються піщаним і супіщаним складом, високою водопроникністю.
<i>Д) Рослинний та тваринний світ</i>	В межах зони переважає трав'яниста рослинність, серед дерев сосни, берези, граби, дуби. Тваринний світ парку представлений типовими поліськими видами (лось, косуля, заєць-русак, білка тощо). Із хижих ссавців можуть траплятись лісова куниця, горностай, ласка, лісовий тхір, лисиця, борсук.
<i>1.6. Фізико-географічне та геоботанічне районування.</i>	За схемою фізико-географічного районування територія зони відпочинку розташована в межах ШНПП, яка відноситься до області Волинського Полісся Поліської провінції Зони мішаних лісів південного заходу Східно-Європейської рівнини. За геоботанічним районуванням територія Шацького поозер'я належить до Ратнівсько-Любешівського (Верхньоприп'ятського) району з переважанням соснових лісів чорницевозеленомохових і евтрофних осокових боліт.
<i>В) Особливості рельєфу</i>	Поверхня зони відпочинку «Світязь» Шацького НПП плоска, рівнинна, з незначним ухилом на північ.

<i>Зміст типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь»</i>	
	Оскільки ця територія міститься у межах крайової зони Дніпровського льодовика, тут трапляються як флювіогляціальні, так і власне льодовикові моренні відклади.
<i>Г) Особливості ґрунтового покриву</i>	Переважають дерново-підзолисті ґрунти, які характеризуються піщаним і супіщаним складом, високою водопроникністю.
<i>Д) Рослинний та тваринний світ</i>	В межах зони переважає трав'яниста рослинність, серед дерев сосни, берези, граби, дуби. Тваринний світ парку представлений типовими поліськими видами (лось, косуля, заєць-русак, білка тощо). Із хижих ссавців можуть траплятись лісова куниця, горностай, ласка, лісовий тхір, лисиця, борсук.
<i>1.6. Фізико-географічне та геоботанічне районування.</i>	За схемою фізико-географічного районування територія зони відпочинку розташована в межах ШНПП, яка відноситься до області Волинського Полісся Поліської провінції Зони мішаних лісів південного заходу Східно-Європейської рівнини. За геоботанічним районуванням територія Шацького поозер'я належить до Ратнівсько-Любешівського (Верхньоприп'ятського) району з переважанням соснових лісів

<i>Зміст типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь»</i>	
	чорницевозеленомохових і евтрофних осокових боліт.
Розділ 2. Екологічний стан зони відпочинку «Світязь»	
2.1. Характеристика антропогенного навантаження. А) Динаміка та напрямки використання природних ресурсів.	Територія зони здебільшого використовується в туристичних, лікувальних та оздоровчих цілях. Антропогенні навантаження на природні екосистеми зони спричиняють масові туристичні потоки відвідувачів, мережі закладів розміщення та харчування, а також системи доріг та туристичний транспорт.
Б) Екологічно допустима рекреаційна місткість зони відпочинку.	Внаслідок проведених розрахунків (розділ 5, п.5.2.1.) рекреаційна місткість даної зони становить: $V_i = \frac{N_i \cdot S_i \cdot C}{D_i}$ де V_i – рекреаційна місткість і-ї території, осіб; N_i – норма рекреаційного навантаження на і-ту територію, осіб/км ² ; S_i – площа і-ї рекреаційної території, км ² ; C – тривалість рекреаційного періоду, днів; D_i – середня тривалість перебування туристів і відпочиваючих на і-й території, днів. $V_i = \frac{115 \cdot 0,084 \cdot 90}{8} = 109$ осіб при одночасному їх перебуванні в межах території.

<i>Зміст типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь»</i>	
В) Фактична кількість туристів.	Одночасно в межах зони відпочинку може перебувати 454 особи (враховуючи усі існуючі заклади розміщення).
2.2. Джерела, обсяги та види забруднень від існуючих (або поблизу розташованих) підприємств чи екологічно небезпечних об'єктів.	Поблизу зони відпочинку розташовані ВАТ „Екобуд”, та ЗАТ Львівсистеменерго, однак вони є відносно екологічно безпечними та не спричиняють забруднень природних екосистем туристичної зони.
2.3. Атмосферне повітря	В межах зони відсутні промислові об'єкти, які б здійснювали шкідливі викиди в атмосферне повітря та спричиняли його забруднення. Забруднення атмосфери відбувається лише пересувними джерелами (автомобільний та туристичний транспорт).
2.4. Водні ресурси	Гідрохімічні показники знаходяться в межах значень ГДК, перевищень не виявлено (Додаток Г). Основними факторами, що негативно впливають на екологічний стан озера і призводять до його забруднення є: - скиди неочищених чи недостатньо очищених комунально-побутових стічних вод безпосередньо у водні об'єкти та через системи каналізації і

<i>Зміст типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь»</i>	
	поверхневий стік сільськогосподарських угідь; - використання мінеральних добрив і пестицидів при веденні сільського господарства; - надмірне антропогенне навантаження на водні об'єкти внаслідок екстенсивного способу ведення водного господарства; - будівництво в прибережних смугах; - заїзд автотранспорту та його миття біля озер.
2.5. Земельні ресурси	Площа зайнята туристичними об'єктами складає 8,37 гектари. Екологічний стан земель можна вважати задовільним.
2.6. Відходи	В межах зони відсутні заходи по утилізації та переробки відходів.
Розділ 3. Характеристика туристичних потоків та туристичного обслуговування	
3.1. Відомості про туристичний контингент та туристичну діяльність:	
А) Вік туристів, що відвідують територію чи об'єкт;	В межах даної зони відпочивають люди різних вікових категорій (молодь, люди зрілого та похилого віку). Існують умови для дитячого відпочинку, а саме розташований в межах зони дитячий табір відпочинку „Чайка”.
Б) Рівень освіти та екологічної культури туристів	В рамках статистичного опитування 60% відпочиваючих мають повну вищу або середню освіту.

Зміст типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь»	
В) Середній час перебування в зоні відпочинку	В середньому кожна особа перебуває від 10-14 днів в межах зони.
Г) Відомості про види туризму, характерні для даної зони.	Основними видами туризму в межах зони є: риболовля, пішохідні та велосипедні прогулянки, катання на човнах та катамаранах, прогулянки в лісі, збирання грибів та ягід, кінні екскурсії, сільський туризм (найбільш розвинений в районі озер Світязь та Пісочне), екологічний туризм (екскурсії екологічними стежками: «Лісова пісня» та «Світязанка»), спортивний та пізнавальний туризм.
3.2. Особливості туристичного обслуговування.	
А) Загальна кількість закладів розміщення;	Закладів туристичного розміщення більше 100
Б) Кількість закладів харчування.	3
В) Кількість гідів з екологічною освітою.	На сьогоднішній день в межах зони працює 2 гіді-екскурсоводи з екологічною освітою.
Г) Екологічний та санітарний стан відвідуваного об'єкту / території.	Екологічний стан задовільний. Територія зони потребує: <ul style="list-style-type: none"> - встановлення біотуалетів; - розташування по всій території урн для сміття з попереднім його сортуванням; - модернізації каналізаційних та

<i>Зміст типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь»</i>	
	очисних систем; - очищення та благоустрою пляжів та лісової території.
Розділ 4. Особливості природоохоронної діяльності	
4.1. Планування природоохоронних заходів	З метою покращення екологічного стану регіону Волинською обласною радою було прийнято наступні програми: «Регіональна екологічна програма "Екологія - 2010"»; «Обласна цільова програма "Ліси Волині" на період 2002 – 2015 роки».
4.2. Природно-заповідний фонд	Територія зони розташована в межах Шацького НПП, який належить до ПЗФ України.
4.3. Формування екологічної мережі	Зона відпочинку «Світязь» знаходиться в межах проектованої національної екологічної мережі.
4.4. Особливості природоохоронної діяльності	З метою збереження та відновлення природних екосистем зони відпочинку необхідно: - розвивати екологічно-орієнтовані види туризму (екологічний, зелений, сільський); - дотримуватись нормативних значень допустимої чисельності туристопотоків; - покращувати санітарно-гігієнічні умови для відпочинку; - забезпечити належні санітарно-гігієнічні умови експлуатації туристичних об'єктів; - підвищити рівень екологічної

Зміст типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь»

	<p>свідомості туристів та самого населення шляхом організації лекцій, семінарів, розповідей на екологічну тематику;</p> <ul style="list-style-type: none">- сприяти раціональному та ресурсозберігаючому використанню природних ресурсів;- проводити екологізацію усієї туристичної діяльності як в межах зони, так і в межах самого НПП;- прокладати нові екологічні стежки в прилеглих до зони територіях.- розробити еколого-туристичної карти території (з нанесенням чітко визначених екологічних маршрутів, відомостями про основні об'єкти, різноманіття флори та фауни, ін.);- створити еколого-освітній центр.
--	---

Розроблений екологічний паспорт повністю характеризує існуючу на сьогоднішній день екологічну ситуацію в межах рекреаційної зони відпочинку «Світязь». Беручи до уваги інформацію екологічного паспорту, зрозумілі основні екологічні проблеми, які є нагальними для вирішення.

В даному випадку основою антропогенних навантажень на навколишнє середовище є активна туристична діяльність, яка відбувається на відносно невеликій за площею території. Про це свідчать обсяги туристопотоків, чисельність яких значно перевищує значення допустимої рекреаційної місткості. Також, необхідним для вирішення залишається питання щодо

модернізації каналізаційно-очисних систем, застарілість та неефективність яких збільшує об'єми малоочищених скидів у водні об'єкти.

Беручи за основу відомості екологічного паспорту, для покращення екологічного стану природних та озерних екосистем зони відпочинку, пропонується:

- зменшити антропогенні навантаження на екосистему озера Світязь, за рахунок встановлення максимально-допустимих рівнів навантаження;
- виділити водоохоронні зони та прибережні смуги;
- суворо дотримуватись режиму водоохоронних смуг;
- вдосконалити системи обліку, моніторингу та контролю за забрудненням природної території, розробити й ввести в дію системи ідентифікації та інструментального контролю за всіма стаціонарними і пересувними джерелами забруднення довкілля;
- упорядкувати систему водовідведення в с. Світязь на прилеглих до нього базах відпочинку з метою повного припинення скидання стічних вод;
- в сільських населених пунктах забезпечити централізовану систему каналізації та будівництво єдиної ділянки очисних споруд для одного або декількох сіл, розміщених неподалік від даної зони;
- проводити суворий контроль з боку природоохоронних органів за санітарним станом забудованих територій, забезпечувати їх своєчасне прибирання, очищення від сміття.

ВИСНОВКИ

Туристичний комплекс являє собою сукупність економічних відносин та інститутів, які визначають характер функціонування і взаємодії об'єктів господарювання, забезпечуючи виробництво та реалізацію туристичних продуктів і послуг. Його функціонування зумовлене прагненням людей до відпочинку, лікування, оздоровлення, пізнання нових місць, країн, звичаїв, традицій різних народів.

Однак, як і будь-який вид діяльності, туристична сфера являється значним споживачем ресурсів (в першу чергу природних), а тому від способу їх споживання залежить якість та екологічний стан відповідної території (рівень антропогенного навантаження, кількість туристичних потоків тощо).

Здебільшого негативні наслідки від туристичної діяльності проявляються у:

- забрудненні навколишнього середовища (викиди від туристичного автотранспорту, скиди у водойми неочищених або малоочищених стоків від закладів туристичного розміщення та обслуговування, залишки харчових і побутових відходів тощо);

- шумовому забрудненні;

- ерозії берегів (пляжів) внаслідок вирівнювання прибережної поверхні;

- надмірному використанні природних ресурсів (лісів, озер, гірських схилів тощо) з метою організації різних видів туризму й забезпечення функціонування усієї туристичної інфраструктури;

- винищуванні представників флори й фауни під час полювання й рибальства (без наявності відповідних дозволів чи ліцензій);

- знищенні природних умов перебування представників флори й фауни шляхом включення даних територій у господарську діяльність;

- втручанні в природні процеси життєдіяльності рослин і тварин тощо.

У зв'язку з цим необхідно досягнути певного компромісу між розвитком туризму та збереженням довкілля. Для цього необхідно ввести туризм в русло збалансованого розвитку, розробляти та впроваджувати основні шляхи його екологізації.

Для досягнення вище поставлених цілей в першу чергу потрібно:

- удосконалити на державному й регіональному рівнях механізми запровадження екологічної політики та системи екологічного менеджменту в сфері управління туристичною діяльністю;

- вдосконалити існуючу і розробити нову нормативно-правову базу в галузі раціонального природокористування та екологізації;

- проводити екологічний аудит і паспортизацію туристичних територій та об'єктів, категоризацію закладів туристичного розміщення;

- забезпечити новий рівень підготовки фахівців для туристичної сфери;

- сприяти екологічній освіті та вихованню населення і самих туристів під час подорожі чи відпочинку.

Реалізація даних положень сприятиме сталому розвитку туристичної діяльності, завдяки якому можливо не тільки зменшувати негативний вплив туризму на довкілля, але й підвищувати рівень екологічної безпеки територій і акваторій, а також ефективніше реалізувати стратегії сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Садовенко А. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник / А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середа, Т. Тимочко. – 2 вид. – К., 2011. – 392 с.
2. Зінько Ю.Збереження і сталий розвиток Карпат: Навчальний посібник зі сталого туризму / Зінько Ю., Рутинський М., Кудла Н. – К., 2008. – 60 с.
3. Методы обоснования программ устойчивого развития сельских территорий: моногр. / под ред. В.И. Фролова; СПб. гос. архит.-строит. ун-т. – СПб., 2011. – 464 с.
4. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. - М., 1985.
5. Meadows, D. H. The Limits to Growth / D. H.Meadows, D. L. Meadows, J. Randers and W. W.Behrens. – New York : Universe Books, 1972. – 205 p.
6. Данилов-Данильян В.И.Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ) // Экономика и математические методы. - 2003. Т. 39. вып. 2. С. 123 – 135.
7. Програма дій “Порядок денний на ХХІ століття” / Перекл. з англ.: ВГО “Україна. Порядок денний на ХХІ століття”. К., 2000.
8. Туризм и устойчивое развитие: Доклад Генер. секр. // Сессия (7; 1999). Нью-Йорк, 1999.
9. Gossiling S. Tourism – Sustainable Development Option // Environmental Conservation, 2000. Vol. 27.N 3.
10. Местні Л. Зміна орієнтирів міжнародного туризму // Стан світу 2002. К., 2002.
11. Butler R. W. Tourism, Environment, and Sustainable Development. Environmental Conservation, 1991.

12. Артеменко, В. Б. Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів / В. Б. Артеменко // Регіональна економіка. – 2006. – № 2. – С. 90–97.

13. Hartmut, Bossel. Indicators for sustainable development: Theory, method, applications / Bossel Hartmut. – International Institute for Sustainable Development, 1999. – 124 p.

14. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні: Зб. нормативно-правових актів / Під заг. ред. проф. В. К. Федорченка / Київ, ун-т туризму, економіки і права. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 640 с.

15. Закон України "Про туризм" від 15.09.1995 № 324 із внесеними змінами від 18.11.2003 № 1282-IV.

16. Проект Закону України "Про сільський та сільський зелений туризм" від 23.10.2003 № 4299.

17. Проект Закону України «Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність» від 24.02.2009 р.

18. Ніколаєв К.Д. «Екологізація туристичної галузі, її роль у зменшенні впливу на біорізноманіття та навколишнє середовище» / Ніколаєв К.Д., Ісаєнко В.М. // Агроекологічний журнал, спецвипуск. – К., 2009. - С. 228–232.

19. Мотузенко О. Екологізація туристичної діяльності й екологічний туризм: перспективи розвитку / О.Мотузенко, О. Аріон // Україна та глобальні процеси: географічний вимір. – Київ-Луцьк, 2000. – Т.1. – С. 375-378.

20. Костюшин В.А. Воздействие рекреации на живую природу / В.А. Костюшин. –К.: Национальный экологический центр Украины, 1997. –42 с.

21. Ніколаєв К.Д. Збалансоване природокористування на прикладі екологізації туристичної галузі / Ніколаєв К.Д., Ісаєнко В.М., Бабікова К.О. // Вісник Кременчуцького

державного політехнічного університету ім. М. Остроградського, №5 (58). – Кременчук, 2009. - С. 117-120.

22. Ніколаєв К.Д. Екологізація туризму на території Шацького НПП / Ніколаєв К.Д., Бабікова К.О. Ісаєнко В.М. // Матеріали II науково-практичної конференції «Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях» – Сімферополь, 2010. – С. 412-415.

23. Ніколаєв К.Д. Підходи до організації та забезпечення еколого-орієнтованої туристичної діяльності на території Шацького НПП. / Ніколаєв К.Д. // Збалансований (сталий) розвиток України – пріоритет національної політики: матеріали Всеукраїнської наукової екологічної конференції. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2010. – С. 107–112.

24. Екологічна енциклопедія [редкол.: Толстоухов А.В.]. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2008. Т. 3. - С. 308 - 309.

25. Дмитрук О.Ю. Екотуризм як дидактична основа раціонального природокористування та геоекологічної освіти / Дмитрук О.Ю., Щур Ю.В. // Регіональні екологічні проблеми. Зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 45 – 50.

26. Смирнов І.Г. Про привабливість та логістичність рекреаційно-туристичних об'єктів та ресурсів (в контексті логістичної моделі сталого розвитку туризму / Смирнов І.Г. // Географія та туризм. – 2010. – Вип. 4. - С. 106-114.

27. Смирнов І.Г. Логістика туризму: навч. посібник / Смирнов І.Г. – К. : Знання, 2009. – 444 с.

28. Новосад Н.О. Країнознавчі аспекти аналізу туристської привабливості регіонів України / Новосад Н.О. // Географія та туризм. – 2010. – Вип. 6. – С. 140-142.

29. Любіцева О.О. Туризмознавство: вступ до фаху: Підр. / Любіцева О.О., Бабарицька В. К. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 335 с.

30. Стафійчук В.І. Рекреалогія: Навч. пос. / Стафійчук В.І. – К. : Альтерпрес, 2006. – 264 с.

31. Смирнов І.Г. Логістичний менеджмент рекреаційно-туристичних ресурсів / Смирнов І.Г. // Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г.Сковороди”. Спец. випуск. – 2010. – С. 270-274.

32. Ісаєнко В.М., Ніколаєв К.Д., Білявський Г.О., Бабікова К.О., Смирнов І.Г. Розвиток туризму в Україні та його класифікації. – Навч.-мет. Посібник. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова. 2011. – 101 с.

33. Гончарук В. Національна екологічна безпека та екологічна паспортизація водних об'єктів / В. Гончарук, Г. Білявський, М. Ковальов, Г. Рубців // Вісник Національної академії наук, №5, 2009. – С. 22-29.

34. Ніколаєв К.Д., Бабікова К.О., Ісаєнко В.М. Паспортизація туристичних об'єктів у межах сільських населених пунктів // «Зелена економіка»: перспективи впровадження в Україні: матеріали Міжнародної конференції. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2012. – Т. 2. – С. 121 – 123.

35. Ніколаєв К.Д., Бабікова К.О., Ісаєнко В.М. Екологічна паспортизація туристичних об'єктів як складова природо-ресурсного права // Modern trends in scientific thought development: materials digest of the 2nd International Scientific Conference (January 31 – February 14, 2011, Kiev, London). Juridical sciences, open section / All-Ukrainian Academic Union of specialists for professional assessment of scientific research and pedagogical activity. – Odessa: InPress, 2011. – P. 34 - 36.

36. Горішевський П.В. Сільський зелений туризм: організація гостинності на селі / Горішевський П.В., Васильєв В.П., Зінько Ю.В. - Івано–Франківськ : Місто-Н, 2003. - 158 с.
37. Ніколаєв К.Д. Екологізація енергоспоживання туристичних комплексів / Ніколаєв К.Д., Білявський Г.О., Бабікова К.О. // Вісник Національного авіаційного університету. - К. : НАУ, 2009.- №3(40). – С. 213- 216.
38. Whelan T. Nature Tourism. Managing for the Environment. Island Press, 1991.
39. Lindberg K., Hawking D. Ecotourism: A Guide for Planners and Managers. Volume 1. The Ecotourism Society, North Bennington, USA, 1993.
40. Ceballos-Lascurain H. The Future of Ecotourism // Mexico journal. 1988. 17 January. P. 13–14.
41. Boo E. Ecotourism Boom: Planning for Development in Management. -Wildlands and Human Needs Technical Paper Series (Paper #2). Washington D.C., U.S.A.: World Wildlife Fund. 1994.
42. Ecotourism Society, 1994. Western D. Defining Ecotourism. In: Ecotourism: A Guide for Planners and Managers. The Ecotourism Society, North Bennington, USA, 1993.
43. Экотуристский рынок Германии. Специальный доклад ВТО № 10, Мадрид, 2001.
44. Экологический туризм на пути в Россию. Принципы, рекомендации, российский и зарубежный опыт. Монография.//Ред.-сост. Е.Ю. Ледовских, Н.В. Моралева, А.В. Дроздов. Тула, 2002.
45. Сергеева Т.К. Экологический туризм. Учебное пособие. М.: Финансы и статистика, 2004.

46. Севастьянов Д.В. Экологический туризм на Северо-Западе России как фактор устойчивого развития региона.//Туризм и региональное развитие: Сб. науч. тр. Вып. 3. Смоленск, 2004.

47. Мазуров Ю.Л. Экотуризм в России: глобальный контекст и национальные особенности.//Региональные исследования, Смоленск, 2004. № 1 (3).

48. Дроздов А.В. Основы экологического туризма: Учебное пособие / А.В. Дроздов. – М. : Гардарики, 2005. – 271 с.

49. Зорин И.В. Энциклопедия туризма: Справочник / И.В. Зорин, В.А. Квартальнов . – М. Финансы и статистика, 2000. – 368с.

50. Дмитрук О.Ю. Урбанізація та екологічний туризм: Теорія і практика конструктивно-географічного дослідження: Навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет» 202. – 76 с.

51. В.А. Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / передмова В.М. Литвина. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. – 372с.

52. Костриця М.М. Сільський туризм: теорія, методологія, практика: Монографія / Костриця М.М. [за наук. керівництвом іред. проф. Є.І. Ходаківського, проф. Ю.С. Цал-Цалка]. – Житомир : ЖДТУ, 2006. – 196 с.

53. Рутинський М. Й., Зінько Ю.В. Сільський туризм: Навч. посібник. – К.: Знання, 2006. – 271с.

54. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. / О.О. Бейдик. - К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001. – 395 с.

55. Михайліченко Г. Класифікація засобів розміщення туристів у сільській місцевості// Вісник КНТЕУ. – 2003. – № 6. – С. 97-103.

56. Dictionari of Travel. Tourism and Hospitality/Ed. S. Medlik. – London: ButterworthHeinemann Etd.,1993. – P.43.

57. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу. –К.:Київ нац. торг.-екон. ун-т. – 2006. – 537 с.

58. Мунін Г., Зінов'єв Г. Сільський туризм – альтернативний вид туризму// Сільський туризм зелений, № 4. – 2003. – С. 44 - 45.

59. Васильєв В. Десять років розвитку сільського зеленого туризму в Україні: проблеми та перспективи / Васильєв В. // Туризм: теорія і практика. – 2005. – № 1. – С.49–53.

60. Биркович В.І. Сільський земельний туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України// Стратегічні пріоритети: Наук. збірник. – 2008. – № 1. – С.138-143.

61. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: Навчальний посібник / Кифяк В.Ф. – Чернівці : Зелена Буковина, 2003. - 312 с.

62. Рутинський М.Й. Сільський туризм / Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. – Навчальний посібник. – К. : Знання, 2006. – 271 с.

63. Костриця М.М. Сільський туризм: нові можливості підприємництва на селі / Костриця М.М. / Матеріали науково-методичного семінару. – Житомир : М. Косенко, 2007. – 50 с.

64. Яковлев ГА. Экономика и статистика туризма : учеб. пособие / Г.А. Яковлев. — М.: Изд-во РДЛ, 2002. — 240 с.

65. Булах Т.М. Сільський туризм як перспективний напрям для соціально-економічного розвитку села / Т.М.

Булах // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. - №11. – С. 143-147.

66. Можливості працевлаштування молоді у сфері зеленого туризму: методичні рекомендації щодо започаткування власної справи / [за заг. ред. О.В. Кулініча] . – Х. : Інститут соціальної політики регіону, 2011. - 124 с.

67. Алексеева Е. В. Влияние экологического туризма на социально-экономическое состояние основных стран Тихоокеанского региона / Е. В. Алексеева // Экономика природопользования. -2007. - № 4. - С. 131-142.

68. Словник рекреаційних термінів/ Уклад. : С.С. Беляєва. - К. : Академія, 2011. - 184 с.

69. Сельский зеленый туризм: от А до Я: терминологический словарь. / В.В. Ганин, О.Ф. Зайцева, Н.Н. Гордецкая, Е.А. Гончарова. - Симф. : Ариал, 2011. - 206 с.

70. Маєвський Я. Агротуризм: Порадник для сільського господаря / Маєвський Я. – Львів, 2005. – 80 с.

71. Липчук В. Агротуризм: організаційно-економічні засади розвитку / В. Липчук, Н. Липчук. – Львів : СПОЛОМ, 2008. – 160 с.

72. Світовий досвід організації сільського туризму: Методичний посібник // Громадська організація «Одеська обласна сільськогосподарська дорадча служба», «Центр розвитку та правової підтримки села». – Одеса, 2009. – 54 с.

73. Аграрний екологічний туризм в країнах Центральної та Східної Європи // Матеріали міжнародного науково-практичного семінару. – Стрий, 2004. – 132 с.

74. Сільський зелений туризм в Україні: окремі аспекти організації, обліку і контролю: монографія / Т.С. Осадча. – Херсон : Олді-плюс, 2009. - 290 с.

75. Вачевський М.В. Маркетинг в сферах послуг. / М.В. Вачевський, В.Г. Скотний – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 232.

76. Мальська М. Планування діяльності туристичних підприємств: Навчальний посібник / М.Мальська, О.Бордун.– К.:Знання, 2005. – 241с.

77. Ковшова І. О. Особливості реклами в туристичній сфері // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2004. – № 630. – С. 62 – 65.

78. Горішевський П. Основи організації сільського туризму / П.Горішевський, В.Васильєв, Ю.Зінько – Івано-Франківськ, 2003. – 145 .

79. Кравців В.С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери : Наукове видання / Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П. – Львів : НАН України, 2005. - 78 с.

80. Андрієнко Т.Л. Мережа регіональних ландшафтних парків України: наукові та організаційні основи створення / Андрієнко Т.Л., Клестов М.Л., Прядко О.І. – К. : Либідь, 1996. – 35 с.

81. Грищенко Ю.М. Регіональні ландшафтні парки Рівненської області / Грищенко Ю.М., Якимчук А.Ю., Яковишина М.С., Мартинюк А.М. // Екологічний вісник, 2003, №9-10. – С. 26-30.

82. Кислый В.Н. К проблеме оптимизации воспроизводства и использования ресурсного потенциала лесов в условиях многоцелевого лесопользования / Кислый В.Н. // Вісник Сумського державного університету: Науково-методичні основи природокористування. – Суми : «Ризоцентр» СумДУ, 2005, №4. – С. 44-56.

83. Клементова Е. Оценка экологической устойчивости сельскохозяйственного ландшафта / Клементова Е.,

Гейниге В. // Мелиорация и водное хозяйство, 2002, №5. – С.24-35.

84. Данилов-Данильян В.И. Экологический вызов и устойчивое развитие / Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 432 с.

85. <http://www.agritourism.ru>

86. Чернихівська А.В. Особливості запровадження Стратегічної Екологічної Оцінки до практики регіонального управління // Механізм регулювання економіки, 2010. – № 3, Т. 1. – С. 238 – 243.

87. Хлобыстов Е. В. Методологические предпосылки внедрения стратегической экологической оценки // Экономическая безопасность государства: территориальный аспект: кол. монография; под ред. М.М. Бабяка и И.В. Недина / ДГПУ им. И. Франко, НТТУ «КПИ». – Дрогобыч : Коло, 2006. – С. 36 – 48.

88. Організація та планування діяльності сільського туризму // Методичний посібник. – Одеса, 2009. № 3. – 57 с.

89. Гончарук В. Національна екологічна безпека та екологічна паспортизація водних об'єктів / Гончарук В., Білявський Г., Ковальов М., Рубців Г. // Вісник Національної академії наук, №5, 2009. – С. 22-29.

90. Николаев К.Д., Бабилова К.О. Обоснование принципов и методов экологизации туристической деятельности на территории Украины // Российский Журнал Экотуризма. – 2011. - № 2. – С. 39 - 44.

91. Ніколаєв К.Д., Бабікова К.О., Ісаєнко В.М. Екологічна паспортизація туристичних об'єктів як складова природо ресурсного права // Modern trends in scientific thought development: materials digest of the 2nd International Scientific Conference (January 31 – February 14, 2011, Kiev, London). Juridical sciences, open section / All-Ukrainian Academic

Union of specialists for professional assessment of scientific research and pedagogical activity. – Odessa: InPress, 2011. – P. 34 - 36.

92. Ніколаєв К.Д. Роль екологічної паспортизації туристичних зон Шацького НПП у збереженні природних екосистем / Ніколаєв К.Д., Ісаєнко В.М., Бабікова К.О. // III-й Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю, 21-24 вересня. Збірник наукових статей. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – С. 230 - 233.

93. Ніколаєв К.Д., Ісаєнко В.М., Бабікова К.О. Екологічна паспортизація в сільському туризмі // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Природно-ресурсний потенціал збалансованого (сталого) розвитку України». – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2011. –Т.2. – С. 23 - 25.

94. Баженов В.А. Інженерна екологія: Підручник з теорії і практики сталого розвитку / В.А. Баженов, В.М. Ісаєнко, Ю.М. Саталкін та ін.; За аг.ред. чл.-кор. НАНУ В.П. Бабака. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2006. – 492 с.

95. Ісаєнко В.М. Моніторинг і методи вимірювання параметрів навколишнього середовища: навч. посібник / В.М. Ісаєнко, Г.В. Лисиченко, Т.В.Дудар. – К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ – друк», 2009. – 312 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Нормативи екологічної якості розміщення

відпочиваючих у селі для надання знаку «Зелена садиба»

Знак має три рівні якості, від першого (найнижчого) до третього (найвищого).

1. Довкілля

Довкілля садиби повинно бути екологічно чистим та привабливим, господарі повинні стежити за підтримкою та поліпшенням екологічного стану довкілля, сприяти збереженню ландшафтів та біорізноманіття.

- 1.1. Садиба розташована в мальовничому місці, поблизу є привабливі елементи ландшафту.....**1**
- 1.2. Околиці садиби чисті і доглянуті, бур'яни виполоті, немає сміття.....**1**
- 1.3. Довкілля садиби не має джерел забруднення (сміттєзвалищ, очисних споруд та ін.).....**2**
- 1.4. Навколишні місця відпочинку доглянуті та очищені від сміття.....**2**
- 1.5. Садиба розташована на безпечній відстані від джерел екологічного ризику.....**3**
- 1.6. Поблизу садиби є природоохоронна територія.....**3**

2. Садиба

Садиба не повинна бути джерелом забруднення; використання екологічно-агресивних речовин слід максимально обмежувати; оформлення території має носити ознаки підтримки сталого розвитку регіону та його екологічного стану.

- 2.1. Територія садиби доглянута та не має ознак забруднення **1**
- 2.2. Сміття та відходи збираються в спеціально облаштованому місці.....**1**
- 2.3. Не застосовуються хімічні засоби захисту рослин.....**1**

2.4. Органічні відходи збираються в компостні ями або згодуюються домашнім тваринам. **2**

2.5. Не використовуються пластикові садові меблі.**2**

2.6. Будівельні матеріали не вміщують азбесту.**2**

2.7. Сміття вивозиться централізовано.....**2**

2.8. Будинок і садиба оформлені у традиційному для даного регіону стилі...**2**

2.9. В оформленні садиби використовуються місцеві види рослин.....**2**

2.10. Покращені умови для видів місцевої фауни (годовниці, гніздів'я).....**2**

2.11. Не застосовуються мінеральні добрива.....**3**

2.12. Сміття сортується і вивозиться централізовано.....**3**

2.13. При будівництві будинку та оформленні садиби використані лише екологічно чисті природні матеріали...**3**

3. Кімнати

3.1. В оформленні кімнат використовуються елементи традиційного стилю, витвори народних ремесел та мистецтв.....**1**

3.2. Обладнання кімнат виготовлене з використанням натуральних матеріалів місцевого походження**1**

3.3. Паління дозволене лише в спеціально визначених місцях... **2**

3.4. В обладнанні кімнат не використовуються синтетичні матеріали.**3**

4. Продукти

Перевага надається екологічно чистим продуктам місцевого виробництва, виготовленим за традиційними технологіями.

4.1. Джерело питної води перевірене відповідною лабораторією, довідка про це доступна для туристів.....**1**

- 4.2. Їжа готується з використанням свіжих сезонних фруктів та овочів.....1
- 4.3. Доступне вегетаріанське меню.....1
- 4.4. Туристам пропонуються продукти лише українського виробництва.....2
- 4.5. Не використовується одноразовий пластиковий посуд..2
- 4.6. Не використовуються продукти в індивідуальній упаковці.....2
- 4.7. Туристам пропонуються продукти лише місцевого виробництва.....3
- 4.8. Туристам пропонуються сертифіковані продукти органічного землеробства.....3

5. Раціональне використання водних ресурсів

Використання води з водогонів має бути якомога економнішим. Надається перевага природним джерелам.

- 5.1. При наявності водогону встановлені системи місцевої каналізації або обладнані асенізаційні колодязі.....1
- 5.2. Забруднена вода не потрапляє у довкілля.....1
- 5.3. При наявності водогону крани та регулятори не течуть.....1
- 5.4. Асенізаційні колодязі ізольовані від ґрунтових вод..2
- 5.5. Водогін обладнаний лічильником.2
- 5.6. Кімнати для гостей обладнані окремим лічильником.....3
- 5.7. У садибі використовується лише вода з природних джерел..... 3

6. Раціональне використання електроенергії та палива

Переважна більшість палива та джерел електроенергії належить до невідновлюваних ресурсів, через це їх використання слід зводити до мінімуму.

- 6.1. У садибі встановлені лічильники для електроенергії та газу.....1

6.2. Електропобутові прилади (холодильники, електронагрівачі) вимикаються, коли немає туристів.....1

6.3. Ведеться розрахунок споживання електроенергії та палива туристами.....2

6.4. Електричні нагрівачі та прилади для сушіння рук не використовуються.....2

6.5. Опалення кімнат для туристів регулюється індивідуально..... 2

6.6. Для освітлення використовуються тільки енергоефективні лампи.....3

6.7. Для опалення не використовується паливо з невідновлюваних ресурсів.....3

6.8. Використовуються альтернативні джерела електроенергії.....3

7. Обмежене використання побутових хімічних засобів

Засоби побутової хімії як правило є синтетичними матеріалами, агресивними до природного середовища, їх виробництво також належить до найбільш екологічно шкідливих. Через це

їх вживання слід обмежувати.

7.1. Використання побутових хімічних засобів зведене до мінімуму.....1

7.2. Миючі та дезинфікуючі засоби не містять хлору та бору.....2

7.3. Синтетичні миючі засоби не використовуються.....2

7.4. Засоби побутової хімії не використовуються.....3

7.5. Холодильники та аерозолі, що містять фреон не використовуються.3

8. Туристична інформація

Туристи повинні бути забезпечені екологічно-орієнтованою інформацією, що сприяє збереженню довкілля та сталому розвитку регіону.

- 8.1. Знак «Зелена садиба» демонструється туристам.....1
- 8.2. Програма «Зелена садиба» доступна туристам.....1
- 8.3. У садибі розміщені «Поради для гостей», що стосуються екологічно-прийнятної поведінки.....1
- 8.4. Є інформація про місцеві природні, культурні та історичні цінності, охорону довкілля та біорізноманіття.....2
- 8.5. Туристам доступна карта місцевості.....2
- 8.6. Туристам доступна карта місцевості з позначеними природоохоронними об'єктами та територіями.....3
- 8.7. Спеціалізована екологічна преса передплачується або купується..3
- 8.8. Власники садиби мають добрі знання місцевих традицій, добре поінформовані щодо місцевих природоохоронних територій, стежок, пам'яток історії та культури. На вимогу вони можуть виконувати функції гідів.....3

9. Транспорт

Надається перевага громадському та екологічно-чистим видам транспорту.

- 9.1. Туристам доступна інформація про маршрути та розклад громадського транспорту.....1
- 9.2. Туристи забезпечені транспортними послугами міжсадибою та найближчою зупинкою громадського транспорту2
- 9.3. Є можливість оренди екологічно-чистих транспортних засобів (велосипедів, коней).....2
- 9.4. Облаштовані місця стоянки для автотуристів.....2

9.5. Пішим, вело- та кінним туристам пропонуються пільгові умови.....2

9.6. Господарі пропонують туристам оренду екологічно-чистих транспортних засобів.....3

10. Рекомендована туристична діяльність

Рекомендована діяльність, яка найменше впливає на довкілля: піші, кінні та велосипедні прогулянки, плавання, сонячні ванни, веслування, віндсерфінг, гірські лижі, збирання грибів та ягід, риболовля, спостереження за птахами та тваринами.

10.1. Господарі надають туристам інформацію про можливість екологічно-сприятливих видів діяльності та відпочинку.....1

10.2. Господарі пропонують туристам оренду спорядження для екологічно-сприятливих видів діяльності та відпочинку.....2

10.3. Господарі активно сприяють розвитку екологічно-сприятливих видів діяльності та відпочинку у своїй місцевості.....3

11. Підтримка народних традицій

Підтримується збереження та розвиток традиційних для даної місцевості побуту, ремесел та мистецтв.

11.1. В оформленні будинку і садиби використані елементи традиційного стилю та декору.....1

11.2. Будинок і садиба цілком оформлені в традиційному стилі.....2

11.3. Туристи мають можливість ознайомитись чи придбати вироби народних ремесел та мистецтв.....2

11.4. Розміщення та побут туристів організовано згідно зі старовинним укладом селянського життя.....3

11.5. Господарі володіють традиційними ремеслами чи мистецтвами і можуть запропонувати туристам свої вироби та продемонструвати традиційну технологію.....3

11.6. Туристам пропонуються тури та екскурсійні заходи, орієнтовані на підтримку та розвиток місцевих традицій, ремесел та мистецтв.....**3**

12. Досвід роботи

12.1. Більше двох років діяльності під знаком «ЗЕЛЕНА САДИБА».....**2**

12.2. Більше чотирьох років діяльності під знаком «ЗЕЛЕНА САДИБА».....**3**

ДОДАТОК Б
Вимоги щодо надання знаку «Українська гостинна садиба»

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
		Б	1	2	3
I	Садиба, благоустрій території				
II	Приміщення загального користування (громадські приміщення)				
III	Загальне технічне обладнання				
IV	Вимоги до житлового фонду				
V	Технічна оснащеність кімнат				
VI	Оснащеність кімнат меблями та інвентарем				
VII	Санітарне обладнання				
VIII	Приміщення для надання послуг харчування і додаткові приміщення для надання послуг				
IX	Послуги				
X	Вимоги до персоналу та його підготовленості				
XI	Вимоги до охорони навколишнього середовища				
I	Садиба, благоустрій території	Б	1	2	3
1	Наявність світлової вивіски	-	-	+	+
2	Наявність знаку «Українська гостинна садиба»	+	+	+	+
3	Наявність окремого входу для гостей	-	-	+	+
4	Декоративне і (або) огорожувальне озеленення території	-	+	+	+
5	Місце для паркування автомобіля на території садиби	-	+	+	+

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
6	Наявність гаражу для паркування	-	-	-	+
7	Обладнане місце для відпочинку поза межами будинку (альтанка, колиба, зона відпочинку під тентом тощо) зі столом та місцями для сидіння	-	+	+	+
8	Спеціально обладнане місце для приготування страв на відкритому вогні	+	+	+	+
9	Дитячий ігровий майданчик	-	-	+	+
10	Баня/сауна	-	-	+	+
11	Басейн	-	-	-	+
II	Приміщення загального користування	Б	1	2	3
1	Обладнання та меблі відповідають функціональному призначенню приміщення	+	+	+	+
2	Вітальня, що виконує функцію рецепції та зони відпочинку, має мінімальну площу 10 м ²	-	+	+	
3	Вітальня, що виконує функцію рецепції, має мінімальну площу 10 м ²	-	-	-	+
4	Вітальня оснащена меблями (крісла, дивани, стільці, столи, журнальні столики)	-	+	+	+
5	Оздоблення підлоги та стін зі штучних та натуральних матеріалів	+	+	+	-
6	Оздоблення підлоги та стін з	-	-	-	+

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
	натуральних матеріалів				
7	Декоративне озеленення	+	+	+	+
8	Декоративне оформлення інтер'єру приміщення картинами, виробами декоративно-ужиткового мистецтва тощо	-	-	+	+
9	Живі квіти та декоративні рослини	+	+	+	+
10	Штучне освітлення не менше ніж 10 Вт/м ²	+	+	+	-
11	Штучне освітлення не менше ніж 15 Вт/м ² Освітлювальні прилади гармонують із загальним стилем приміщення	-	-	-	+
12	Наявність килимів або килимового покриття у зоні відпочинку та у коридорах	-	-	+	+
13	Інформація для туристів (інформаційно-рекламна, природоохоронна, етнографічно-культурна)	-	+	+	+
14	Наявність окремої загальної кімнати відпочинку на кожному поверсі	-	-	-	+
15	Можливість переглядання телепередач у загальній кімнаті відпочинку	-	+	+	+
16	Доступ до Інтернету	-	-	+	+
17	Можливість користуватися холодильником	+	+	+	-

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
		Б	1	2	3
III	Загальне технічне обладнання				
1	Наявність аварійного освітлення (ліхтарі, акумулятори)	+	+	+	+
2	Резервуар для запасу води щонайменше на 1 добу	+	+	+	+
3	Забезпечення підігріву води мінімум 2 години вранці та ввечері	+	+	+	-
4	Постійне цілодобове гаряче та холодне водопостачання	-	-	-	+
5	Кондиціонування приміщень спільного використання, або використання інших систем чи обладнання з можливістю забезпечення заміни повітря та дотримання температурного режиму від 18 до 22 °С і вологості від 45% до 60%	-	-	+	+
6	Кондиціонування житлових приміщень або використання інших систем чи обладнання з можливістю забезпечення заміни повітря та дотримання температурного режиму від 18 до 22 °С і вологості від 45% до 60%	-	+	+	+
7	Природна вентиляція санітарних вузлів	+	+	-	-
8	Природна та примусова вентиляція санітарних вузлів	-	-	+	+

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
9	Опалювання приміщень окремими приладами або центральне опалення	+	+	+	+
10	Доступний телефонний зв'язок для екстрених дзвінків	+	+	+	+
11	Телефон у будинку, доступний для туристів	-	-	+	+
12	Телефон у кожному номері	-	-	-	+
IV	Вимоги до житлового фонду	Б	1	2	3
1	Місць в одно -, двомісних кімнатах не менше ніж	30%	60%	80%	100%
2	Мінімальна житлова площа однокімнатної однієї спальні (без площі балкона, лоджії, санвузла та коридору) м ²	6	8	9	10
3	Мінімальна житлова площа однокімнатної двомісної спальні (без площі балкона, лоджії, санвузла та коридору) м ²	8	10	12	14
4	Мінімальна житлова площа однокімнатної тримісної спальні (без площі балкона, лоджії, санвузла та коридору) м ²	10	14	16	-
5	Мінімальна житлова площа однокімнатної чотиримісної спальні (без площі балкона, лоджії, санвузла та коридору) м ²	12	16	18	-
6	Для кімнат, у яких кількість	+	+	+	-

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
	ліжок більше чотирьох, до площі чотиримісної спальні додається на кожне наступне ліжко мінімум 5 м ² (якщо ліжка двоярусні – 9,5 м ²)				
7	Допускається відхилення не більше, ніж на 10% житлової площі кімнати за умови збільшеної площі інших частин кімнати (лоджія, коридор) і (або) підвищеної функціональності меблів	-	+	+	+
8	Мінімальна висота кімнати (см)	210	210	220	240
9	Мінімальна площа вільної підлоги з розрахунку на одного проживаючого (м ²)	2,5	2,5	2,75	3,00
V	Технічна оснащеність кімнат	Б	1	2	3
1	Замок з внутрішнім запобіжником	-	-		+
2	Загальне освітлення кімнати	+	+		+
3	Світильник (бра, торшер) біля кожного ліжка	-	+		+
4	Настільна лампа	-	-		+
5	Електричні розетки із зазначенням напруги. У кожній кімнаті у кількості не менше	1	1		3
6	Радіоприймач у кімнаті	-	-		+
7	Кольоровий телевізор у кімнаті	-	-		+
8	Забезпеченість сателітною	-	-		+

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
	антенною				
9	Холодильник у кімнаті	-	-		+
VI	Оснащеність кімнат меблями та інвентарем	Б	1	2	3
1	Мінімальні розміри односпального ліжка (см)	-	90 x1 90	90x190	90x190
2	Мінімальні розміри двоспального ліжка (см)	-	14 0x 19 0	140x19 0	140x19 0
3	Можливість забезпечення дитячим або розкладним додатковим ліжком на прохання (крісло-диван тощо)	-	+	+	+
4	Допускається, у порядку винятку, оснащення номерів двоярусними ліжками, якщо висота кімнати становить мінімум 260 см, або відстань від ліжка другого ярусу до стелі становить не менше ніж 80 см)	-	+	+	-
5	Комплект постільних речей і білизни: дві подушки, суцільний матрац з на матрацником, ковдра,	+	+	+	+

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
	додаткова ковдра, покривало на ліжку, підковдра, простирадло, наволочки				
6	Килимок біля кожного ліжка за відсутності килима або килимового покриття підлоги	-	+	+	+
7	Тумбочка біля кожного спального місця	-	+	+	+
8	Вішалка для верхнього одягу та головних уборів	+	+	+	+
9	Шафа для одягу з полицками і плічками	-	не	не менш	не менш е 4-ти
10	Стільці або інші меблі для сидіння (щонайменше)	1 на кімнату	2 на кімнату	2 на кімнату	
11	М'які крісла для відпочинку (щонайменше 2 в кімнату) або м'який диван	-	-	-	+
12	Стіл	+	+	+	+
13	Письмовий стіл зі стільцем	-	-	-	+
14	Вікна оснащені гардинами або жалюзі, що затемнюють	+	+	+	+

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
	приміщення та прозорими завісками				
15	Дзеркало у кімнаті	+	+	+	+
16	Наявність щіток для одягу та взуття	+	+	+	+
17	Склянки або чашки з розрахунку 1 на одну особу	+	+	+	+
18	Набір посуду для чаю або кави	-	-	+	+
19	Інформаційно-довідкові матеріали у кімнаті	-	+	+	-
20	Інформаційно-довідкові матеріали у кімнаті (у тому числі і іноземними мовами)	-	-	-	+
21	Протипожежна інструкція та інструкція щодо дій в екстремальних умовах	+	+	+	+
VII	Санітарне обладнання		1	2	3
1	Кількість кімнат із повним санвузлом (умивальник, унітаз, ванна або душ)		-	25 %	80%
2	Мінімальна площа санвузла з ванною (м ²)		3,8	4,2	4,5
3	Мінімальна площа санвузла з душовою кабіною (м ²)		3,3	3,8	4,0
4	Інвентар та предмети санітарно-гігієнічного оснащення санвузлів в кімнаті (мінімальний перелік для усіх		+	-	-
			-	+	+
			1	1	2

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
	категорій)		+	+	+
	1. дзеркало над умивальником		+	+	+
	2. дзеркало над умивальником з бічним або верхнім освітленням;		+	+	+
	3. електрична розетка з маркуванням напруги біля дзеркала на відстані кабелю фену чи електробритви;		1	2	2
	4. поличка для туалетних речей;		2	2	3
	5. завіски для ванни чи душу;		1	1	1
	6. килимок на підлозі;		+	1	1
	7. тримач для рушників, гачки для одягу;		+	+	+
	8. склянка;		+	+	+
	9. рушники на кожного гостя не менше ніж		+	+	+
	10. банний рушник;		+	+	+
	11. туалетне мило на кожного проживаючого (замінюють в міру використання);		+	+	+
	12. туалетний папір;		+	+	+
	13. тримач для туалетного паперу;		+	+	+
	14. щітка для унітаза (у футлярі);		+	+	+
	15. кошик для сміття з вогнетривкого матеріалу;		+	+	+
	16. кришка до унітазу		+	+	+
5	Повний санітарний вузол загального користування у		+	+	+

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
	будинку або поруч з ним (не більше ніж на 10 осіб, включаючи членів сім'ї)				
6	Санітарний блок типу «вигрібна яма»	-	-	-	-
7	Душ поза будинком	-	-	-	-
6	Мінімальні вимоги до обладнання санітарних об'єктів загального користування	+	+	+	+
VII I	Приміщення для надання послуг харчування згідно з ГОСТ 30523 та додаткові приміщення для надання послуг	Б	1	2	
1	Кухня для самостійного готування їжі, обладнана холодильником, газовою (електричною) плитою, або пічкою, придатною для готування їжі	+	+	+	
2	Відповідно обладнана їдальня (спільна з кухнею, загальною кімнатою)	-	+	+	
3	Відповідно обладнана їдальня (окрема від інших приміщень)	-	-	-	
4	Кімната побутового обслуговування	-	-	-	
5	Камера схову	-	-		+
IX	Послуги	Б	1	2	3
1	Цілодобовий прийом	+	+	+	+
2	Прибирання кімнати щоденно	+	+	+	+

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
	або за бажанням гостя				
3	Прибирання санвузла щоденно	+	+	+	+
4	Заправлення ліжок щоденно або за бажанням гостя	-	-	-	+
5	Зміна постільної білизни один раз на 5 діб	+	+	-	-
6	Зміна постільної білизни один раз на 3 доби	-	-	+	-
7	Зміна постільної білизни щоденно або за бажанням гостя	-	-	-	+
8	Зміна рушників один раз на 3 доби	+	+	-	-
9	Зміна рушників один раз на 2 доби	-	-	+	-
10	Зміна рушників один раз на 1 добу або за бажанням гостя	-	-	-	+
11	Прання з поверненням білизни протягом 24 год.	-	-	-	+
12	Надання можливості для прання в окремому приміщенні, обладнаному пральною машиною та із забезпеченням мийними засобами	+	+	+	+
13	Прасування на першу вимогу	-	-	-	+
14	Надання праски, прасувальної дошки на першу вимогу	+	+	+	+
15	Зберігання багажу в окремому приміщенні (на прохання гостя)	-	+	+	+
16	Інформаційні послуги (туристична інформація,	-	+	+	+

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
	екскурсії, гіді-перекладачі тощо)				
17	Прокат спортивного та відпочинкового інвентарю	-	-	+	+
18	Забезпечення засобами телефонного зв'язку в екстрених випадках	+	+	+	+
19	Надання першої долікарської допомоги, виклик швидкої допомоги, користування аптечкою першої допомоги	+	+	+	+
20	Послуги харчування. Надання сніданків	-	-	+	+
21	Харчування на замовлення.	+	+	+	+
X	Вимоги до господарів, персоналу та його підготовленості	Б	1	2	3
1	Охайний зовнішній вигляд, дотримання власної гігієни	+	+	+	+
1	Кваліфікація: Господарі (власники) повинні пройти навчання та мати відповідний Сертифікат експертної комісії про засвоєння основних вимог щодо надання ними послуг у сфері сільського зеленого туризму. Персонал повинен бути підготовленим до виконання роботи та прийому туристів	-	+	+	+
2	Посадові інструкції для найманих працівників, що фіксують функціональні	-	+	+	+

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
	обов'язки і встановлені правила роботи				
3	Персонал повинен проходити періодичний медичний огляд	-	+	+	+
4	Персонал повинен бути здатний створювати атмосферу гостинності, у стосунках з гостями виявляти доброзичливість. Готовий швидко та ефективно виконати прохання гостей	+	+	+	+
5	Охайний зовнішній вигляд персоналу	+	+	+	+
6	Можливість спілкування з гостями однією іноземною мовою	-	-	+	+
XI	Вимоги охорони довкілля	Б	1	2	3
1	Вимоги охорони навколишнього середовища щодо утримання присадибної території, технічного стану будівель та споруд, водопостачання та каналізації не нижчі вимог ДСТУ 4268	+	+	+	+
2	Сміття та відходи збираються тільки в спеціально обладнаних та позначених місцях з дотриманням чинних санітарних вимог та правил згідно з СанПин 42-128-4690	+	+	+	+
3	Тверді та рідкі побутові відходи складуються, тимчасово зберігаються,	+	+	+	+

№	ВИМОГА	КАТЕГОРІЯ			
	утилізуються та регулярно вивозяться згідно з вимогами СанПиН 42-128-4690				
4	Територія садиби не має ознак забруднення	+	+	+	+
5	Пропоновані альтернативні місця відпочинку, включаючи стежки пропонованих маршрутів, доглянуті та очищені від сміття	+	+	+	+

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ВСОП – Всесвітня стратегія охорони природи
ГДВ – гранично допустимий викид
ЛЛ – логістичний потенціал
МТБ – матеріально-технічна база
НПП – національний природний парк
НПС – навколишнє природне середовище
ОВНС – оцінка впливу на навколишнє середовище
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ООПТ – особливо охоронні природні території
ПЗТ – природно-заповідна територія
ПММ – паливно-мастильні матеріали
ППП – політика, плани, програми
ПРП – природно-ресурсний потенціал
ПТР – природно-туристичні ресурси
ПЗФ – природно-заповідний фонд
РБТ – ресурсна база туризму
СЕО – стратегічна екологічна оцінка
СТО – світова туристична організація
ЮН ВТО – Всесвітня туристична організація

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ	4
1.1. Сутність, теорії та принципи сталого розвитку	4
1.2. Міжнародний досвід та роль ООН у визначенні засад сталого розвитку.....	13
1.3. Сталий туризм: основні передумови, концепції та стратегії	16
1.4. Показники сталого розвитку туризму.....	19
РОЗДІЛ 2. ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	24
2.1. Передумови проведення екологізації туристичної діяльності	24
2.1.1. Вплив туризму на основні компоненти довкілля	26
2.1.2. Поняття екологізації туризму та її значення для сталого розвитку	35
2.2. Екологізація системи управління туристичною діяльністю в Україні.....	38
2.3. Екологістичний менеджмент як складова сталого розвитку туризму.....	43
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ТА НАПРЯМИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	69
3.1. Основні шляхи проведення екологізації в туризмі....	69
3.2. Особливості екологізації основних видів туризму	97
3.2.1. Гірський туризм	97
3.2.2. Сільський туризм	100
3.2.3. Агротуризм.....	103

3.3.4. Зелений туризм	104
3.2.5. Заповідний туризм.....	104
3.2.6. Лісовий туризм	105
3.2.7. Спелеотуризм.....	106
3.2.8. Водний туризм.....	107
3.2.9. Повітряний	109
3.2.10. Автомобільний.....	109
РОЗДІЛ 4. СІЛЬСЬКИЙ ТА АГРАРНИЙ ТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ	112
4.1. Передумови та сучасний стан розвитку сільського туризму в Україні.....	112
4.2. Сутність, поняття та перспективи розвитку агротуризму в Україні.....	123
4.3. Практика організації сільського та аграрного туризму в зарубіжних країнах.....	140
4.3.1. Сільський туризм в країнах північної Європи	140
4.3.2. Особливості розвитку сільського туризму в країнах Західної, Центральної та Південної Європи.....	143
4.3.3. Досвід організації сільського туризму в суміжних з Україною країнах	148
4.3.4. Міжнародний досвід в сфері розвитку агротуризму	152
4.4. Маркетинг як інструмент просування агротуристичного продукту	155
4.5. Стратегічна екологічна оцінка як інструментарій формування сталого розвитку в сфері сільського та аграрного туризму.....	174
4.6. Бізнес-планування в сільському й агротуризмі	199

4.6.1. Приклад бізнес-плану «Організація комплексного туристичного обслуговування в сфері сільського (агро) туризму»	206
РОЗДІЛ 5. ЕКОЛОГІЧНА ПАСПОРТИЗАЦІЯ ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	209
5.1. Методика створення та роль екологічної паспортизації для сталого розвитку туризму в Україні	209
5.2. Екологічна паспортизація і категоризація в сільському й агротуризмі	219
РОЗДІЛ 6. ПРАКТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (на прикладі Шацького національного природного парку)	234
6.1. Рекреаційна місткість туристичних територій Шацького НПП.....	234
6.2. Екологічна стійкість ландшафтів туристичних територій Шацького НПП	243
6.3. Приклад типового екологічного паспорту рекреаційної зони відпочинку «Світязь» Шацького НПП.....	248
ВИСНОВКИ	261
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	263
ДОДАТКИ	274
ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	297

